

Сумський державний університет

На правах рукопису

Мельник Юлія Миколаївна

УДК 502.131.1:332.1(043.3)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ
СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ
РЕГІОНУ**

Спеціальність 08.00.06 –
економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Божкова Вікторія Вікторівна
кандидат економічних наук,
доцент

Суми – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА РИНКОВИХ ЗАСАДАХ.....	13
1.1 Проблеми забезпечення екологічно сталого розвитку на державному та регіональному рівнях.....	13
1.2 Інструменти забезпечення екологічно сталого регіонального розвитку в ринкових умовах	31
1.3 Екологічно орієнтована продукція як інструмент забезпечення сталого розвитку.....	50
Висновки за розділом 1:	67
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	70
2.1 Теоретико-методичні підходи до визначення етапів формування регіональної стратегії розвитку.....	70
2.2 Методичні основи вибору стратегій суб'єктами господарювання для забезпечення екологічно сталого розвитку	85
2.3 Оцінка екологічності продукції як один з аспектів забезпечення екологічної безпеки соціально-економічного розвитку	108
Висновки за розділом 2	131
РОЗДІЛ 3 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛ.) НА РИНКОВИХ ЗАСАДАХ.....	133
3.1 Організаційно-економічний механізм забезпечення екологічно сталого розвитку регіону	133

3.2 Урахування особливостей розвитку підприємств як суб'єктів господарювання регіонального рівня при виборі екологічно орієнтованих стратегій	150
3.3 Розроблення рекомендацій щодо формування регіональної стратегії екологічно сталого розвитку (на прикладі Сумської області).....	163
Висновки за розділом 3	177
Висновки.....	179
Список використаних джерел.....	184
ДОДАТКИ.....	205

ВСТУП

Актуальність теми. Успішність реалізації концепції сталого розвитку в Україні залежить від багатьох аспектів і, в першу чергу, від обраних стратегій його забезпечення на регіональному рівні, їх ґрунтовності, змістовності і взаємоузгодженості. Процес переходу країни на засади сталого розвитку повинен здійснюватися паралельно на всіх рівнях господарювання (державному, регіональному та на рівні окремих господарюючих суб'єктів) у відповідності з пріоритетами розвитку держави та з обов'язковістю зворотного зв'язку.

Вирішення еколого-економічних проблем, що виникли внаслідок збільшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище у глобальному масштабі, передбачає їх першочергове розв'язання саме в місцях локалізації, тобто на регіональному рівні. Проблеми реалізації принципів сталого розвитку на регіональному рівні пов'язані з недосконалістю законодавчих та нормативно-правових актів, відсутністю необхідних об'ємів фінансування, неузгодженістю дій регіональних органів влади та суб'єктів господарювання, безвідповідальною, руйнівною для природи діяльністю підприємств, а головне – з необґрунтованістю, розмитістю, нечіткістю стратегічних рекомендацій і планів дій щодо формування заходів, спрямованих на їх розв'язання. Загострення вищезазначених проблем потребує науково обґрунтованого розроблення та поетапної реалізації стратегій забезпечення сталого розвитку регіонів.

Теоретичні та практичні основи управління природокористуванням на регіональному рівні, які є ключовим аспектом даного дослідження, розробляються за кількома науковими напрямками. Зокрема, екологічні проблеми та концептуальні засади сталого розвитку висвітлені в роботах Балантайна П., Балацького О.Ф., Буркинського Б.В., Веклич О.О., Вернадського В.І., Врублевської О.В., Галушкиної Т.П., Данилишина Б.М.,

Євтушевського В.А., Забєліна С.І., Кортена Д., Медоуза Д., Мельника Л.Г., Норберг-Ходжа Х., Павліхи Н.В., Прокопенко О.В., Реймерса Н.Ф., Садченко О.В., Синякевича І.М., Теліженка О.М., Харічкова С.К., Хенса Л. та багатьох інших, які сформували теоретичне підґрунтя для подальших досліджень.

Питанням регіонального розвитку в контексті екологічно сталого розвитку країни присвячені роботи Вахович І.М., Герасимчук З.В., Долішнього М.І., Дорогунцова С.І., Загвойської Л.Д., Лендєл М.О., Мажарова М.В., Стеченка Д.М., Студеннікова І.В., Трегобчука В.М., Хлобистова Є.В., Шапара А.Г., Шевчука В.Я. та інших; серед російських вчених: Дем'яненко Ю.Г., Дубнов О.П., Коптюг В.А., Кузнєцов П.Г., Левашов В.К., Лексин В.М., Матросов В.М., Олех Л.Г., Сорокін К.Е., Фофанов В.П., Щеулін О.С. та інші, які розглядають практичні аспекти реалізації наукових надбань.

Основи стратегічного управління та проблеми вибору і формування стратегій (у т.ч. функціональних екологічних стратегій) висвітлено в роботах Ансоффа І., Божкової В.В., Гаркавенко С.С., Ілляшенка С.М., Кудєнко Н.В., Лабурцевої О.І., Ламбена Ж.Ж., Стрикленда А., Томпсона А., Фатхутдинова Р.А. та інших.

Разом із тим, наукові дослідження організаційно-економічних проблем забезпечення екологічно сталого розвитку, не дивлячись на отримані результати і накопичений досвід, на наш погляд, потребують удосконалення методів формування ефективних стратегій розвитку, теоретико-методичних підходів до формування регіональної стратегії розвитку, до вибору суб'єктами господарювання стратегій, спрямованих на досягнення екологічно сталого розвитку, до оцінки екологічності продукції та її просування на регіональному ринку. Їх вирішення надасть можливість сформувати такі стратегічно обґрунтовані рекомендації, які підвищать ефективність практичної реалізації стратегій різних рівнів господарювання.

Актуальність цих та ряду інших питань, їх велика теоретична і практична значущість обумовили вибір теми дослідження, його головну мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в руслі Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. №880-р). Тематика дисертаційного дослідження відповідає державним бюджетним, господарсько-договірним темам, а також ініціативним дослідженням Сумського державного університету. Дисертант брала участь як співавтор у виконанні цих тем і програм, підготовці відповідних звітів. Тематики науково-дослідних робіт Сумського державного університету, серед яких: «Фундаментальні основи формування механізмів забезпечення стійкого розвитку соціально-економічних систем» (0106U001939), де автором було проаналізовано сутність поняття стійкого розвитку та визначено проблеми його забезпечення на регіональному рівні; «Проблеми економіки і управління розвитком підприємств у транзитивній економіці» (0103U004592), де автором розроблено методичні основи екологізації заходів стимулювання збуту; «Управління екологічними ризиками інновацій у процесі переходу до сталого розвитку» (0107U001142), де автором представлені методичні основи вибору напрямків інноваційного розвитку екологічного спрямування; «Фундаментальні основи забезпечення стійкого розвитку при переході до інформаційного суспільства» (0208U00406), де автором запропоновано організаційно-економічні основи формування стратегій забезпечення сталого розвитку регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розроблення науково-методичних засад організаційно-економічного обґрунтування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону. Відповідно до поставленої мети було визначено комплекс завдань:

- дослідити спектр проблем забезпечення екологічно сталого розвитку на державному та регіональному рівнях та визначити напрямки їх розв'язання;
- дослідити та згрупувати ринкові та державні методи забезпечення екологічно сталого розвитку регіону в сучасних умовах;
- проаналізувати та удосконалити методичні основи заходів стимулювання збуту для просування екологічно орієнтованої продукції;
- розкрити зміст та визначити підходи до класифікації екологічно орієнтованої продукції;
- систематизувати й удосконалити теоретико-методичні основи оцінки екологічності продукції;
- розглянути та обґрунтувати науково-методичний підхід до вибору суб'єктами господарювання стратегій, спрямованих на досягнення екологічно сталого розвитку;
- удосконалити теоретико-методичний підхід до визначення етапів формування регіональної стратегії розвитку та обґрунтувати сутність кожного з етапів;
- обґрунтувати доцільність та необхідність формування регіональної стратегії розвитку з урахуванням екологічного фактору та процес взаємоузгодження стратегій суб'єктів управління різних рівнів;
- дослідити практичні аспекти формування регіональної екологічно орієнтованої стратегії розвитку з урахуванням особливостей розвитку суб'єктів господарювання регіонального рівня;
- обґрунтувати пропозиції до формування комплексу стратегічних рішень щодо формування регіональної стратегії соціо-еколого-економічного розвитку на прикладі Сумської області.

Об'єктом дослідження є процеси формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону.

Предметом дослідження є економічні відносини, які виникають між державними, регіональними органами управління та суб'єктами господарювання регіону з приводу забезпечення екологічно сталого розвитку регіону.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, системний підхід, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, регіоналістики, економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, сучасні концепції управління екологічно спрямованою діяльністю, законодавчі та нормативні документи з врегулювання екологічних і економічних проблем.

Для вирішення задач дослідження були використані: порівняльний та статистичний аналізи – при дослідженні передумов забезпечення екологічно сталого розвитку на ринкових засадах та дослідженні індексу людського розвитку; системно-структурний та логічний аналізи – для розроблення етапів формування регіональної стратегії розвитку; факторний аналіз із застосуванням елементів нечіткої логіки – при розробленні методичного підходу до оцінки екологічності продукції; економіко-математичний аналіз – при розрахунку чотирикомпонентного показника для обґрунтування та вибору ефективної стратегії росту суб'єкта господарювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у такому:

вперше:

- запропоновано та обґрунтовано науково-методичний підхід до вибору ефективних стратегій росту на основі чотирикомпонентного показника, який враховує соціо-еколого-економічні чинники впливу мікро- та макросередовища та дозволяє здійснити вибір відповідної екологічної функціональної стратегії суб'єктами господарювання регіонального рівня;

удосконалено:

- науково-методичні засади формування регіональної стратегії розвитку, що, на відміну від існуючих, враховують взаємоузгодження стратегій різних рівнів, включають екологічні аспекти, та дозволяють узгодити стратегічні ініціативи господарюючих суб'єктів;

- структурно-логічну сутність поняття «стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону», яке запропоновано визначати як сукупність стратегій різних рівнів, що прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного зростання в регіоні;

- організаційно-економічний механізм забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, що, на відміну від існуючих, дозволяє реалізувати комплексний підхід до стратегічного планування на різних рівнях господарювання;

- методичний підхід до оцінки ступеня екологічності продукції на основі застосування теореми Байєса, що на відміну від традиційних підходів враховує взаємодію системи свідочств на користь (або на противагу) екологічності, дозволяє отримати більш виважену оцінку та порівнювати такі оцінки для різних товарів;

дістали подальшого розвитку:

- теоретико-методичні засади розробки заходів стимулювання збуту, що, на відміну від існуючих, враховують особливості екологічно орієнтованої продукції як такої, яка має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом виробничого й споживчого життєвих циклів, що можуть бути використані при просуванні такої продукції на регіональних ринках для забезпечення екологічно сталого розвитку;

- класифікаційні ознаки: видів екомаркування (за змістовними характеристиками і етапами життєвого циклу продукції) та екологічної продукції (за характером впливу на навколишнє природне середовище і

здоров'я населення), які, на відміну від існуючих, комплексно враховують особливості усіх стадій ланцюга «виробництво-споживання-утилізація»;

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та методичні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи, доведені до рівня практичних розробок щодо підвищення ефективності формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону.

Матеріали дисертаційного дослідження (теоретичні, методичні та практичні авторські розробки) впроваджені в навчальний процес Сумського державного університету (акт № 02 від 02.12.2008 р.). Теоретичні положення дисертації використовуються у навчальних курсах: «Стратегічний маркетинг», «Реклама та стимулювання збуту», «Екологічний маркетинг», «Управління інноваційним розвитком». Пропозиції щодо формування стратегій забезпечення сталого розвитку регіону було впроваджено в діяльність Конотопської міської ради (акт № 105/1 від 22.04.2008 р.). Пропозиції щодо вибору функціональних екологічних стратегій та стратегій росту було впроваджено на ТОВ «Реммеблі» (акт № 18 від 21.06.2008 р.) та ТОВ «Ремвзуття» (акт № 9 від 14.05.2008 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані та науково обґрунтовані авторські положення, висновки та пропозиції у сукупності дозволяють вирішувати важливе науково-прикладне завдання – розроблення організаційно-економічних основ формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіонів України. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора в наукових працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи доповідалися на наукових та науково-практичних конференціях, семінарах різних рівнів, у тому числі: Науково-технічній конференції викладачів, співробітників і студентів Сумського

державного університету «Економічні проблеми сталого розвитку» (м. Суми, 2007р.); Всеукраїнській науковій конференції «Господарський механізм екологічно збалансованого розвитку» (м. Суми, 2007р.); XII та XIII Міжнародних наукових конференціях «Економіка для екології» (м. Суми, 2006-2007 рр.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції» (м. Суми, 2005 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми природокористування, сталого розвитку та техногенної безпеки регіонів» (м. Дніпропетровськ, 2005 р.); III Міжнародній науковій конференції «Політологічні, соціологічні та психологічні виміри перехідного суспільства: як зробити реформи успішними» (м. Суми, 2006 р.); IV Науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки» (м. Луцьк, 2007 р.); XIV Науково-методичній конференції «Технології XXI століття» (м. Алушта, 2005 р.); I та II Міжнародній науково-практичній конференції «Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу» (м. Суми, 2007-2008 рр.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 2008р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» (м. Київ, 2008 р.); II Заочній міжнародній науково-практичній конференції «Система управління екологічною безпекою» (Росія, м. Єкатеринбург, 2008 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 23 друкованих працях (20 із них належать особисто автору), у тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях, 2 розділи в колективних монографіях. Загальний обсяг публікацій з теми дисертації складає 6,61 друк. арк., з них особисто дисертанту належить 5,64 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 190 найменувань, 3 додатків.

Загальний обсяг дисертації 216 сторінок, у тому числі 31 таблиця на 20 сторінках, 31 рисунок на 18 сторінках, список використаних джерел на 21 сторінці, додатки на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА РИНКОВИХ ЗАСАДАХ

1.1 Проблеми забезпечення екологічно сталого розвитку на державному та регіональному рівнях

Успішність реалізації концепції сталого розвитку в Україні залежить від багатьох аспектів і, в першу чергу, від обраних стратегій його забезпечення на регіональному рівні, їх ґрунтовності, змістовності і взаємоузгодженості. Процес переходу країни на засади сталого розвитку повинен здійснюватися паралельно на всіх рівнях господарювання (державному, регіональному та на рівні окремих господарюючих суб'єктів) у відповідності з пріоритетами розвитку держави та з обов'язковістю зворотного зв'язку.

Теоретико-методичні та практичні основи управління природокористуванням на регіональному рівні, які є ключовим аспектом даного дослідження, розробляються кількома науковими напрямами. Екологічні проблеми та концептуальні засади сталого розвитку висвітлені в роботах Балантайна П. [145], Балацького О.Ф. [6], Буркинського Б.В. [8], Веклич О.О. [11], Вернадського В.І., Врублевської О.В. [14,15], Галушкиної Т.П. [16,17,18], Данилишина Б.М. [27,29,103,123], Євтушевського В.А., Забеліна С.І. [24], Загвойської Л.Д. [40,41,42,43,190], Кортена Д. [24], Медоуза Д. [24], Мельника Л.Г. [87,89], Норберг-Ходжа Х., Павліхи Н.В. [115,116,117], Прокопенко О.В. [53,54,125], Реймерса Н.Ф., Синякевича І.М. [141,142], Туниці Т.Ю. [162], Теліженка О.М. [155,156,157,] Харічкова С.К. [139,140], Хенса Л. [145] та багатьох інших, які сформували теоретичне підґрунтя для подальших досліджень.

Актуалізація обраної в роботі тематики підтверджується прискіпливою увагою до проблем забезпечення екологічно сталого розвитку на вищому рівні управління. Так, прем'єр-міністр з економіки, д.е.н., професор Данилишин Б.М. на конференції «До сталого розвитку України через партнерство держави і громадянського суспільства» (2008 р.) висловив переконання, що «сталий розвиток України може бути забезпечений тільки через створення необхідних умов для реструктуризації і зниження антропогенного впливу на довкілля до науково обґрунтованого рівня, відновлення якості природних екосистем, через стале використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та участь у формуванні глобальної системи екологічної безпеки тощо. У зв'язку з цим слід розробити і прийняти Закон України “Про власність на природні ресурси”, який визначатиме механізми власності» [27].

Теоретичний базис концепції екологічно сталого розвитку постійно вдосконалюється [9,11,13,14,22,39,42,55,90,103,115,123,158,181]. Так, в руслі сучасних досліджень в галузі природокористування наряду з поняттям екологічно сталого розвитку з'явилося визначення сталого просторового розвитку, яке Павліха Н.В. пропонує розглядати як динамічний процес забезпечення ефективної ієрархічної взаємодії та зміни концентрації функцій соціальних, економічних, екологічних, інноваційних, інформаційних елементів (підсистем) простору життєдіяльності людей для повного та доступного для всіх верств нинішнього та майбутнього поколінь людей задоволення їхніх різноманітних потреб в межах певного формату простору, до різновидів якого можна віднести локальний, мікро-, мезо-, макро регіональний простори [115,116,117].

На макрорівні природокористування представлене системою галузей (господарств), що спеціалізуються на операціях з виявлення, обліку та відтворення природних ресурсів, а також з охорони навколишнього середовища.

На мезорівні (регіональному рівні) сфера природокористування утворена підприємствами й організаціями регіональної екологічної інфраструктури, системами сміттєвидалення та сміттєпереробки, очисними комплексами, системами каналізації, службами регіонального екологічного моніторингу, мережею природно-рекреаційного комплексу тощо.

На мікрорівні до сфери природокористування відносяться екологічні підрозділи (служби, відділи, цехи) суб'єктів господарювання. Їхнім завданням є здійснення заходів щодо захисту природного середовища від техногенного впливу з урахуванням особливостей розвитку господарюючих суб'єктів, а також умов зовнішнього середовища [8,14].

Вирішення еколого-економічних проблем на національному рівні (макрорівні) значною мірою залежить від рівня їх опрацьованості і втілення на регіональному рівні (мезорівні) та на мікрорівні. Для цього необхідно враховувати закономірності, механізми, інструменти та принципи регіонального розвитку, які досліджують вчені-регіоналісти.

Серед вітчизняних вчених, що займаються питаннями регіонального розвитку найвідомішими є роботи: Вахович І.М. [9,10], Герасимчук З.В. [21,22,23], Долішнього М.І. [31], Дорогунцова С.І. [33], Жарової Л.В. [39], Лексина В.М. [64], Лендєл М.О. [66], Мажарова М.В. [82], Стеценка Д.М. [150], Студеннікова І.В., Хлобистова Є.В. [174], Шапара А.Г. [176,153], Шевчука В.Я. [177,36], Шевчук Л.Т. та інших; серед російських регіоналістів: Дем'янко Ю.Г. [166], Дубнов О.П. [34], Коптюг В.А. [166], Кузнєцов П.Г., Левашов В.К. [166], Матросов В.М. [166], Олех Л.Г. [106], Сорокін К.Е., Фофанов В.П. [171], Щеулін О.С. [178] та інших, які розглядають практичні аспекти реалізації наукових надбань.

Актуалізація регіонального підходу до розв'язання еколого-економічних протиріч обумовлена застосуванням принципу субсидарності, який полягає в тому, що проблеми глобального характеру необхідно вирішувати на місцях їх локалізації. Принцип субсидарності – це принцип, згідно якого вищі за рангом структури управління наділяються

повноваженнями з тих питань, які не можуть бути вирішені на нижчих рівнях. А, оскільки, на мезорівні (регіональному рівні управління) реалізується ряд функцій з регулювання різних сфер життєдіяльності місцевого населення, то такий підхід дає можливість найбільш ефективно розподіляти повноваження між функціональними підрозділами (управлінськими структурами) таким чином, щоб максимально наблизитися та скоротити процес розподілу та делегування повноважень до місця проблемної ланки.

Російський академік Щеулін О.С. відносить принцип субсидарності до проблеми узгодження різнорівневих інтересів і зазначає, що керуюча певним процесом структура, не повинна втручатися в справи самостійного суб'єкта, а наряду з цим забезпечувати його усіма необхідними ресурсами або створювати умови для отримання цих ресурсів [178]. Очевидним є той факт, що сьогодні система підтримки регіонального розвитку розвинена слабо: недостатнє фінансування природоохоронних заходів, і, як результат, низькі темпи сталого розвитку регіонів. Сьогодні найбільш доцільним є перехід від принципу програмності до принципів системності та комплексності у вирішенні проблем соціального, економічного та екологічного характеру.

Фофанов В.П. [171] вважає, що апробацію моделі сталого розвитку країни доцільно здійснювати на регіональному рівні, де нижче інерційність процесів ніж на макрорівні, а оперативність прийняття управлінських рішень вище, а також маневрування ресурсами та засобами ефективніше. Вирішення проблеми відбувається зсередини, що надає можливість глибше зрозуміти її сутність, а наслідки прийняття управлінських рішень та їх зв'язок з суспільними процесами виявляються безпосередньо на місці події.

Реалізація принципу субсидарності має здійснюватись в процесі стратегічного управління регіоном, в межах якого необхідно приділяти значної уваги формуванню стратегій на рівні суб'єктів господарювання.

Питання стратегічного управління та формування стратегій висвітлено в роботах багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: Ансофф І., Божкова В.В., Гаркавенко С.С [20], Ілляшенко С.М. [52,33,54], Куденко Н.В.

[61], Ламбен Ж.Ж., Садченко О.В. [139,140], Стрикленд А. [159], Томпсон А. [159], Фатхутдинов Р.А. [168] та інші.

Оскільки, визначення поняття «стратегія» залишається предметом дискусій серед науковців різних галузей, необхідно визначити основні характерні риси даної категорії через призму концепції сталого розвитку.

Взагалі, стратегія – від греч. *strategia* – мистецтво управління, що здійснюється на основі правильних довгострокових прогнозів [159].

Стратегія – всеосяжна орієнтація планів або дій, яка встановлює критичний напрям і управляє розподілом ресурсів [84,167].

В рамках дослідження надбань сучасних наукових шкіл в галузі економіки природокористування було проведено аналіз понятійного апарату стосовно визначення сутності стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку різних рівнів, результати якого представлений в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Сучасні тлумачення сутності стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку різних рівнів

№ п/п	Автор	Поняття	Сутність
1	2	3	4
Стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку макрорівня			
1	Герасимчук З.В. [21]	соціоеколого-орієнтована стратегія економічного розвитку держави	сукупність заходів управлінського, організаційно-правового та економічного характеру, які сприяють формуванню та задоволенню соціальних і екологічних потреб, і відображають життєві інтереси людини та суспільства при умові нанесення мінімальної шкоди навколишньому середовищу
2	Шевчук В.Я. [177]	екологічна стратегія	паритетна складова національної стратегії переходу до сталого розвитку з усіма системними та інтегрованими положеннями, принципами і цілями
3	Мартиненко В.О. [83]	стратегія реформування системи охорони природного середовища	плановий документ, який розробляється на основі принципів стратегічного планування і виступає найбільш адекватним інструментом, здатним консолідувати зусилля державно-управлінських структур і громади у вирішенні проблеми охорони довкілля, впровадження екологічно безпечних технологій і відтворення ландшафтів

Стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку мезорівня			
4	Калашнікова Т.М. [55]	стратегія у вузькому значенні Широке тлумачення поняття стратегія	- комплекс дій, які покликані привести до досягнення цільових орієнтирів розвитку сталого економіко-соціо-екологічного розвитку регіону - процес досягнення стратегічної мети, що включає в себе етапи формування, реалізації, моніторингу реалізації та, у разі потреби, коригування структури цілей і завдань стратегії
	Герасимчук З.В. [21]	стратегія сталого розвитку регіону	У відповідності до загальнодержавної стратегії розвитку повинні будуватися стратегії сталого розвитку регіонів з врахуванням таких критеріїв: рівень розвитку, стадія життєвого циклу регіону, рівень ризику реалізації цілей розвитку
	Вахович І. [9,10]	стратегія соціо-еколого-економічного розвитку регіону	Стратегія у своїх цільових орієнтирах повинна спрямовуватись: щодо економічних процесів – на відновлення відтворювальної здатності економіки країни та її регіонів до саморозвитку; щодо соціальних процесів – на забезпечення соціальної безпеки, підвищення рівня і якості життя населення в усіх регіонах країни; щодо екологічних процесів – на забезпечення відтворювальної здатності навколишнього середовища та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів.
5	Хлобистов Є.В. [174]	стратегія екологічної безпеки	стратегічне планування політики екологічної безпеки, яке спирається на принципи: екологічних пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики, збалансування, взаємного доповнення національних та регіональних інтересів, науково-технічного обґрунтування, громадського контролю, що визначають його ефективність і перспективність екологічної політики держави в цілому
6	Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку [102]	регіональна стратегія розвитку	є стратегічним планом розвитку регіону, що визначає цілі, завдання, пріоритети, напрям сталого економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя на середньостроковий (4—6 років) та довгостроковий (10—15 років) періоди.
	Мельник Ю.М. [94]	стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку регіону	це сукупність стратегій різних рівнів, які прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного ефекту в регіоні.

Продовж. табл. 1.1.

Стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку мікрорівня			
	Садеков А.А. [138]	еколого-економічної стратегії	включає: ігнорування екологічних аспектів, вимушену стратегію відповідності, пасивну стратегію відповідності, стратегію конкурентної переваги за рахунок екологічних аспектів, стратегію сталого розвитку
	Загвойська Л.Д. [41]	стратегії превентивного зростання	стратегія чистішого виробництва та стратегія еко-ефективності, мета яких - прогрес у напрямку сталого розвитку
	Петруня Ю.Є.	маркетингові екологічні стратегії	адаптивна маркетингова екологічна стратегія, експансіоністська маркетингова екологічна стратегія
	Пахомова Н.В. [118]	екологічні стратегії	стратегія достатності, стратегія екоефективності, стратегія переходу до чистого виробництва, стратегія циркулярності, стратегія кооперування

Так, Герасимчук З.В. [21] було запропоновано теоретичний підхід до формування національної стратегії сталого розвитку, який враховує диференціацію країн за рівнем розвитку.

В рамках формування національних пріоритетів України було визначено ряд понять, серед яких екологічна стратегія [177].

Стратегія розвитку регіону, як соціо-еколого-економічної системи, у своїх цільових орієнтирах повинна спрямовуватись: щодо економічних інтересів – на відновлення відтворювальної здатності економіки країни та її регіонів до саморозвитку; щодо соціальних процесів – на забезпечення соціальної безпеки, підвищення рівня і якості життя населення в усіх регіонах країни; щодо екологічних процесів – на забезпечення відтворювальної здатності навколишнього середовища та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій [9,10].

Калашнікова Т.М. визначає стратегічний план як один з проявів стратегії, який виступає одним з інструментів її реалізації [55].

Хлобистов Є.В. відмічає взаємозв'язок таких понять як «стратегія та політика». Реалізація державної екологічної політики здійснюється на трьох рівнях управління: національному, регіональному, місцевому, що визначає

відповідний територіальний розподіл суспільних інтересів у галузі охорони навколишнього середовища. Організаційне управління природокористуванням здійснюється за допомогою територіального та відомчого принципів. Територіальний принцип передбачає поширення загальнодержавного управління на всіх природокористувачів і всі об'єкти природи. Екологічна безпека має свою внутрішню структуру що відповідає її основним властивостям як стану захищеності і тому пов'язується з різними аспектами її забезпечення [174].

Враховуючи те, що розробка стратегій не є відокремленою ланкою діяльності регіональної влади, дослідження процесу стратегічного планування регіонального розвитку необхідно зосередити на вдосконаленні механізмів реалізації регіональних стратегій, що мають бути побудованими на основі оптимізації взаємодії місцевої влади, суб'єктів господарювання та населення регіонів [56,57,67].

Екологічна стратегія - загальний план дій, розрахованих на реальні можливості і строки їх досягнення, в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів. Залежно від рівня реалізації виділяють глобальну, національну, територіальну та локальну екологічну стратегію [173].

Кристалізація стратегії сталого розвитку суспільства, її економічне обґрунтування та усвідомлення підприємцями власної вигоди від відповідального ведення бізнесу сприяли виникненню стратегій чистішого виробництва (cleaner production) та еко-ефективності (eco-efficiency). Стратегії еко-ефективності та чистого виробництва – превентивні стратегії, спрямовані на постійний пошук шляхів зменшення ресурсоінтенсивності, зменшення навантаження на довкілля та пов'язаних із ними ризиків та відповідальності. Обидві стратегії заохочують компанії до превентивного екологічного менеджменту, розглядаючи аспекти довкілля на всіх етапах життєвого циклу товарів і послуг [41,185,190].

Отже, на основі порівняльного аналізу основних підходів до визначення стратегій, що сприяють досягненню сталого розвитку пропонуємо наступне визначення.

Стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку регіону (СЗЕСРР) – це сукупність стратегій різних рівнів, які прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного ефекту в регіоні [91,94].

На національному рівні це: Національна стратегія розвитку країни, Державна стратегія регіонального розвитку, національна екологічна стратегія в рамках концепції екологічної політики, стратегія екологічної безпеки держави та інші; на регіональному рівні – стратегія регіонального розвитку, на локальному рівні – стратегія розвитку міст, а на рівні господарюючих суб'єктів – функціональні стратегії, серед яких слід відзначити ринкові стратегії росту та екологічні стратегії, цілі яких передбачають покращення соціальних, економічних та екологічних показників в регіоні.

Розробка державних пріоритетів розвитку країни, її адміністративно-територіальних одиниць та сфер господарської діяльності здійснюється в рамках формування комплексної системи нормативних документів, що мають стратегічну орієнтацію. Законом України «Про державне прогнозування й розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (КМУ, 2000р. [44]) встановлено загальний порядок розроблення, затвердження й виконання прогнозних і програмних документів (планів, програм, стратегій) соціально-економічного характеру.

Існуюча формалізація державних стратегічних пріоритетів не відповідає вимогам концепції сталого розвитку, оскільки, згідно з основними положеннями останньої, вся діяльність має носити соціально-еколого-економічний характер. Отже, комплексний підхід до формування груп основних показників, які враховують і економічні, і екологічні і соціальні аспекти розвитку є вкрай необхідним, а значить, тематика даного наукового дослідження – актуальною і нагальною.

В діючих нормативних регулюючих регламентуючих документах ключовими орієнтирами є досягнення економічного і соціального ефекту. Екологічна діяльність розглядається не як пріоритетна складова, а як побічний ефект господарської діяльності (в стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку є, як правило, розділ щодо природокористування, безпеки життєдіяльності чи охорони навколишнього природного середовища). Екологічний фактор зазвичай має негативне значення і не виступає в якості пріоритетного. Закон України «Про державні цільові програми» (КМУ, 2004р. [45]) за напрямками взагалі не виділяє екологічний напрямок розвитку.

Для оцінки ефективності зазначених програм та стратегій використовуються тільки показники соціально-економічного характеру, що суперечить основній ідеї сталого розвитку. А реальна ситуація потребує комплексної системи оцінних показників, які б охоплювали три сфери: соціальну, екологічну та економічну. Тому, найбільш відповідними є спеціально розроблені так звані індикатори сталого розвитку. Наприклад, показник людського розвитку, що поєднує три показники - валовий внутрішній продукт (економічний показник), грамотність (соціальний показник) і тривалість життя (екологічний показник) [90].

За результатами проведеного статистичного аналізу даних 2007 р., в рейтингу за індексом людського розвитку серед країн світу Україна зайняла 76 місце (табл.1.2), що відповідає середньому рівню людського потенціалу, на відміну від Росії (67 місце), Білорусі (64 місце), Литви (43 місце), Латвії (45 місце), Естонії (44 місце), які увійшли до групи країн з високим рівнем людського потенціалу, хоча більшість пострадянських країн істотно відстають від лідерів [189].

При підрахунку індексу людського розвитку враховуються три види показників [51,153]:

1. Середня тривалість майбутнього життя при народженні - оцінює довголіття населення певної країни;

Таблиця 1.2

Рейтинг країн світу за Індексом людського розвитку [189]

Рік	Україна (місце)	Інформація для порівняння			
		Країна перед Україною	Країна після України	Росія(місце)	Білорусь (місце)
1994	45	Бруней	Венесуела	34	40
1995	54	Мексика	Антигуа і Барбуда	52	42
1996	80	Куба	Литва	57	61
1997	95	Парагвай	Самоа	67	62
1998	102	Монголія	Туркменістан	72	68
1999	91	Шрі-Ланка	Узбекистан	71	60
2000	78	Філіппіни	Сент-Вінсент	62	57
2001	74	Перу	Казахстан	55	53
2002	80	Казахстан	Грузія	60	56
2003	75	Таїланд	Казахстан	63	53
2004	70	Румунія	Сент-Лусія	57	62
2005	78	Саудівська Аравія	Перу	62	67
2006	77	-	Таїланд	65	64
2007	76	Колумбія	Самоа	67	64

2. Рівень грамотності населення – визначається комбінацією двох показників: грамотності дорослого населення й охоплення населення трьома ступенями освіти (початковим, середнім і вищим). Останнім часом зростає роль освіти вищого ступеня, хоча у багатьох країнах існують серйозні проблеми навіть з початковою базовою освітою;

3. Матеріальний рівень життя - оцінюється величиною реального ВВП на душу населення, тобто величиною, переведеної в дол. США за допомогою паритету купівельної спроможності. В області доходів, як гранична величина, використовується середньосвітове значення ВВП на душу населення.

Індекс людського розвитку відображає досягнення кожної країни в забезпеченні цих трьох найважливіших аспектів людського існування. Здобутки в означених областях спочатку оцінюються у відсотках від певної ідеальної ситуації, яка у жодній з країн світу ще не досягнута, а особливо, у пострадянських країнах [51,179,181]:

1. Очікувана тривалість життя - 85 років;
2. Грамотність і охоплення населення трьома ступенями - 100%;
3. Реальний ВВП на душу населення - на рівні 40000 дол. США.

Отже, запорука успішної реалізації стратегії сталого розвитку полягає в урахуванні рівнозначних економічних, екологічних та соціальних аспектів у всіх сферах [90].

Державним комітетом статистики України разом із Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України було проведено дослідження індексу людського розвитку за регіонами, фрагмент якого представлений на рис. 1.1 (за методикою розробленою Держкомстатом та Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, затвердженою Спільною постановою Колегії Державного комітету статистики України та президії НАН України від 05.04.2001 р. та 14.03.2001 р. №№182/76) [131].

Відзначаючи надзвичайну актуальність проблематики забезпечення екологічно сталого розвитку на регіональному та національному рівнях в сучасних умовах розвитку суспільства, виокремимо певний комплекс проблем, що стають на заваді досягнення системи збалансованих показників у трьох сферах (економічній, екологічній та соціальній) [27,28,59,182].

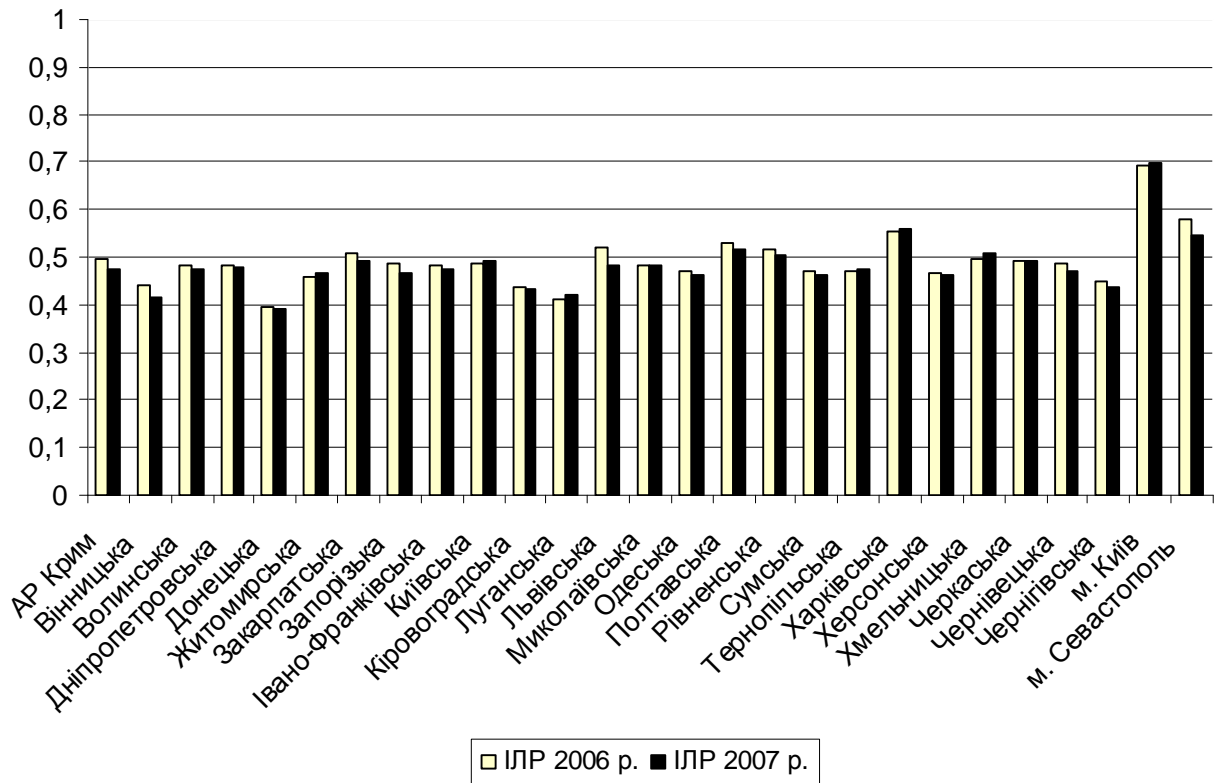

Рис. 1.1. Індекс людського розвитку регіонів України в 2006-2007 р.р. [131]

Цей комплекс проблем забезпечення сталого розвитку на регіональному рівні доцільно розглядати за різними напрямками, відповідно до сфери їх виникнення (рис. 1.2).

Деталізуємо кожну з виділених груп проблем.

Екологічні проблеми: виснаження природно-ресурсного потенціалу територій; забруднення довкілля (літосфери, атмосфери, гідросфери тощо); збільшення техногенного навантаження на довкілля в результаті інтенсифікації виробництва; обмеженість невідновлюваних природних ресурсів; виснаження ресурсів; неможливість прогнозування екстерналій; глобальна зміна клімату; неможливість асиміляційних процесів; зменшення біорізноманіття; процес деградації компонентів навколишнього середовища, що не має зворотної дії; нагромадження значної кількості промислових та твердих побутових відходів; поява озонових дірок («парниковий ефект», глобальне потепління) тощо [59].

Рис. 1.2. Проблеми забезпечення сталого розвитку регіонів

Економічні проблеми: відсутність належного фінансування природоохоронних заходів з боку суб'єктів господарювання, хоча це найбільша частка серед джерел фінансування природоохоронних заходів (узагальнено на рис. 1.3, більш детально структура витрат представлена в табл. 1.3); недостатнє використання інноваційного потенціалу підприємств; відсутність широкого розповсюдження системи екологічного менеджменту на підприємствах; моральний та фізичний знос основних засобів; велика кількість промислових відходів; відсутність мотивації природоохоронної діяльності; незадовільна якість продукції; відсутність налагодженої системи переробки відходів виробництва; надзвичайно низький рівень розвитку власного виробництва; достатньо вузька спеціалізація регіонів на виробництві як промислової, споживчої, так і сільськогосподарської продукції тощо.

Політичні проблеми: нестабільне політичне становище в країні, що негативно позначається на всіх сферах життєдіяльності; відсутність чіткої екологічно орієнтованої політики держави; відсутність політичного лобі належного фінансування проблемних ланок (див. рис. 1.3 та табл. 1.3).

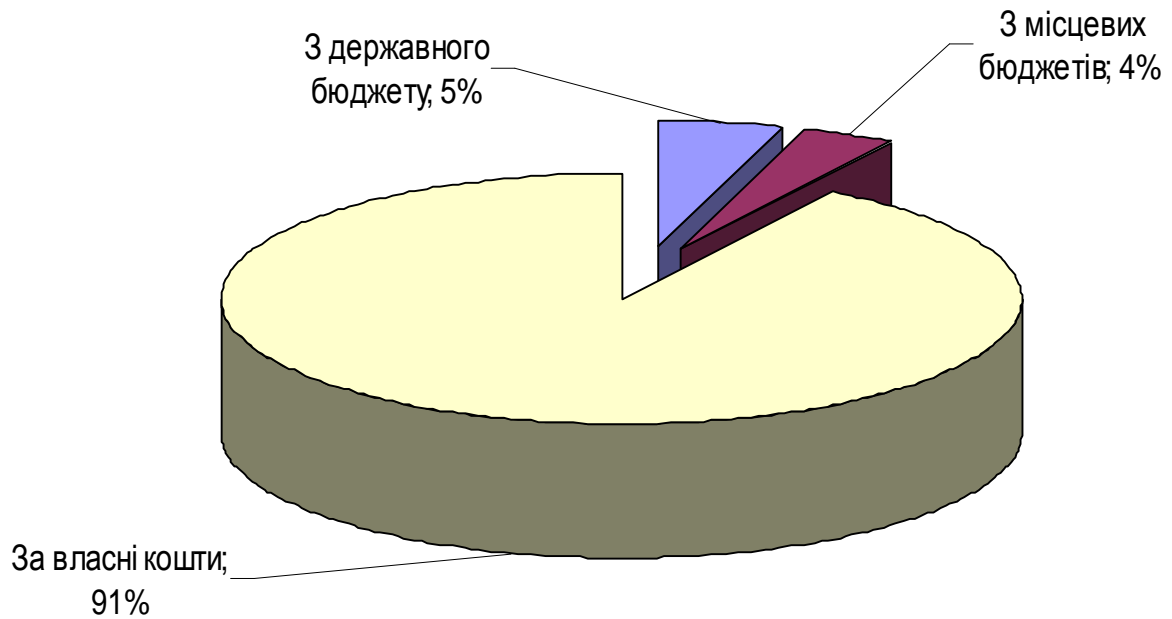

Рис. 1.3. Капітальні інвестиції та поточні витрати підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів за джерелами фінансування в Україні, 2007 р. [12]

Технологічні проблеми: надмірні масштаби виробничого потенціалу галузей паливно-енергетичного комплексу та важкої промисловості; значне відставання від світового рівня технічних показників та ресурсів, які використовуються в народному господарстві; диференціація господарських суб'єктів за технічним рівнем виробничого фонду, умовами забезпечення ресурсами і реалізації продукції; розриви в технічному рівні, в якості машин, обладнання та інших ресурсів, що задіяні в єдиних ланцюжках виробничо-технологічних зв'язків [163,164].

Ринкові проблеми: відсутність ринку екологічної продукції; поширення небезпечної для здоров'я населення продукції; відсутність ринкових механізмів регулювання екологічно безпечної та економічно ефективної господарської діяльності; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств; недостатній рівень платоспроможного попиту на екологічно безпечну продукцію [32].

Таблиця 1.3

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного
середовища за джерелами фінансування у 2007 р. в
Сумський обл., тис.грн [25,148]

	Фактично витрачено	У тому числі					
		власні кошти	кошти Державного бюджету		кошти місцевих бюджетів		інші джерела фінансу- вання
			всього	у т.ч. із Держ. ФОНПС	всього	у т.ч. із місцевих ФОНПС	
Всього	10985,3	4691,0	2390,3	25,0	3566,6	88,5	337,4
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	3049,8	3049,8	—	—	—	—	—
Очищення зворотних вод	3514,7	1224,0	438,9	25,0	1851,8	30,4	—
Поводження з відходами	1062,7	38,3	—	—	1024,4	—	—
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	3069,4	378,9	1871,5	—	481,6	58,1	337,4
Збереження біорізноманіття і середовища існування	79,9	—	79,9	—	—	—	—
Інші напрямки природоохоронної діяльності	208,8	—	—	—	208,8	—	—

Соціально-демографічні проблеми [63]: погіршення якості життя населення, погіршення здоров'я, низькій рівень доходів громадян, поява невиліковних хвороб та їх поширення, поширення генетично модифікованих продуктів харчування, відсутність системи формування екологічної свідомості та екологічної освіти; зміна культурних цінностей, морально-

етична деградація суспільства, швидкі темпи урбанізації, несвоєчасне і неповне інформування населення щодо всього спектру проблем, які мають бути вирішені на шляху до сталого розвитку суспільства, проблеми активізації громадської активності тощо.

Інституційні проблеми [65,67]: відсутність нормативно-правового забезпечення сталого розвитку як на національному так і на регіональному рівнях; недосконалість сучасного стану законодавства щодо переходу до сталого розвитку та практики правозастосування у сфері природокористування і охорони довкілля; недостатня мотивація природоохоронної діяльності з боку державного і регіонального управління; відсутність стратегії переходу на засади сталого розвитку; відсутність належної кількості відповідних установ, які б займалися вирішенням вищезазначених проблем; незначна роль екологічно орієнтованих організацій в суспільному житті.

Таким чином, визначення широкого спектру різноспрямованих проблем дасть змогу сформулювати ефективну комплексну програму щодо їх вирішення. Результативність екологічних, соціальних та економічних трансформацій значною мірою залежить від того, наскільки регіони сприяють вирішенню питань екологічно збалансованого розвитку господарської діяльності та життєдіяльності населення.

Отже, автором проаналізовано роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, що становлять теоретичне підґрунтя для впровадження концепції соціо-еколого-економічного розвитку регіону, проведено ґрунтовний аналіз підходів до визначення поняття «стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону», досліджено його структурно-логічну сутність та запропоновано визначати як сукупність стратегій різних рівнів, що прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного зростання в регіоні. Також, досліджено сутність та динаміку одного з найбільш відповідних показників для оцінки ефективності реалізації концепції сталого розвитку на національному та регіональному рівнях – індекс людського

розвитку, який має тривимірну спрямованість (соціальну, економічну та екологічну). Визначено спектр основних проблем за різними напрямками (екологічні, політичні, економічні, соціально-демографічні, ринкові, інституційні та технологічні групи проблем), що перешкоджають реалізації екологічно сталого розвитку в Україні. Результати проведеного дослідження можуть бути покладені в основу формування ефективної, комплексної програми дій та вибору відповідних інструментів її реалізації.

Структурний аналіз основних проблем регіонального та державного рівнів (екологічних, політичних, економічних, ринкових, інституційних, соціально-демографічних та технологічних) на шляху до сталого розвитку України дозволив визначити напрямки їх розв'язання, обґрунтувати доцільність застосування принципів субсидарності, комплексності та програмності.

Удосконалення автором структурно-логічної сутності поняття «стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону», як сукупності стратегій різних рівнів, які прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного зростання в регіоні, дозволяє сформулювати дієві теоретико-методичні підходи до формування ефективних регіональних стратегій розвитку та стратегій господарюючих суб'єктів регіону.

1.2 Інструменти забезпечення екологічно сталого регіонального розвитку в ринкових умовах

Екологічно сталий розвиток можливий тільки за умови збалансування економічного та екологічного напрямків розвитку, що мають на меті досягнення різноспрямованих цілей, з одного боку – зростання обсягів виробництва, інтенсифікацію економічних зусиль, а з іншого – збереження природних ресурсів та навколишнього природного середовища.

Для розв'язання проблем забезпечення екологічно сталого розвитку регіону необхідно визначити ряд найбільш дієвих методів та інструментів. Значної популярності сьогодні набули економічні методи регулювання, що мають ринкову природу. Оскільки концепція екологічно сталого розвитку має штучну природу (затверджена у документі “Порядок денний на XXI століття”, який було прийнято 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку [124]), то її реалізація неможлива без державного регулювання та відповідних ринкових методів і інструментів управління для вирішення еколого-економічних проблем суспільства [160].

Регіональні фактори активізації економічного зростання за своєю природою мають загальносуспільне значення, оскільки впливають на ряд суттєвих чинників: зростання реальної заробітної плати, збільшення можливостей споживання товарів і послуг, приріст фінансування інвестицій в житло та ін. Це важливо і з точки зору національної безпеки держави, оскільки результативність реформ посилює тенденції соборності [31,82,129].

Основними рисами ринкової економіки є [107]:

1. цивілізована конкуренція виробників товарів;
2. вільний перелив капіталу між галузями і регіонами;
3. розвиток кредитно–банківської системи, утворення фінансового і валютного ринку;
4. свобода підприємництва, незалежність товаровиробників і відносна свобода їх діяльності;

5. лібералізація цін залежно від попиту і пропозиції;
6. вільний обмін товарами і послугами;
7. певний рівень попиту населення та місткість ринку;
8. нормальне оподаткування;
9. забезпечення правових, юридичних норм;
10. економічна свобода і обмеження державних монополій;
11. боротьба з корупцією.

В сучасних умовах господарювання відбувається взаємодія ринкових та адміністративних важелів впливу, від ефективності якої залежить досягнення поставлених цілей. Узагальнена схема забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, як відкритої соціо-еколого-економічної системи представлена на рис. 1.4.

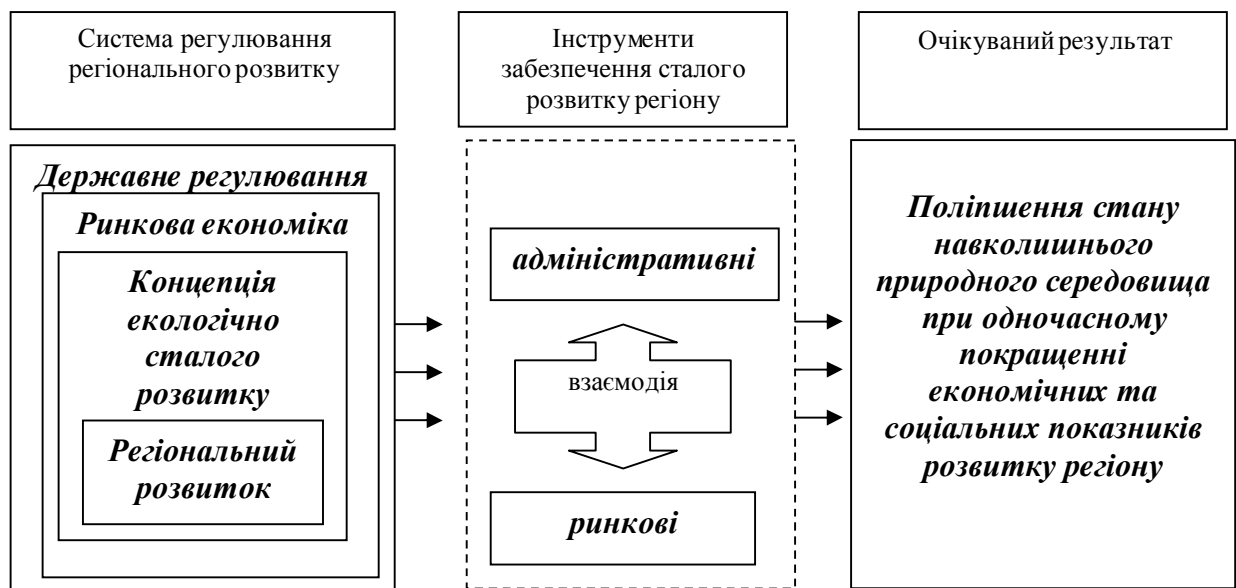

Рис. 1.4. Система забезпечення екологічно сталого розвитку на регіональному рівні

Отже, процес регіонального розвитку відтворює ринкову природу через: забезпечення верховенства права, гарантію економічних свобод, економічну рівність суб'єктів підприємництва, досягнення принципу регіонального самофінансування, об'єктивного впливу на перерозподільчі

відносини через бюджетну систему, лінію на партнерство в реалізації регіонального потенціалу, створення умов для конкуренції всіх форм та методів власності [128,129].

Методи забезпечення екологічно сталого розвитку – це сукупність регулюючих і стимулюючих адміністративних важелів та ринкових засобів (тобто інструментів) цілеспрямованого впливу на процес впровадження засад сталого розвитку. Інструменти забезпечення екологічно сталого розвитку представлені на рис. 1.5.

Автором запропоновано розділяти інструменти забезпечення екологічно сталого розвитку на дві групи: адміністративні та ринкові, залежно від природи їх виникнення. Серед адміністративних виділяємо інструменти прямого та опосередкованого впливу, що характеризує їх силу впливу та міру обов'язковості їх дотримання і виконання.

Загострення еколого-економічних проблем суспільства і виробництва, які обумовлені прискоренням темпів науково-технічного прогресу та деструктивними наслідками його впровадження в господарську діяльність, потребує їх нагального вирішення.

Актуалізація зазначених проблем в глобальному масштабі передбачає проведення докорінних змін у стратегічних напрямках розвитку суспільства. Ефективність реалізації управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки країни безпосередньо залежить від якості його нормативно-правового забезпечення.

Еволюція економічної політики держави призвела до трансформації її в соціально-економічну, що відповідає вимогам сталого розвитку, але, на жаль, екологічна складова поки що в більшості випадків розглядається окремо. Враховуючи сучасні глобальні тенденції розвитку в перспективі очікується переорієнтація цих стратегій у соціо-еколого-економічні стратегії (тобто стратегії екологічно сталого розвитку).

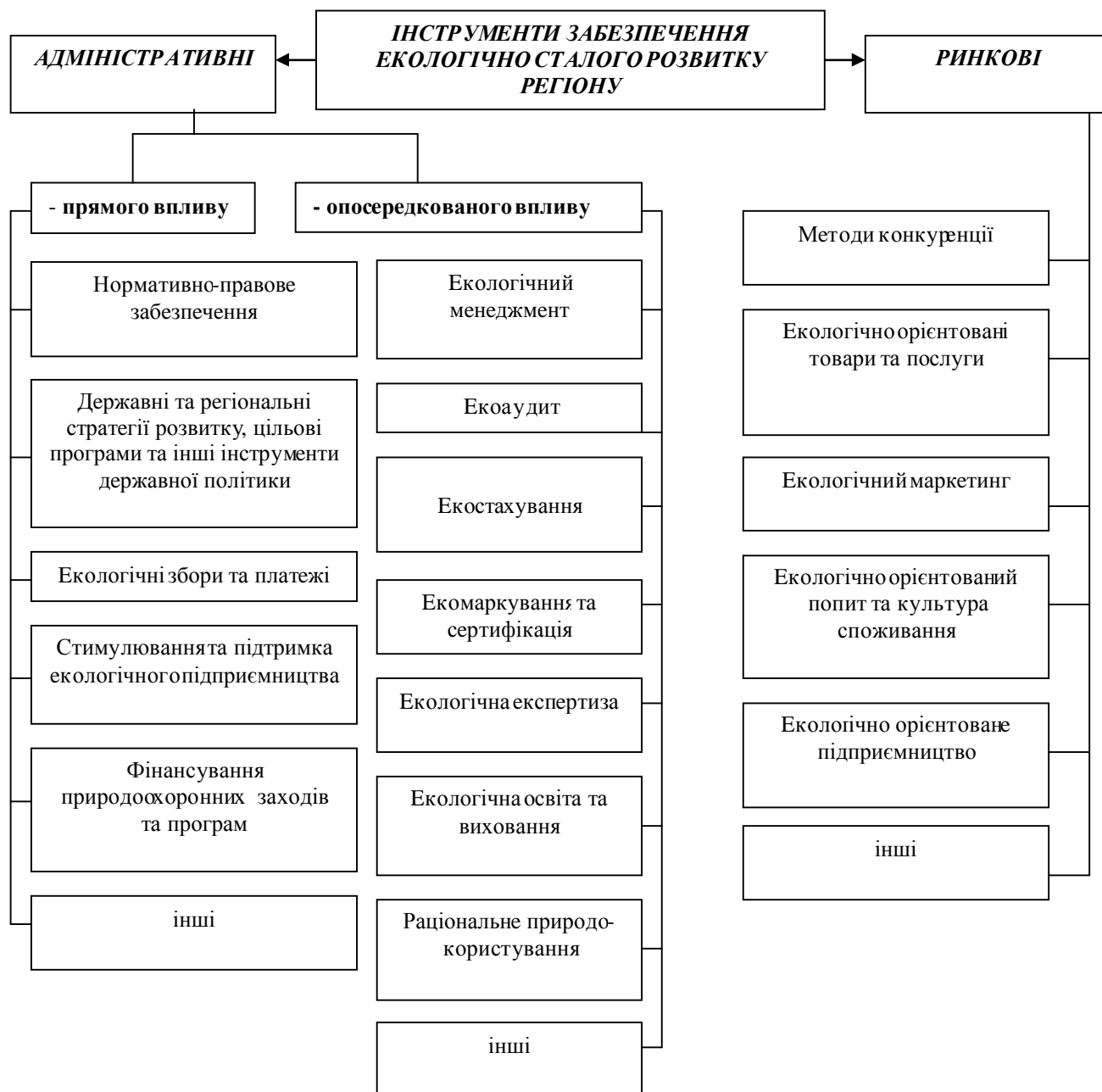

Рис. 1.5. Інструменти забезпечення екологічно сталого розвитку регіону

В основу формування державної екологічної політики покладено принцип, згідно з яким екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави [15,58].

Правове забезпечення сталого розвитку має об'єднувати екологічно орієнтовані юридичні норми різних рівнів та спрямованості:

- Безпосередньо природоохоронне законодавство [35];
- Міжнародне екологічне законодавство;

- Забезпечуюче законодавство з формування та реалізації стратегій.

Сучасними нормативно-правовими актами, що регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є наступні: Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [47], Закон України «Про тваринний світ», Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про карантин рослин», Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про енергозбереження», Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами», Закон України «Про плату за землю», Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», Закон України «Про екологічну експертизу» [46], Закон України «Про відходи», Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», Закон України «Про екологічний аудит» та інші.

Також, основи організації навколишнього природного середовища регламентують наступні кодекси: Земельний кодекс, Водний кодекс, Лісовий кодекс, Повітряний кодекс, Кодекс України про надра та постанови: Постанова Верховної Ради України «Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища», Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [120] та інші.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого активного міжнародного співробітництва. Україна підтримала понад 20 міжнародних конвенцій та угод, хоча їх практичне впровадження поки що залишається лише на папері.

Формування засад сталого розвитку на різних рівнях в Україні регламентується наступними документами: закон України: «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [44], «Про стимулювання розвитку регіонів» [48], «Про державні цільові програми» [45], «Про Генеральну схему планування території України», укази Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» [165], «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004-2015 роки», постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними», «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» [121], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України», наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» [102] та ін.

Практичне застосування вищезазначених нормативних актів на різних рівнях управління відображено в програмах, концепціях, планах розвитку тощо, наприклад: «Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року» [133], регіональні соціально-економічні стратегії, в рамках яких є розділи охорони навколишнього середовища або раціонального природокористування. Але для досягнення сталого розвитку необхідні такі установчі документи, які б відображали і економічні, і соціальні, і екологічні напрями розвитку одночасно.

Отже, сучасне нормативно-правове забезпечення екологічно орієнтованої діяльності з урахуванням соціально-економічних пріоритетів не

відповідає вимогам сьогодення та концепції сталого розвитку, і потребує удосконалення.

Наступний інструмент прямого впливу – стимулювання та підтримка екологічного підприємництва – впливає на забезпечення екологічно сталого розвитку через регіональну політику та має здійснюватися в рамках програм підтримки суб'єктів господарювання (наприклад, шляхом зниження податкового тиску тощо).

Так, Хилько М.І. визначає регіональну екологічну політику як особливу сферу управління розвитком суспільства, окремо взятої адміністративної території у складі України, спрямовану на гармонізацію життя та здоров'я населення, забезпечення екологічної безпеки, збалансованого використання природних ресурсів. Об'єктивні можливості досягнення поставленої мети визначає базис екологічної політики. Це — система правових норм, спосіб організації суспільного виробництва, виробничо-технологічний потенціал природокористування і екологічна культурасуспільства [173].

Заржицький О.С. вважає, що регіональна екологічна політика, як об'єкт правового регулювання, є складовою державної екологічної та регіональної політики, яка передбачає координацію ефективно діючої системи органів виконавчої влади та управління на місцях, та місцевого самоврядування щодо створення ефективних нормативно-правових засад забезпечення інтересів регіонів на основі поєднання загальнодержавних та регіональних екологічних проблем [49].

Заржицький О.С. дійшов висновку, що процес правового регулювання регіональної екологічної політики умовно включає три стадії [49], сутність яких пропонуємо визначати наступним чином (рис. 1.6). Також вважаємо за доцільне додати четверту стадію контролю за виконанням трьох попередніх стадій з відповідними санкціями.

Фінансування природоохоронних заходів та програм має стати пріоритетним напрямом при розподілі коштів державного та місцевих

бюджетів. Сьогодні, нажаль, в умовах дефіциту держбюджету, обсяги коштів залишаються незначними.

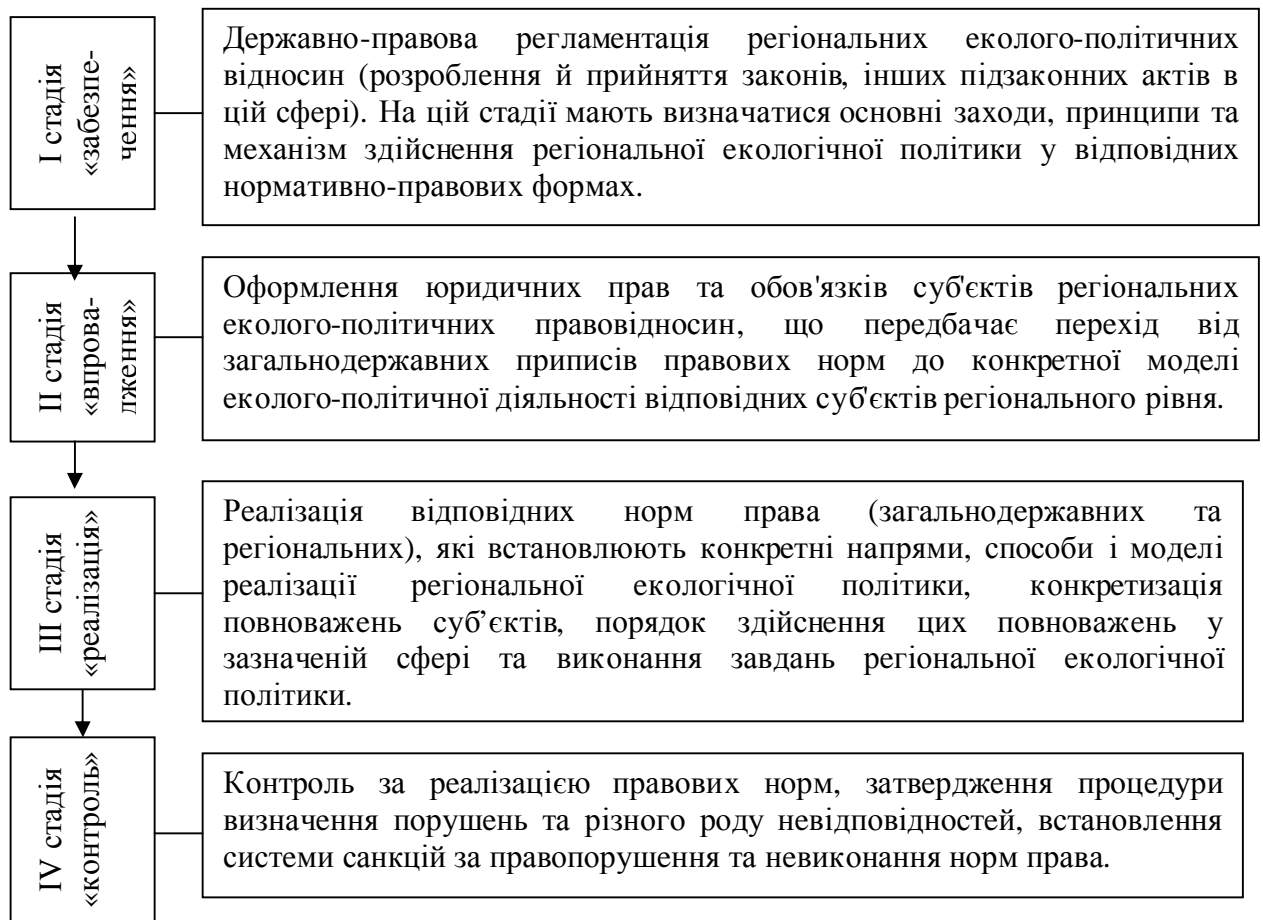

Рис. 1.6. Стадії процесу державно-правового регулювання регіональної еколого-політичної діяльності

Важливу роль в забезпеченні екологічно сталого розвитку відіграють такі економічні інструменти як екологічні збори та платежі, які мають на меті стимулювати раціональне природокористування в процесі господарської діяльності підприємств [51].

Адміністративні інструменти опосередкованого впливу мають рекомендативну природу але не носять обов'язкового характеру, до таких слід віднести: систему екологічного менеджменту (комплекс стандартів ISO), екологічний аудит, екологічне страхування, екологічне маркування, екологічна експертиза, екологічна освіта та виховання, раціональне природокористування та інші.

Ринкові інструменти забезпечення екологічно сталого розвитку мають ринкову природу (їх поява відповідає принципам ринкової економіки та обумовлена ринковим попитом).

Одним з таких інструментів є різноманітні методи конкуренції. Методи конкуренції – способи досягнення конкурентних переваг на ринку [38]. Методи конкуренції можна розділити на цінові та нецінові, серед яких останні набули значної популярності в сучасних ринкових умовах.

Екологічний маркетинг – це концепція, що найбільш повно відповідає умовам сьогодення. Екологічний маркетинг орієнтується на нові екологічні потреби (екологічно орієнтований попит та культура споживання), що виникають в результаті екологічної кризи чи погіршення якості навколишнього середовища. Саме екологічні потреби споживачів є основним об'єктом уваги виробників екологічно орієнтованих товарів та послуг. Через задоволення екологічних потреб споживачів виробники реалізують свою кінцеву мету – одержання прибутку, а кінцевим прибутком у випадку застосування екологічного маркетингу є підвищення (поліпшення) якості життя [53,139,140].

Розвиток ринку екологічно орієнтованої продукції є одним з основних факторів забезпечення стабільності розвитку економіки, дає змогу вирішити в комплексі економічні, соціальні та екологічні цілі [54].

Основними маркетинговими комунікаційними інструментами для просування екологічно орієнтованої продукції на ринку є реклама та стимулювання збуту. Вдала взаємодія між учасниками процесу стимулювання збуту продукції – це ключовий фактор успішної реалізації комунікаційної політики підприємства. На рис.1.7 представлена схема взаємодії учасників процесу стимулювання збуту екологічно орієнтованої продукції.

Традиційно виділяють три види стимулювання збуту, розглянемо їх детальніше, з урахуванням специфіки екологічно орієнтованої продукції [20,73,80]:

1) стимулювання торгівельної мережі (стимулами можуть бути преміювання, нагородження цінними подарунками, путівками у розважальні поїздки, матеріальне заохочення та ін.);

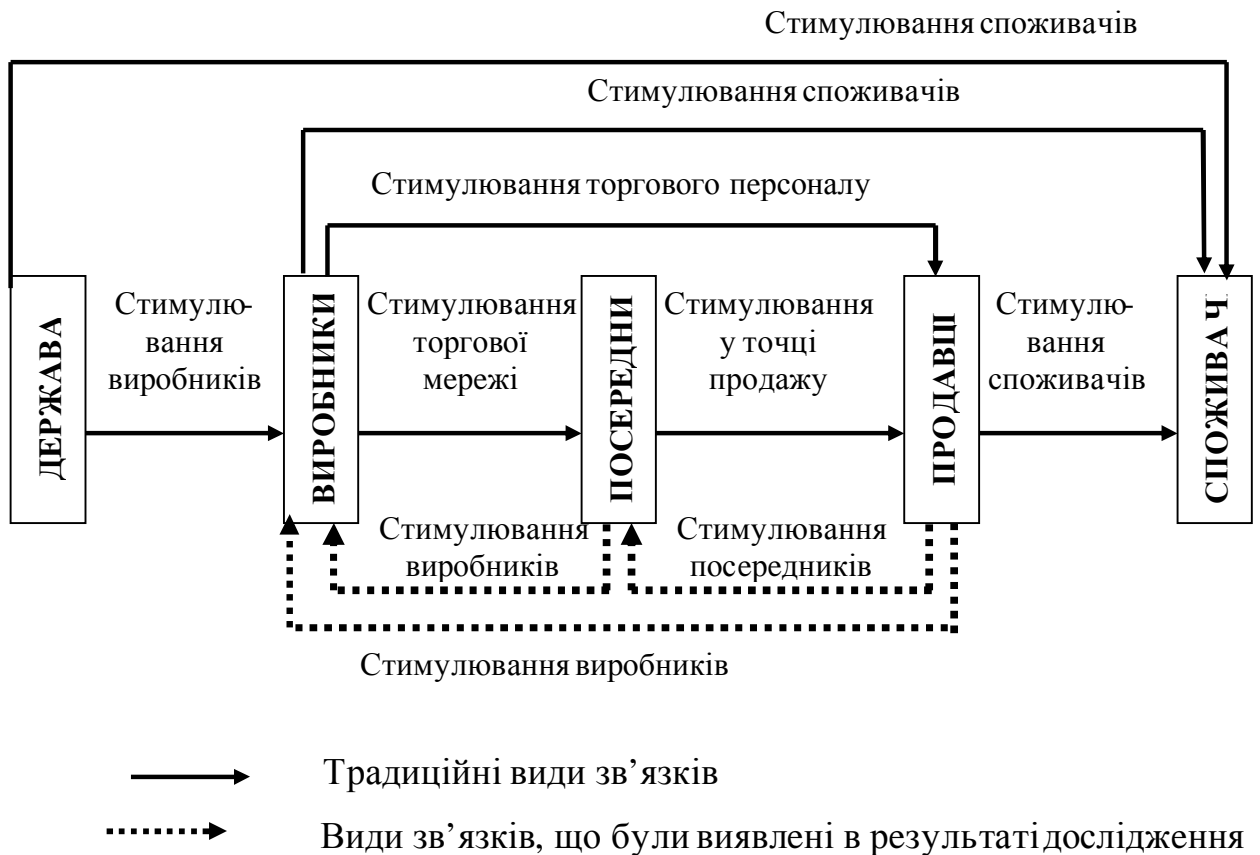

Рис. 1.7. Схема взаємодії учасників процесу стимулювання збуту екологічно орієнтованої продукції [69,73]

2) стимулювання персоналу (пов'язане з розширенням кола потенційних покупців, використовуються знижки, конкурси, фінансування реклами);

3) стимулювання споживачів (збут стимулюється за допомогою: невеликих сувенірів, що містять нагаду вальну інформацію про фірму, різного роду знижок, кредиту, видачі товарів на пробу для подальшого придбання, показу і демонстрації товарів, сезонних змін цін і т. ін.).

Для традиційних видів стимулювання характерним є те, що ініціатором стимулюючих заходів виступають тільки виробники. В ході проведеного

дослідження було встановлено, що у деяких випадках процес стимулювання збуту носить і зворотній характер. Представники торгової мережі та споживачі можуть стимулювати виробників (див. рис. 1.7) і в таких випадках виробник сам виступає об'єктом стимулювання. Залежно від своїх потреб, споживачі стимулюють виробника до виробництва продукції за своїми вимогами, або ж посередники самі пропонують виробнику збувати продукцію у визначених місцях продажу. Останні в свою чергу можуть запропонувати виробникам придбати додаткову кількість продукції за зниженими цінами. Аналогічно, таку ж зворотню реакцію можна простежити і між посередниками та продавцями.

Отже, стимулювання збуту може бути розпочате виробником (який бажає збільшити обсяг продажу чи залучити нових споживачів), торговельним підприємством чи продавцями (для створення репутації недорогої торгової організації) або бути результатом взаємної угоди двох сторін (виробник надає знижку торговельній мережі (продавцям), а остання передає її частково або повністю споживачам).

На наш погляд, доцільно було б виділити ще один суб'єкт комунікаційного процесу – державу. Державні органи мають здійснювати не лише контроль та регулювання, але й стимулювати виробництво вигідних для національної економіки товарів та послуг.

Екологізація процесу стимулювання збуту тісно пов'язана з функцією регулювання та контролю, які значною мірою забезпечуються державою. Деякі принципи формування ринку екологічних товарів, що були використані в даній роботі докладно висвітлені в працях С.М. Ілляшенка та О.В. Прокопенко [53,54], а як приклад вдалого регулювання процесу стимулювання збуту продукції можна виділити Британський кодекс з реклами, стимулювання збуту та прямого маркетингу. Отже, в вітчизняній теорії та практиці стимулювання збуту продукції існує ще ряд невизначених питань, серед яких і урахування екологічного фактору [75,186,187].

Учасниками процесу стимулювання збуту екологічної продукції є:

виробники, посередники, продавці, кінцеві споживачі та держава. Стимулювання продажу має багатоцільову спрямованість. Світова практика доводить, що заходи зі стимулювання збуту все більше впроваджуються в господарську діяльність підприємств і останнім часом значно перебільшують пряму рекламу. Звичайно, серед безперечних переваг стимулювання збуту є і певні недоліки. Застосування заходів зі стимулювання збуту продукції на вітчизняному ринку не завжди приводить до очікуваних позитивних результатів. Можливі переваги та недоліки стимулюючих заходів для учасників комунікаційного процесу представлені в табл. 1.4 [73].

Проведений аналіз показує, що застосування заходів зі стимулювання збуту екологічної продукції має значні переваги для національної економіки в цілому. Так, їх проведення передбачає залучення додаткової робочої сили, що сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, хоча на сучасному етапі через відсутність відповідного державного регулювання виникає багато проблем. Відсутність державного контролю може призвести до недоотримання коштів в бюджет.

Звичайно, найбільші прибутки від застосування заходів зі стимулювання збуту отримують виробники, але це можливо тільки за умов грамотно організованої програми стимулювання. Наприклад, постійне застосування знижок може привести до такої ситуації, коли за звичайною ціною товар продаватися не буде.

Зазвичай, представники торгівельної мережі та продавці виступають об'єктами стимулювання, яким стимулюючи заходи дають можливість отримувати призи, пільги, бонуси, відсотки у грошовому виразі тощо, але в умовах жорсткої конкуренції вони також можуть відчувати на собі недоліки застосування заходів зі стимулювання збуту.

Кінцевою ланкою комунікаційного процесу є споживачі, яким створюють всі необхідні умови для здійснення закупівлі. Безперечною перевагою для споживачів від проведення стимулюючих заходів є економія витрат. Але результат може бути не передбачуваний: роздратування або

розчарування споживачів, і як наслідок - повна відмова від придбання певного товару.

Таблиця 1.4

Вплив заходів зі стимулювання збуту екологічної продукції на учасників комунікаційного процесу [73]

Переваги	Недоліки
Для держави	
<ul style="list-style-type: none"> розвиток вітчизняної економіки; створення додаткових робочих місць; формування нової культури споживання; збільшує споживання екотоварів; підвищує рівень здоров'я населення; покращує екологічну ситуацію в країні; 	<ul style="list-style-type: none"> недоотримання коштів в бюджет; неможливість контролю через відсутність законодавчої бази; зростання попиту на шкідливі для нації товари за умови, якщо рівень доходів населення низький, а ціна екологічної продукції висока;
Для виробників	
<ul style="list-style-type: none"> підвищення «зеленого» іміджу фірми сприяє підтримці з боку представників торгівельної мережі; викликає лояльність споживачів до торгової марки; можливість виходу на нові ринки та залучення додаткового контингенту покупців; 	<ul style="list-style-type: none"> виступає лише додатковим елементом товароруху; неможливість постійного застосування; може привести до знецінення бренду; зменшує охоплення цільової аудиторії, адже значна частка споживачів постійно чекає додаткових знижок;
Для торгівельної мережі	
<ul style="list-style-type: none"> надає додатковий стимул до дії збільшує частоту закупівель та об'єм; створює пільгові умови; дає змогу залучити нових споживачів; 	<ul style="list-style-type: none"> може привести до форвардних закупівель з боку конкурентів; може привести до зниження роздрібних цін; ризик неповернення кредиту;
Для роздрібних торговців	
<ul style="list-style-type: none"> залучає нових покупців; спонукає до негайної закупівлі товару; розвиває торгівлю за рахунок постійного нагадування; збільшує частоту закупівель та об'єм; можливість отримання пільг та призів; 	<ul style="list-style-type: none"> недостатній стимул для постійних споживачів може привести до безладу та роздратованості покупців;
Для споживачів	
<ul style="list-style-type: none"> змінює співвідношення ціни та цінності товару на користь останньої; дає можливість скласти більш повне уявлення про товар; підвищує поінформованість споживачів; економія витрат; підвищення рівня споживання більш якісної продукції. 	<ul style="list-style-type: none"> може викликати негативну реакцію та розчарування; можливість дезінформації покупців;

Отже, при плануванні комплексної програми заходів зі стимулювання збуту продукції необхідно враховувати можливість виникнення негативних наслідків і вжити заходи щодо їх попередження. Непродумане використання того чи іншого прийому стимулювання збуту часто призводить до небажаних (навіть протилежних очікуванім) наслідків, причому під загрозою можуть опинитися всі учасники комунікаційного процесу.

Автором доведено, що екологізація процесу просування і збуту екологічно орієнтованої продукції тісно пов'язана з функцією регулювання та контролю, які значною мірою забезпечуються державою. Отже, в вітчизняній теорії та практиці стимулювання збуту продукції існує ще ряд невизначених питань, серед яких і урахування екологічного фактору.

Розглянемо виробничі екологічні послуги як інструмент забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, тобто послуги, споживачами яких є господарюючі суб'єкти. У зв'язку з тим, що ринок екологічних послуг ще не сформований в Україні взагалі, а у Сумській області зокрема, на даному етапі розвитку рівень конкуренції низький. Проблема аналізу полягає в тому, що відсутня відповідна статистична інформація про динаміку розвитку цієї галузі.

В Сумській області в галузі надання екологічних послуг функціонують: ТОВ НВЦ «ЕКОС», Сумська філія ВАТ «УкрНТЕК», Тешпромавтоматика, Інститут екологічних проблем, декілька філій харківських екологічних організацій, Державне управління екології та природних ресурсів та деякі інші. Проаналізуємо екологічно спрямовану діяльність цих підприємств з застосуванням SWOT-аналізу [78].

Серед сильних сторін діяльності, які є спільними для вищеназваних підприємств, слід виділити наступні: високий рівень кваліфікації керівництва; високий інноваційний потенціал; кваліфіковані кадри; висока якість послуг; активна участь у громадському та суспільному житті.

Слабкі сторони діяльності підприємств-виробників екологічних послуг: низький рівень стимулювання рядових працівників у розвитку підприємства;

відсутність результатів минулої діяльності (досвіду); відсутність чіткої стратегії розвитку; низька фінансова стійкість; відсутність маркетингової інформації.

На сучасному етапі розвитку перед виробниками екологічних послуг відкриваються такі ринкові можливості: достатня кількість вільних “ніш”; низький рівень конкуренції; перспективність обраного напрямку; зростання місткості ринку; глобальна тенденція екологізації суспільства та виробництва.

Ринкові загрози: недосконалість законодавчої бази; відсутність чіткого ринкового механізму; небажання підприємств-споживачів співпрацювати, тобто користуватися екопослугами; ризик та невизначеність; недостатня поінформованість цільової аудиторії про підприємство та його послуги.

Отже, скористатися можливостями можуть завадити: непродумані дії без чіткої стратегії та тактики; упереджувальні заходи конкурентів, які, за умов низької активності працівників інших підприємств, можуть випередити та зайняти вільні “ніші”; брак коштів – розробці та впровадженню інновацій; втрата вже існуючих споживачів, якщо державні інститути припинять стимулювати і так слабкий попит на екологічні послуги; поява нових сильних конкурентів; високий ризик банкрутства.

Серед заходів, за рахунок яких можна знизити існуючі ринкові загрози найважливішими є: співпраця з держорганами по удосконаленню законодавства; активна участь у державних проектах та програмах спрямованих на охорону навколишнього природного середовища та поліпшення якості життя; підвищення якості надаваних послуг для утримання існуючих клієнтів та завоювання нових. Також, доцільно було б проводити семінари, лекції, виставки для поінформованості членів суспільства.

Щоб скористатися ринковими можливостями необхідно: всі зусилля направити на реалізацію інноваційного потенціалу; на існуючих сегментах ринку застосовувати стратегію глибокого проникнення на ринок (не варто

поки що виходити на нові ринки збуту – потрібно зміцнювати свої позиції на регіональному рівні). В Сумській області 95 із 100 замовників звертаються за наданням екопослуг тільки після інспекторських перевірок. Лише 5% усвідомлює, що відповідність національному законодавству сприяє підвищенню іміджу підприємства на державному та міжнародному рівнях, як такого, що відповідає міжнародним вимогам та тенденціям і сприяє вирішенню екологічних проблем [78].

Отже, враховуючи вищевикладене, підприємства-виробники екологічних послуг нині знаходяться не в найкращих умовах. Але, не можна заперечити їх значущості, бо вирішення регіональних питань – це запорука вирішення національних проблем, і підтримка з боку держави тут конче необхідна.

Досвід промислово-розвинених держав в реалізації ефективної екологічної політики показує, що тільки оптимальне поєднання державного регулювання і використання економічних методів управління дозволяє отримати найкращий результат. Разом з тим на шляху до широкого впровадження екологічних послуг є ще ряд невирішених питань, які потребують концентрації уваги вчених.

Оскільки мова йде про екологічно орієнтовані товари чи послуги, то в процесі просування велику роль відіграє держава. Як суб'єкт комунікаційного процесу держава може стимулювати виробників та споживачів, а також здійснювати контроль та захист інших суб'єктів процесу стимулювання збуту продукції. В розвинутих країнах широко використовується диференційоване оподаткування в залежності від екологічної спрямованості продукції.

Виробники виробничих екологічних послуг зараз знаходяться не в кращому стані. Намагаючись впровадити свій продукт на ринок, вони зустрічають опір з боку споживачів, які добровільно не бажають витратити кошти на інвентаризацію та паспортизацію відходів, отримання дозволів на спеціальне водокористування, проведення екологічної експертизи,

екоаудиту, екологічного страхування тощо. Тому, на сучасному етапі не доводиться казати про високий рівень прибутків. В ході подальших досліджень необхідно звернути увагу на стимулювання екологічного попиту, як на рівні підприємств-споживачів виробничих екологічних послуг так і на рівні населення, яке в результаті змушене сплачувати вартість екологічних послуг.

На початковому етапі формування ринку екологічних товарів та послуг державне втручання просто необхідне. Отже, першочерговим завданням для держави є узгодження інтересів суб'єктів ринку екологічних товарів та послуг.

Виробник пропонує на ринку (формує пропозицію) екологічні послуги суб'єктам господарювання. Підприємства споживають екологічні послуги і як результат пропонують екологічні товари (послуги) населенню. Населення прагне отримати якісні товари і виступає стимулюючим фактором для господарюючих суб'єктів, «змушуючи» їх споживати екологічні послуги.

Отже, у даному випадку, кінцевим споживачем виступає населення, але основним безпосереднім споживачем екологічних послуг є господарюючі суб'єкти. Таким чином, стимулювання екологічного попиту необхідно починати з формування екологічної свідомості у населення та підвищення добробуту. Адже попит повинен бути платоспроможним, та нажаль більшість населення не має на це коштів.

Суспільство усвідомлює, що економічні проблеми потрібно вирішувати одночасно з екологічними. А екологічні послуги це саме такий товар, який сприяє покращенню екологічної ситуації і дає змогу виробникам отримати прибутки. Разом з тим на шляху до широкого впровадження екологічних послуг є ще ряд невирішених питань, які потребують концентрації уваги вчених [78].

В руслі концепції екологічного маркетингу найбільш успішні та далекоглядні організації переорієнтовують свою діяльність в екологічне

підприємництво (технології, продукція, енергоносії, переробка відходів, екологічні послуги, тощо).

Серед зазначених інструментів (рис. 1.5) у рамках даного дисертаційного дослідження найбільшої уваги було приділено: регіональним стратегіям розвитку, екомаркуванню та складовим елементам ринку екологічно орієнтованих товарів та послуг.

Таким чином, результати даного дослідження можуть бути покладені в основу формування системи регулюючих інструментів на регіональному рівні через відповідність вимогам нормативно-правових актів, з одного боку, що представлені державними інструментами, а з іншого боку, інструментами ринкової економіки.

В екологізації економічних процесів важливого значення набувають такі ринкові інструменти як маркетингові комунікації в рамках комплексу екологічного маркетингу. Їх застосування сприяє поширенню екологічно орієнтованої продукції та формуванню екологічної свідомості серед населення.

Автором удосконалено теоретико-методичні засади розробки заходів стимулювання збуту, що, на відміну від існуючих, враховують особливості екологічно орієнтованої продукції як такої, яка має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом виробничого й споживчого життєвих циклів, що можуть бути використані при просуванні такої продукції на регіональних ринках для забезпечення екологічно сталого розвитку.

За результатами аналізу інструментів забезпечення сталого розвитку відзначено, зокрема, потребу в удосконаленні існуючої методики формування регіональної стратегії розвитку, відсутність науково-методичного підходу до вибору суб'єктами господарювання стратегій, спрямованих на досягнення екологічно сталого розвитку, недосконалість підходів до оцінки екологічності продукції.

Одержані результати можуть бути використані в діяльності окремих суб'єктів господарювання, а також на державному, регіональному та місцевому рівнях в удосконаленні процесів управління екологізацією економічної діяльності.

1.3 Екологічно орієнтована продукція як інструмент забезпечення сталого розвитку

Забезпечення екологічно сталого розвитку регіону можливе лише за умови екологічно орієнтованої діяльності його господарюючих суб'єктів, одним з аспектів якої є виготовлення та просування на ринок екологічно орієнтованої продукції. Така продукція відповідає концепції сталого розвитку, задовольняє специфічні екологічні потреби споживачів, сприяє водночас поліпшенню екологічної і соціальної складової регіонального розвитку та приносить прибутки виробнику, що в остаточному сенсі сприяє покращенню економічного становища.

Останніми роками ситуація на ринку товарів та послуг характеризується перенасиченням однотипної продукції, що, в свою чергу, викликає зростання конкуренції між виробниками та реалізаторами. Загострення конкуренції також може бути викликане появою на ринку екологічно орієнтованої продукції, яка у порівнянні з аналогами має більше споживчих переваг. В таких умовах традиційні заходи просування товарів та торгових марок найчастіше виявляються неефективними, тому виникає необхідність пошуку нових форм та методів боротьби за споживача, які б відповідали особливостям продукції.

Економічні аспекти концепції екологічного сталого розвитку полягають в орієнтації виробництва і збуту на задоволення екологічно-орієнтованих потреб і запитів споживачів, створення і стимулювання попиту на екологічні товари чи послуги – економічно ефективні і екологічно безпечні у виробництві, споживанні та утилізації [80].

На сьогоднішній день існує ряд науково-методичних та практичних підходів до визначення екологічних товарів та послуг, але не існує чіткої предметної класифікації та критеріальної бази, за допомогою якої можна

було б визначати ступінь їх екологічності. На рівні законодавчої бази не існує сталого визначення терміну «екологічна продукція», а є лише окремі пропозиції науковців щодо його структурно-логічної сутності [77].

Вченими доведено невідповідність терміну «екологічно чиста продукція» дійсності. У словнику С.І. Ожегова «чистий» визначається як «не утримуючий нічого стороннього, без домішок» [104]. Отже, екологічно чистий продукт - це продукт, що не містить сторонніх домішок, у даному випадку - речовин, що могли б проникнути в цей продукт із забрудненого середовища, з упакування, або у процесі його виробництва. Таким чином, екологічно чиста продукція в повному розумінні слова в наш час – це міф. До того ж термін «екологічно чиста продукція» не відбиває значення екологічності виробництва й утилізації. Будь-яка продукція має свій ступінь екологічності. Один і той же вид товару може бути в різній мірі екологічним або ні. Для такої продукції існує багато визначень відповідно до обраних авторами підходів.

Так, Литвиненко О.С. визначає зміст категорії «продукція екологічного призначення» як вид продукції багатофункціонального призначення, що поєднує в собі можливості одночасного вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем при її використанні [81].

Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. визначають термін «екологічні товари» – це економічні продукти, тобто результати людської праці (господарської діяльності), що подані в матеріально-предметній формі (матеріальні продукти), у духовній чи інформаційній формі (інтелектуальні продукти) або у вигляді виконаних робіт чи послуг, виробництво та споживання яких сприяє зниженню інтегрального деструктивного впливу в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту при одночасному підвищенні економічної ефективності у сферах її виробництва та споживання [53].

Вищезазначені визначення ґрунтуються на різних підходах. Литвиненко А.С. використовує функціональний підхід, що не враховує вплив

такої продукції на довкілля під час її виробництва та утилізації; Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. – маркетинговий підхід.

Узагальнюючим поняттям, що об'єднує існуючі підходи до визначення різних видів екологічної продукції, на наш погляд, є термін «екологічно орієнтована продукція». Автором запропоновано визначати поняття «екологічно орієнтована продукція» як таку, що має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом усього життєвого циклу, що на відміну від існуючих підходів відповідно до вимог міжнародних стандартів включає всі стадії життєвого циклу продукції.

Наявність широкого переліку різноманітних підходів до визначення екопродукції викликає дискусійні питання стосовно класифікації екологічної продукції серед вчених.

Так, Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. за ступенем екодеструктивного впливу на довкілля виділяють неекологічні та екологічні товари (табл. 1.5).

До неекологічних вони відносять екологічно небезпечні та екологічно прийнятні товари. Екологічно небезпечні товари – це товари, при розробці, виробництві, споживанні та утилізації яких сумарний екодеструктивний вплив перевищує асиміляційні можливості довкілля.

Екологічно прийнятні – це товари, що вносять екодеструктивні зміни у межах асиміляційних можливостей довкілля.

До екологічних товарів відносять екологічно нейтральні та екологічно спрямовані товари. Екологічно нейтральні – товари, виробництво та споживання яких не руйнує довкілля. Екологічно спрямовані – товари, виробництво та споживання яких вносить позитивні зміни у довкілля.

Екологічні потреби задовольняються екологічними товарами (роботами, послугами), які поділяють на екологічно нейтральні та екологічно спрямовані [53].

Таблиця 1.5

Класифікація екологічних товарів за ступенем екодеструктивного впливу

Вид товарів за ступенем екодеструктивного впливу на довкілля		Приклад характерного виду товару
Неекологічні товари	Екологічно небезпечні товари	видобуток природних ресурсів, продукти чорної та кольорової металургії, хімічне виробництво
	Екологічно прийнятні товари	товари, що вносять екодеструктивні зміни в межах асиміляційних можливостей довкілля
Екологічні товари	Екологічно нейтральні товари	упаковка, що розкладається після використання екологічно безпечним способом на нешкідливі мінеральні речовини
	Екологічно спрямовані товари	устаткування та технології виготовлення штучних надтвердих матеріалів замість їх добування у шахтах чи кар'єрах, що дозволяє уникнути порушення природних ландшафтів, забруднення довкілля

Існують і інші підходи до класифікації екологічних товарів (табл. 1.6). Товарами екологічного призначення слід вважати вироби і послуги, виробництво і споживання яких сприяє зменшенню інтегрального екологічного впливу в розрахунку на одиницю суспільного продукту [169].

Таблиця 1.6

Класифікація товарів екологічного призначення за функціями призначення

Функція призначення	Приклад характерного виду товару
1	2
Адміністративна	Технології управління соціальними системами
Наукова	Ноу-хау, наукова документація, база даних, сорт рослин, порода тварин
Виробнича	Природоохоронне обладнання, моніторингові системи, пристрої для утилізації відходів

Продовж. табл. 1.6

1	2
Експлуатаційна	Послуги з експлуатації товарів екологічного призначення
Організаційно-менеджерська	Послуги із забезпечення робіт щодо впровадження або просування на ринок товарів екологічного призначення
Сервісно-торгова	Послуги з продажу екологічного призначення
Освітньо-просвітницько-виховна	Навчальні матеріали
Природоуправлінська	Технології нагляду за природними системами та їх відтворення
Урбаністична	Технології створення поселень та міських ландшафтів
Культурно-мистецька	Товари та послуги культурно-мистецького призначення
Інформаційна	Послуги зі збору та обробки екологічної інформації
Аудиторська	Проведення екоаудиту та консультативні послуги
Фінансово-економічна	Діяльність з контролю за грошовими потоками та забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів в екологічній сфері
Соціально-психологічна	Технології впливу на соціальні системи з метою екологізації економіки та суспільства
Охорони здоров'я	Послуги охорони здоров'я, засоби охорони здоров'я

Класифікація залежно від ставлення до пріоритетних цілей (відносно пріоритетних цілей, які вони покликані вирішувати, стосовно визначеної в суспільстві стратегічної екологічної політики) пропонується в працях провідних вчених Сумської школи природокористування [169]. Вони стверджують, що у провідних країнах еволюція екологічної політики пов'язана з чотирма основними стадіями, характеристика яких разом із характерними видами товарів показані у табл. 1.7.

Згідно цієї класифікації перша стадія пов'язана з розвитком засобів захисту навколишнього середовища від процесів його порушення (забруднення). Основне призначення природоохоронних засобів – компенсувати екологічну недосконалість існуючих виробничих технологій і споживчих товарів.

Таблиця 1.7

Класифікація екологічних товарів залежно від ставлення до
пріоритетних цілей

Стадії	Пріоритетні типи товарів	Приклад характерного виду товару
I Стадія	1. Засоби середовища захисного характеру	1.1 Засоби для запобігання екодеструктивного впливу (очисне устаткування, технології для захисту ґрунтів)
		1.2 Засоби для ліквідації наслідків порушення середовища (засоби для дезактивації ґрунтів, технології рекультивації земель тощо)
		1.3 Засоби для захисту людини, технологічних і природних систем від шкідливого впливу екодеструкцій (фільтрація води перед вживанням, кондиціонери повітря тощо)
		1.4 Засоби для підвищення імунітету людини або опірності екосистем до негативного впливу екодеструктивних факторів
II Стадія	Товари екологічного вдосконалювання технологічних систем	2.1 Екологічно ефективні елементи технологічних систем
		2.2 Роботи і послуги, що сприяють екологічному вдосконалюванню технологічних систем (НДР, ДКР, консалтингові послуги тощо)
III Стадія	Товари, що підвищують ефективність життєвого циклу виробів і послуг	3.1 Товари (в т.ч. інформаційний сервіс), що дають змогу замінити «брудні» вироби і процеси «чистими»
		3.2 Товари, що сприяють економії матеріальних і енергетичних ресурсів
		3.3 Технології, що забезпечують зниження ресурсомісткості товарів
		3.4 Засоби, що сприяють рециркуляції відходів
IV Стадія	Товари екологізації стилю життя	4.1 освіта і інформаційний сервіс (екологічне навчання, консалтинг)
		4.2 Засоби для підтримання біорізноманіття та стійкості екосистем
		4.3 Засоби, що сприяють збільшенню інформаційного контакту людини з природними системами (створення національних парків, зелених зон, екотуризм тощо)
		4.4 Засоби, що сприяють духовному і фізичному розвитку людини

Друга стадія пов'язана з екологічним удосконаленням технологій виробництва без зміни переважаючої структури видів продукції. Основний екологічний попит на цьому етапі акцентується на технологічних системах, що модернізують існуючу виробничо-споживчу базу.

На третій стадії пріоритети будуть віддаватися заміні екологічно несприятливих виробів і послуг на екологічно більш ефективні еквіваленти в межах існуючого стилю життя. Основне завдання товарів і послуг, що приходять на зміну старим аналогам, - значне підвищення ефективності всіх стадій життєвого циклу товарів і послуг.

На четвертій стадії на зміну збиткоємним товарам повинні прийти екологічно досконалі товари та послуги, виробництво, споживання і утилізація яких є безпечною для навколишнього середовища, основне призначення яких – сприяння духовному і фізичному розвитку людини та забезпечення сталого розвитку людства [96].

Товари екологічного призначення умовно поділяють на три групи: товари, що безпосередньо впливають на процеси екодеструктивної дії, товари непрямого впливу на процеси екодеструктивної дії, та товари заміщення екологічно несприятливого попиту (табл. 1.8) [169].

Таблиця 1.8

Класифікація товарів залежно від ставлення до процесів
екодеструктивного впливу

Вид товарів залежно від ставлення до процесів екодеструктивного впливу	Приклад характерного виду товару
Товари, що безпосередньо впливають на процеси екодеструктивної дії	Спрямовані на ліквідацію негативних наслідків екодеструкції (очисні споруди, моніторингові системи тощо)
Товари непрямого впливу на процеси екодеструктивної дії	Сприяють зменшенню ресурсомісності та енергоємності або потреби в певному ресурсі (модернізоване електрообладнання тощо)
Товари заміщення екологічно несприятливого попиту	Сприяють зменшенню попиту на екологічно несприятливі товари і збільшенню попиту на екологічно досконаліші або менш ресурсомісткі товари і послуги (екотуризм, екологічна освіта, нанотехнології, нові матеріали тощо)

Наступна класифікація товарів залежно від стадій від «виробництва» до «споживання» (видобуток ресурсів, переробка ресурсів, виробництво засобів виробництва, виробництво засобів споживання, споживання, переробка відходів, знищення, поховання відходів). Аналізуючи представлений у схемі виробничо-споживчий цикл (табл. 1.9), можна дійти висновку: до зниження екологічного тиску на навколишнє природне середовище може привести, поряд з екологізацією всіх стадій виробництва та споживання, і відмова від споживання найбільш збиткоємних видів продукції, скорочення цього ланцюга, підвищення ефективності виробництва і, нарешті, загальне зниження матеріально-енергетичного обсягу споживання товарів [169].

Таблиця 1.9

Класифікація товарів залежно від стадій «виробництво-споживання»

Стадії циклу «виробництво- споживання»	Витрати, ресурси	Вироблена продукція
Видобуток ресурсів	Природні ресурси, вода, середовище, матеріали, обладнання, енергія	Сировина, енергоресурси, відходи та екодеструкція
Переробка ресурсів	Природне середовище, енергія, сировина, вода, праця	Первинні матеріали, напівфабрикати, відходи та екодеструкція
Виробництво засобів виробництва	Природні первинні матеріали, вторинна сировина, напівфабрикати	Засоби виробництва, інфраструктура, відходи та екодеструкція
Виробництво засобів споживання	Природне середовище, енергія, засоби виробництва, вода, праця, напівфабрикати, матеріали	Товари, послуги, відходи та екодеструкція
Споживання	Природне середовище, товари, послуги, енергія, вода	Відходи та екодеструкція
Переробка відходів	Природне середовище, відходи, енергія, вода	Вторинні ресурси, кінцеві відходи, екодеструкція
Знищення, поховання відходів	Відходи, енергія	Зменшення екодеструкції

Організація економічного співробітництва та розвитку і Єдиний офіс статистики Європейського союзу (Париж, 1999 р.) пропонують наступну промислову класифікацію екологічних товарів та послуг (табл. 1.10) [183].

Таблиця 1.10

Промислова класифікація екологічних товарів та послуг

Класифікаційні ознаки екологічних товарів та послуг		
1. Управління забрудненням у т.ч:	2. Очисні технології та обладнання у т.ч:	3. Раціональне використання природних ресурсів у т.ч:
<ul style="list-style-type: none"> • контроль за забрудненням атмосфери • управління стічними водами • управління твердими побутовими відходами • очищення ґрунтів та водних ресурсів • захист від шуму та вібрації • моніторинг навколишнього середовища 	<ul style="list-style-type: none"> • очисні, маловідходні, ресурсозберігаючі технології • очисні, маловідходні, ресурсозберігаючі виробни 	<ul style="list-style-type: none"> • управління внутрішнім забрудненням атмосфери • переробка (рециркуляція) матеріалів • економія палива та енергії та ресурсозберігаюче обладнання • відтворення лісів • підтримка задовільного стану питної води • невичерпні джерела енергії • відтворюване сільське та рибне господарства • екотуризм

Проаналізувавши відомі класифікації екологічно орієнтованих товарів та послуг, пропонуємо власний підхід до систематизації екологічної продукції виробничого та споживчого призначення за ступенем екологічності (за характером впливу на НПС та здоров'я населення) на різних стадіях ланцюга «виробництво-споживання-утилізація» [72].

Розглянемо ланцюг «виробництво – споживання – утилізація». Ланку «виробництво» характеризують товари виробничого призначення (сировина, матеріали, капітальне та допоміжне обладнання, інформаційні продукти, послуги тощо). Такі товари безпосередньо пов'язані з добуванням ресурсів і є

більш ресурсномісткими ніж товари споживчого використання, мають як правило негативний вплив на довкілля. Отже, товари виробничого призначення можуть бути екологічно деструктивні, екологічно прийнятні та екологічно спрямовані по відношенню до навколишнього середовища (табл. 1.11) [72].

Таблиця 1.11

Класифікація товарів та послуг виробничого призначення за ступенем екологічності

Вид продукції	Вплив на навколишнє середовище	Характеристика	Приклади
Екологічно деструктивні товари	наносять значні збитки навколишньому середовищу	товари, виробництво яких пов'язане з видобуванням природних ресурсів, особливо вичерпних	нафта, природний газ, вугілля, ресурсомістке устаткування
Екологічно прийнятні товари	вплив на навколишнє середовище в межах асиміляційного потенціалу довкілля	товари, в основі виробництва яких невичерпні ресурси, або сировина, що є продуктом антропогенної діяльності	металолом, відновлювані ресурси, виробничі послуги тощо
Екологічно спрямовані товари	Спрямовані на захист та поліпшення стану навколишнього середовища	товари, виробництво яких сприяє збереженню природних ресурсів, інформаційні товари та послуги	Ресурсозберігаючі технології та обладнання, екологічні послуги (екологічний аудит) тощо

Розглянемо наступну ланку – «споживання», для якої характерні товари споживчого призначення. Оскільки кінцевим споживачем продукції виступає суспільство, то товари споживчого призначення можуть бути екологічно

безпечними або небезпечними для споживання або екологічно спрямованими (табл. 1.12)

Таблиця 1.12

Класифікація товарів споживчого призначення за ступенем екологічності

Вид товарів	Вплив на здоров'я споживачів	Суспільний внесок	Відповідність стандартам
Екологічно безпечні товари	позитивно впливають на здоров'є населення без збитку для наступних поколінь	позитивний	відповідають
Екологічно небезпечні товари	шкідливі для здоров'я населення	негативний	не відповідають
Екологічно спрямовані товари	призначені для поліпшення здоров'я окремих груп споживачів	позитивний	відповідають

Остання ланка – «утилізація». На сьогоднішній день досить гостро стоїть проблема переробки та утилізації відходів продуктів споживання. З такої позиції товари можна поділити на екологічно досконалі та екологічно недосконалі (табл. 1.13) [95,71].

Таблиця 1.13

Класифікація товарів споживчого та виробничого призначення за ступенем екологічності на стадії утилізації

Вид товарів	Характеристика	Приклади
Екологічно досконалі товари	Підлягають утилізації без збитків для навколишнього середовища, можливе вторинне використання, переробка або природне знищення	Органічна продукція, скло
Екологічно недосконалі товари	Не піддаються природній утилізації, мають тривалий період розпаду, шкідливі для навколишнього середовища	Продукція, виготовлена з синтетичних матеріалів

Узагальнена класифікація екологічної продукції, запропонована автором, представлена на рис. 1.8.

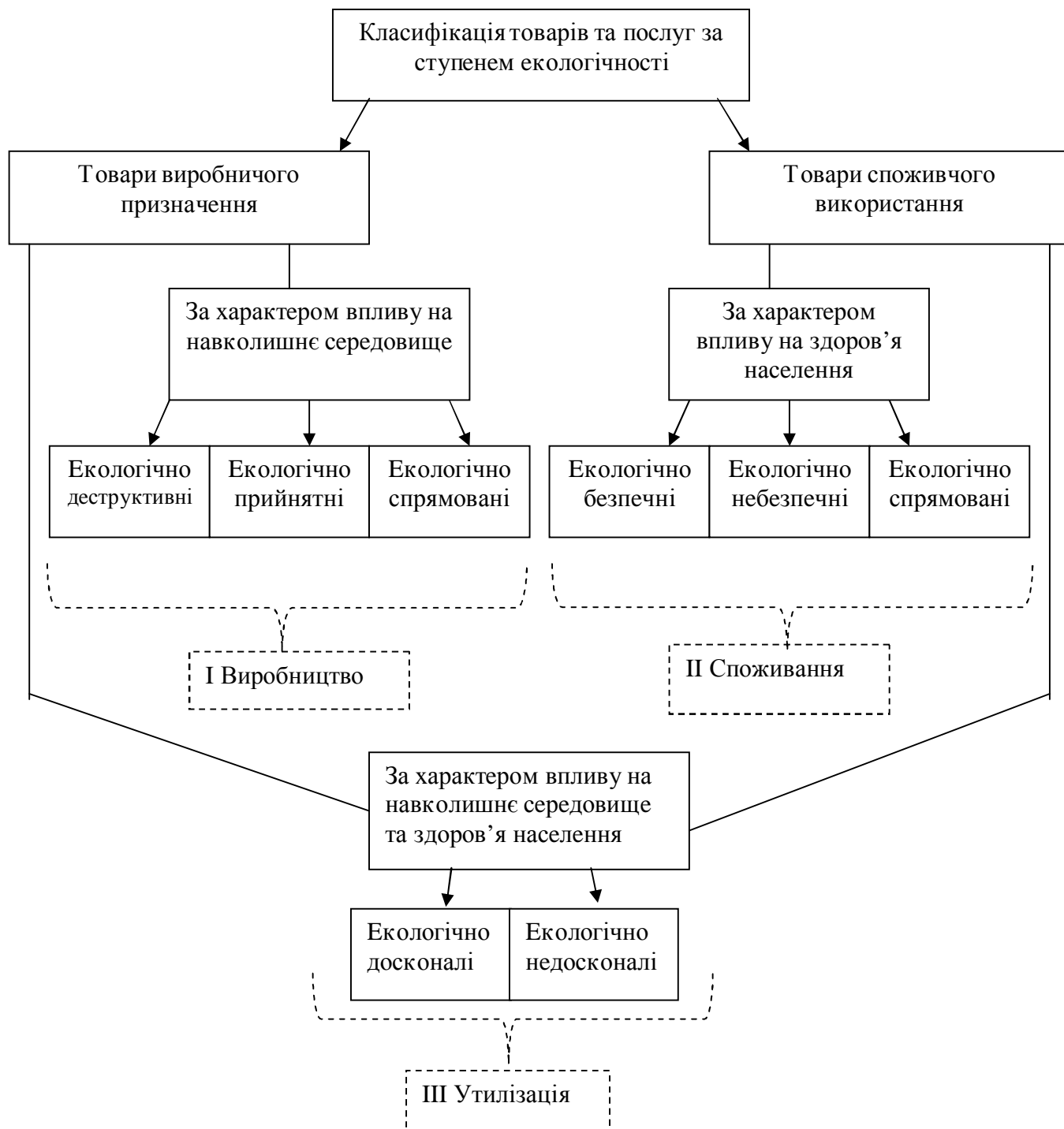

Рис. 1.8. Класифікація товарів та послуг за ступенем екологічності на різних стадіях виробничо-споживчого циклу

На рис. 1.8 представлено взаємозв'язок між стадіями виробництва, споживання та утилізації. Проблема утилізації відходів у наш час стоїть

досить гостро, особливо це стосується товарів виробничого призначення. Тому всі види товарів на стадії утилізації можна поділити на екологічно досконалі, тобто ті, які можна утилізувати без збитків для навколишнього середовища та здоров'я людей та екологічно недосконалі, що руйнують довкілля.

Запропоновані автором класифікаційні ознаки для визначення екологічно орієнтованих товарів та послуг можуть також бути покладені в основу класифікації екологічного маркування такої продукції [71].

Одним із сучасних засобів просування екологічно орієнтованої продукції на ринку є екологічне маркування (екознаки). З 2004р. Україна є єдиним представником пострадянських країн у Глобальній системі екологічного маркування (Global Ecolabelling Network). Ця організація була створена у 1994р. (сьогодні налічує 36 країн світу) і має на меті обмін досвідом, розвиток екологічного маркування, удосконалення механізму розробки критеріїв оцінки екологічності продукції.

Український національний знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» внесено до міжнародного реєстру цієї організації, що дає можливість підвищити конкурентоспроможність вітчизняної екологічно орієнтованої продукції на світовому ринку.

Функціональне призначення екомаркування полягає в тому, щоб інформувати споживачів про екологічні характеристики продукції. Але широкий спектр різноманітних екознаків (як вітчизняних так і міжнародних) та відсутність сталої універсальної класифікації і тлумачення екомаркування може ввести в оману пересічного споживача.

Провідні фахівці пострадянського простору в галузі екологічної сертифікації та маркування (Галушкіна Т.П. [19]., Купцова О.Є., Скрипчук П.М. [144] та ін. (Україна); Литвинов О., Анисимова І.В., Фирсова К.А., Сергієнко О.І. (Росія)) розділяють екознаки за предметною ознакою та за видом декларування на основі світового досвіду.

Наукове значення наявності класифікації екомаркування полягає в можливості узгодження вітчизняних та міжнародних екознаків різного спрямування та призначення.

Практичне застосування такої класифікації надає можливість інформування споживачів в умовах неповної або асиметричної інформації з метою максимального задоволення їх потреб та запитів, формування екологічного попиту та екологічної культури споживання.

Нами запропонована класифікація (рис. 1.9) видів екологічного маркування за стадіями життєвого циклу продукції (виробництво-споживання-утилізація). Розглянемо її [74].

Класифікація видів екологічного маркування за стадіями життєвого циклу продукції:

I стадія «Виробництво»:

1.1 екологічне маркування, що відображає екологічність виробничого процесу:

- знаки, що декларують застосування екологічно орієнтованих технологій (використання ресурсозберігаючого обладнання, екологічно спрямованих інновацій);
- знаки, що відображають відповідність виробничого процесу сертифікаційним вимогам (декларація відповідності екологічним стандартам та стандартам якості);
- інформація про наявність та використання шкідливих речовин у виробництві (продукція вільна від хлорорганічних сполук, виготовлено без консервантів тощо);
- знаки, що інформують про «зелений імідж» виробника (екознак для виробників сільськогосподарської продукції (Росія, Франція), автозаправних станцій (Росія) тощо);

1.2 екологічне маркування, що висвітлює вплив на навколишнє природне середовище (НПС):

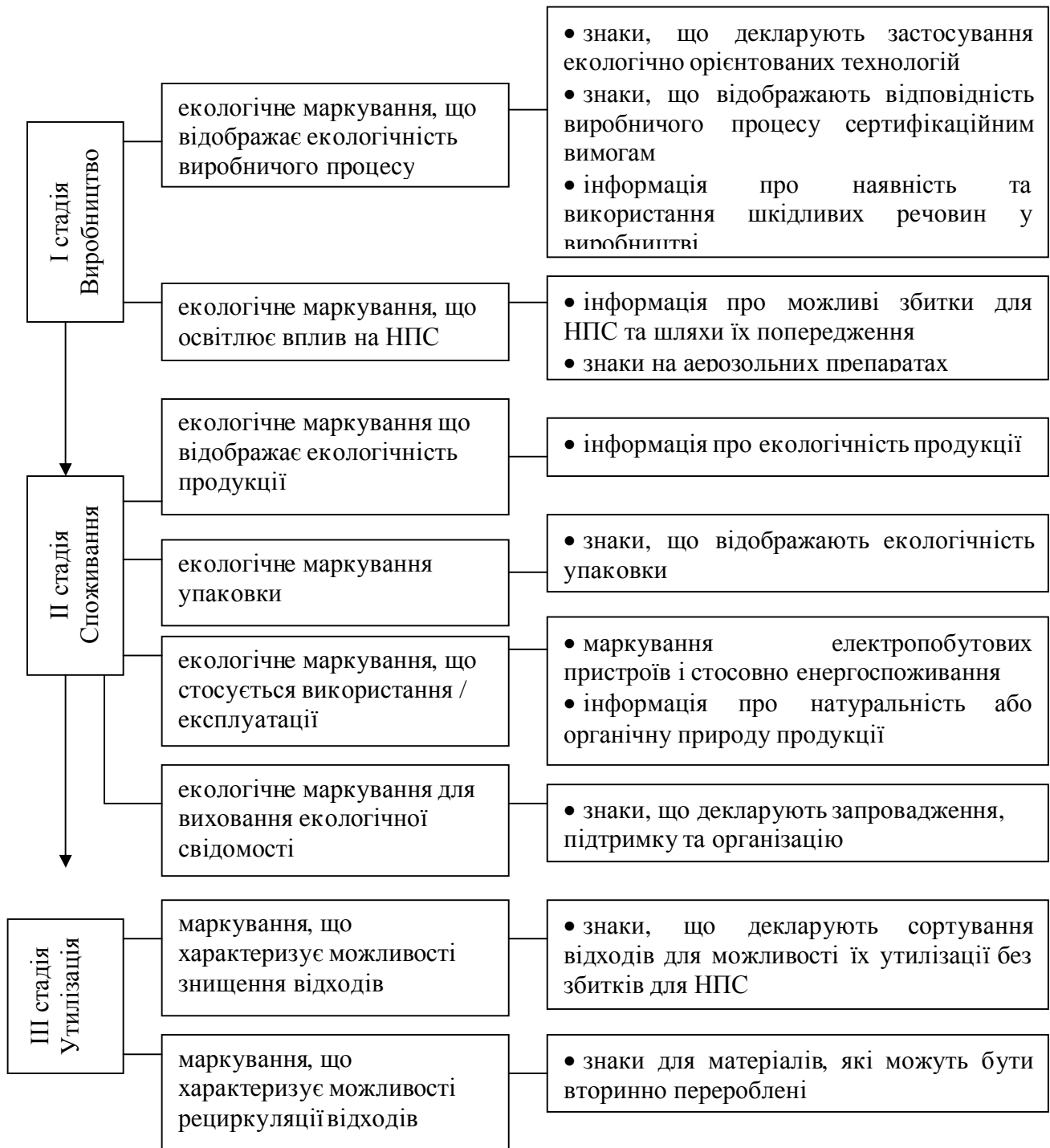

Рис. 1.9. Класифікація видів екологічного маркування за стадіями життєвого циклу продукції

- інформація про можливі збитки для НПС та шляхи їх попередження (знак «Небезпечно для НПС», інформація про небезпеку для морської флори та фауни під час перевезення);

- знаки на аерозольних препаратах («Ozone friendly», відсутність речовин, що призводять до руйнування озонового шару).

II стадія «Споживання»

2.1 екологічне маркування що відображає екологічність продукції:

- інформація про екологічність продукції («Еко-знак» (ЄС), «Голубий Янгол» (Німеччина), «Білий Лебідь» (Скандинавські країни), «Еко-знак» (Японія), «Екологічний вибір» (Канада), «Еко-знак Екологічно чисто та безпечно» (Україна) тощо);

2.2 екологічне маркування упаковки:

- знаки, що відображають екологічність упаковки («Петля Мебіуса» тощо);
- ідентифікаційне маркування пластикової тари;

2.3 екологічне маркування, що стосується використання/експлуатації:

- маркування електропобутових приборів стосовно енергоспоживання;
- інформація про натуральність або органічну природу продукції («Bio product», «Organic product», «Natural product» тощо);

2.4 екологічне маркування для виховання екологічної свідомості:

- знаки, що декларують запровадження, підтримку та організацію природоохоронних дій («Бережіть природу», «Економте електроенергію» тощо);

III стадія «Утилізація»:

3.1 маркування, що характеризує можливості знищення відходів:

- знаки, що декларують сортування відходів для можливості їх утилізації без збитків для НПС (сортування відходів органічного походження, сортування відходів що містять небезпечні речовини: ртуть, кадмій, свинець тощо);

3.2 маркування, що характеризує можливості рециркуляції відходів:

- знаки для матеріалів, які можуть бути вторинно перероблені («Зелена Крапка» тощо).

Запропонована класифікація може бути застосована у різних сферах діяльності:

- 1) маркетинг (для просування екологічної продукції на ринку, що дасть можливість обрати більш ефективні види екологічного маркування відповідно до обраної стратегії, специфіки продукції, стану попиту тощо);
- 2) менеджмент (для формування моделі або елементів системи екологічного менеджменту на підприємстві);
- 3) екологічна освіта (для поінформовання та навчання споживачів);
- 4) лікувальна справа (для того щоб використовувати безпечну продукцію з метою лікування та профілактики захворювань);
- 5) правознавство (для виявлення порушень).

Отже, екологічно орієнтована продукція як інструмент забезпечення екологічно сталого розвитку регіону відіграє сьогодні важливу роль. За результатами проведеного аналізу теоретичних підходів до визначення екологічно орієнтованої продукції, автором запропоновано визначення екологічно орієнтованої продукції як такої, яка має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом виробничого й споживчого життєвих циклів. Конкурентні переваги, що пов'язані з екологічністю можуть бути використані при просуванні такої продукції на регіональних ринках для забезпечення екологічно сталого розвитку.

Автором запропоновані класифікаційні ознаки: видів екомаркування (за змістовними характеристиками і етапами життєвого циклу продукції) та екологічної продукції (за характером впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я населення), які, на відміну від існуючих, комплексно враховують особливості усіх стадій ланцюга «виробництво-споживання-утилізація».

Результати дослідження можуть бути покладені в основу планування стратегічних напрямів розвитку суб'єктів еколого-економічної діяльності.

Висновки за розділом 1:

За результатами проведеного автором дослідження передумов забезпечення екологічно сталого розвитку в Україні на ринкових засадах отримані наступні висновки:

- на основі аналізу та систематизації основних груп проблем державного та регіонального рівня (екологічні, політичні, економічні, ринкові, інституційні, соціально-демографічні та технологічні проблеми) на шляху до сталого розвитку України визначено напрямки їх розв'язання;
- на основі системного аналізу визначено дієві ринкові та адміністративні інструменти (прямого та опосередкованого впливу), які можуть бути використані для вирішення зазначених проблем в сучасних ринкових умовах;
- обґрунтовано доцільність застосування принципу субсидарності у вирішенні проблем сталого розвитку, сутність якого полягає в тому, що проблеми глобального характеру необхідно вирішувати в місцях їх локалізації;
- на основі системного аналізу методологічних підходів, запропонованих вітчизняними і зарубіжними вченими автор визначає поняття стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону (СЗЕСРР) як сукупність стратегій різних рівнів, які прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного зростання в регіоні;
- набуло подальшого розвитку визначення «екологічно орієнтованої продукції» – це продукція, яка має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом усього життєвого циклу, що на відміну від існуючих охоплює всі стадії життєвого циклу продукції;

- за результатами існуючих класифікацій екологічної продукції запропоновано класифікацію екологічно орієнтованих товарів та послуг виробничого та споживчого призначення за ступенем екологічності (за характером впливу на НПС та здоров'я населення) на різних стадіях ланцюга „виробництво-споживання-утилізація”;
- набула подальшого розвитку класифікація видів екомаркування за змістовними характеристиками та етапами життєвого циклу продукції, що може бути покладена в основу формування конкурентних переваг підприємств, дозволить підвищити ефективність їх господарської (в т.ч. природоохоронної) діяльності;
- проаналізовано проблеми стимулювання попиту на виробничі екологічні послуги та запропоновано відповідні заходи зі стимулювання збуту;
- поглиблено методичні основи екологізації заходів зі стимулювання збуту для всіх видів стимулювання (стимулювання торгівельної мережі, стимулювання персоналу, стимулювання споживачів) на основі аналізу основних переваг та недоліків стимулюючих заходів для різних учасників процесу просування продукції на ринку;
- проаналізовано екологічне законодавство в Україні, як один з найважливіших інструментів регулювання екологічно сталого розвитку та викладено пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази.
- за результатами аналізу інструментів забезпечення сталого розвитку відзначено, зокрема, потребу в удосконаленні існуючої методики формування регіональної стратегії розвитку, відсутність формалізованого підходу до вибору суб'єктами господарювання стратегій, спрямованих на досягнення екологічно сталого розвитку, недосконалість підходів до оцінки екологічності продукції.

Нині вітчизняна система економічних регуляторів нездатна спонукати виробників до впровадження екологічного підприємництва: в Україні немає достатніх засобів, щоб забезпечити не тільки екологічно сталий, але навіть

екологічно орієнтований розвиток країни. Першим кроком до поєднання екологічних цілей з цілями стимулювання збуту продукції має бути реформування законодавчої бази. На шляху до формування сталого розвитку роль держави має бути провідною. Необхідно використовувати накопичений за кордоном досвід в Україні.

Результати дослідження можуть бути покладені в основу вибору напрямків просування екологічно орієнтованої продукції суб'єктів господарської діяльності України, а також, в основу розробки теоретико-методичних засад формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону.

Матеріали розділу опубліковані автором в працях [69, 71, 72, 73, 74 75, 77, 78, 80, 90, 94. 95, 186, 187].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

2.1 Теоретико-методичні підходи до визначення етапів формування регіональної стратегії розвитку

Одним із сучасних інструментів реалізації державної політики країни є регіональна політика розвитку, яка орієнтована на реалізацію механізмів управління господарськими адміністративно-територіальними системами всіх типів та просторових рівнів. Вона має забезпечувати комплексно-пропорційний розвиток територій з максимальним урахуванням потенціалу регіонів [10, 21, 22, 23, 105, 106, 135, 136, 150, 151, 156]. Розширення самостійності та повноважень органів місцевого самоврядування в умовах переходу до ринку зумовлює потребу в удосконаленні регіональних стратегій з метою конструктивного підходу до наукового обґрунтування управління регіональним розвитком. Регіональні стратегії розвитку органічно пов'язані з важливими і складними процесами, такими як: формуванням ринкових відносин, розгортанням нових форм власності, пріоритетним соціальним розвитком, а також, з екологічною та демографічною ситуацією тощо [97, 98, 105, 106, 126, 127, 129, 175].

Використання принципів сталого розвитку в усіх сферах діяльності передбачає їх першочергове декларування в установчих документах загальнонаціонального значення. Основні пріоритетні напрямки розвитку країни відображені у Державній стратегії регіонального розвитку, яка є основою для формування регіональних стратегій [26,30,122]. Але, нажаль, у задекларованих стратегічних напрямках розвитку регіонів екологічні проблеми та шляхи їх вирішення залишилися практично поза увагою. Таким

чином, існує об'єктивна необхідність вдосконалення методики формування регіональних стратегій розвитку з урахуванням екологічного фактору, або опрацювання принципово нових підходів до розроблення стратегій розвитку регіону, оскільки розв'язання еколого-економічних протиріч можливе тільки при взаємоузгодженні дій на всіх рівнях управління.

Нормативно-правову базу (природоохоронне законодавство, що регулює основи організації охорони навколишнього природного середовища, міжнародне екологічне законодавство, забезпечуюче законодавство з формування та реалізації стратегій) для розроблення регіональних стратегій розвитку в Україні з урахуванням екологічних аспектів було розглянуто в п. 1.2. в контексті інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку.

На сьогоднішній день залишається відкритим питання формування регіональних стратегій та реалізація концепції сталого розвитку на регіональному рівні. Отже, існує нагальна потреба вдосконалення та доповнення «Методичних рекомендації щодо розроблення регіональних стратегій розвитку», затверджених наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 р. N 224 [102] в руслі концепції сталого розвитку (далі «Методичні рекомендації»). Для цього необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати існуючі методичні підходи до формування регіональних стратегій задекларованих у відповідних законодавчих актах; з'ясувати недоліки та можливості внесення доповнень в установчі документи; розглянути необхідність та доцільність впровадження принципів сталого розвитку на регіональному рівні; запропонувати шляхи удосконалення Методичних рекомендацій формування регіональних стратегій в контексті сталого розвитку [102].

Регіональна стратегія розвитку (РСР) є стратегічним планом розвитку регіону, що визначає цілі, завдання, пріоритети, напрям сталого економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей України, міст Києва та Севастополя на середньостроковий (4 - 6 років) та довгостроковий (10 - 15 років) періоди.

РСП формується з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем розвитку кожного регіону, визначаються першочергові пріоритетні завдання його розвитку, скоординовані дії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямовані на реалізацію визначених завдань, критерії їх оцінювання та методи розв'язання [62,64,100, 102].

За оцінками аналітиків 92,6 % опитаних представників регіональних органів управління під час розробки Регіональної стратегії розвитку використовують «Методичні рекомендації» [102], хоча і не в повній мірі, а лише окремі структурні елементи (табл. 2.1) [3].

Таблиця 2.1

Розподіл відповідей на питання
(у % до загальної кількості респондентів)

Розділ Методичних рекомендацій, який був використаний під час розробки РСП	% відповідей
Структура стратегії	63,0
Описово-аналітична частина	77,7
Характеристика конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку регіону	70,4
Стратегічні цілі (напрями) та поетапний план дій щодо соціально-економічного розвитку регіону	85,2
Основні типи сценаріїв	25,9

Наведені дані підтверджують, що розробка «Методичних рекомендацій» була своєчасною та корисною для практики стратегічного планування територіального розвитку. Порівняно невелике звернення до тієї частини рекомендацій, що присвячена обґрунтуванню вибору сценарію (варіанту, стратегічного вибору) майбутнього розвитку (25,9 %) можна пояснити тим, що сьогодні ще не набули широкого розповсюдження

методології визначення співвідношення потенціалу регіону і зовнішнього середовища, оцінки можливостей і загроз для регіонального розвитку.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку пропонуємо структурувати етапи формування та реалізації регіональної стратегії розвитку наступним чином (рис. 2.1.) [94].

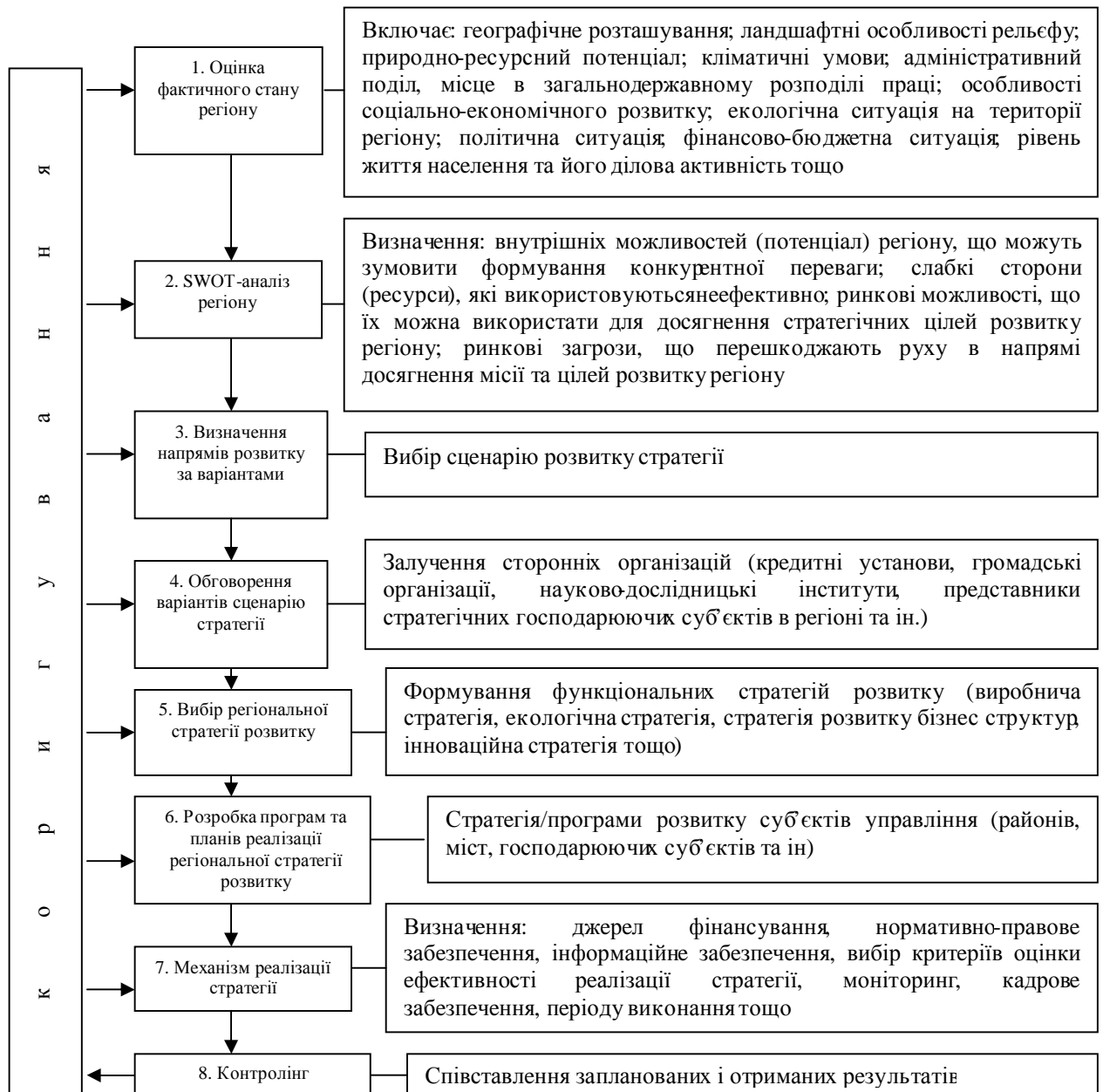

Рис. 2.1. Етапи формування та реалізації регіональної стратегії розвитку

Зазначена методика не відображає структури стратегії, її складових елементів. Вважаємо за доцільне обов'язково декларувати екологічну стратегію регіону як складову стратегії сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку. Розглянемо детальніше етапи формування та реалізації регіональної стратегії розвитку.

На першому етапі необхідно провести оцінку фактичного стану регіону та окреслити тенденції розвитку. За рекомендацією Міністерства економіки, для цього потрібно розглянути наступні показники: географічне розташування, оточення регіону; ландшафтні особливості рельєфу, характеристику ґрунтів та гідрологію; природно-ресурсний потенціал; кліматичні умови (температурний режим, опади, вологість повітря, вітри, тощо); адміністративний поділ, місце в загальнодержавному розподілі праці; особливості соціально-економічного розвитку в динаміці за останні 10 років; екологічну ситуацію на території регіону; політичну ситуацію; фінансово-бюджетну ситуацію; рівень життя населення, його ділова активність тощо. Регіональна стратегія розвитку має бути сформована із максимально ефективним використанням наявних та потенційних ресурсів регіону.

Одним із методів стратегічного аналізу є SWOT-аналіз, в основу якого покладено аналіз внутрішніх (внутрішньорегіональних) слабких та сильних сторін, а також ринкових можливостей та загроз [20,61,86]. На другому етапі аналіз можливих комбінацій переваг та обмежень дає змогу комплексно оцінити стан та перспективи розвитку регіону.

На третьому етапі визначаємо напрями стратегічного розвитку регіону за варіантами. Сценарій стратегії розвитку як опис послідовності подій від теперішнього до майбутнього стану розвитку регіону ґрунтується на основі проведеного SWOT-аналізу. Опрацьовується декілька варіантів сценаріїв розвитку, серед яких обирається один базовий. Альтернативні сценарії необхідні для подальшого перегляду та можливого коригування.

На четвертому етапі має відбутися публічне обговорення та погодження варіантів сценарію стратегії розвитку регіону з провідними

організаціями та установами регіону, які роблять значний внесок в його розвиток.

На п'ятому етапі обирається безпосередньо регіональна стратегія розвитку, яка складається із набору функціональних стратегій, які відображають специфіку регіону (виробнича стратегія, екологічна стратегія, стратегія розвитку бізнес структур, інноваційна стратегія тощо). Набір функціональних стратегій для різних регіонів буде відрізнятися, але першочергово пропонуємо розробляти для кожного регіону економічну, соціальну та екологічну стратегію. Вибір цих функціональних стратегій витікає з концепції сталого розвитку, яка базується на твердженні, що якість життя людства та стан розвитку суспільства знаходиться під впливом сукупності економічних, соціальних та екологічних факторів. Визнання взаємозв'язку цих факторів надасть змогу приймати правильні рішення при розробці регіональних стратегій розвитку. Екологічна стратегія регіонального розвитку має бути спрямована на поліпшення стану навколишнього середовища в регіоні, що в цілому сприятиме покращенню стану навколишнього природного середовища та якості життя населення в країні.

Шостий етап формування регіональної стратегії розвитку передбачає розробку програм та планів реалізації регіональної стратегії розвитку. Сюди відносять програми розвитку суб'єктів управління (районів, міст, господарюючих суб'єктів та ін.), які містять конкретні заходи для реалізації регіональної стратегії.

Сьомий етап представляє механізм реалізації стратегії, який включає: визначення: джерел фінансування, нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення, вибір критеріїв оцінки ефективності реалізації стратегії, моніторинг, кадрове забезпечення, визначення періоду виконання тощо.

Восьмий етап – контролінг, передбачає співставлення запланованих і отриманих результатів реалізації стратегії розвитку [66].

Алгоритм формування та реалізації стратегії потребує оперативного контролінгу на всіх етапах, щоб вчасно виявити та ліквідувати можливі недоліки і здійснити коригування на тих етапах, де це необхідно.

У вересні 2005 року було ухвалено Закон «Про стимулювання розвитку регіонів» [48] - це перший законодавчий акт, який передбачає системний підхід до розв'язання регіональних проблем. Механізм, закладений у законі, начебто досить простий і зрозумілий: Кабінет Міністрів розробляє державну стратегію регіонального розвитку, місцева влада — регіональні стратегії розвитку. Узгодження діяльності центральних і місцевих органів влади у сфері стимулювання розвитку регіонів і реалізації стратегій здійснюється на основі угод, що підписуються між урядом і місцевими радами. Однак, існують певні недоліки в редакції цього нормативного акту. Основним джерелом стимулювання розвитку регіонів залишаються кошти державного і частково місцевих бюджетів, але при цьому не визначено гарантований відсоток коштів, що виділяються на ці цілі. Крім того, як відомо, існують певні проблеми з надходженням коштів із держбюджету, які можуть звести нанівець питання фінансування (наприклад, несвоєчасне надходження коштів ускладнює або робить неможливим їх освоєння). Основними виконавцями стратегій залишаються органи влади, тоді як у європейських країнах розвинена інституція агенцій регіонального розвитку. Неоднозначними є і критерії оцінки депресивності територій [128,130].

Механізм взаємоузгодження стратегій на різних рівнях управління залишається дискусійним питанням. За результатами дослідження “Стратегічне планування регіонального розвитку: труднощі та досягнення”, більшість експертів вважає, що в першу чергу має бути розроблена Національна стратегія розвитку країни (81,77 %), в другу – Державна стратегія регіонального розвитку (74 %), в третю – Стратегії розвитку регіону (70,3 %), потім – Стратегії розвитку районів (62,9 %) та міст (населених пунктів) – 74 %. Разом з тим, існує думка, що розробка вищезгаданих документів повинна здійснюватись у протилежному порядку: спочатку –

Стратегії розвитку населених пунктів, потім – районів, регіонів і завершуватись розробкою Державної стратегії регіонального розвитку та Національної стратегії розвитку країни. Незважаючи на невелику питому вагу (7,4 %), заслуговує на увагу думка експертів, що процес стратегічного планування повинен здійснюватися паралельно на всіх рівнях [3].

На наш погляд, процеси стратегічного планування мають здійснюватися на всіх рівнях управління, з обов'язковим взаємозв'язком і взаємоузгодженням стратегій вищого рівня зі стратегіями нижчого рівня (рис. 2.2).

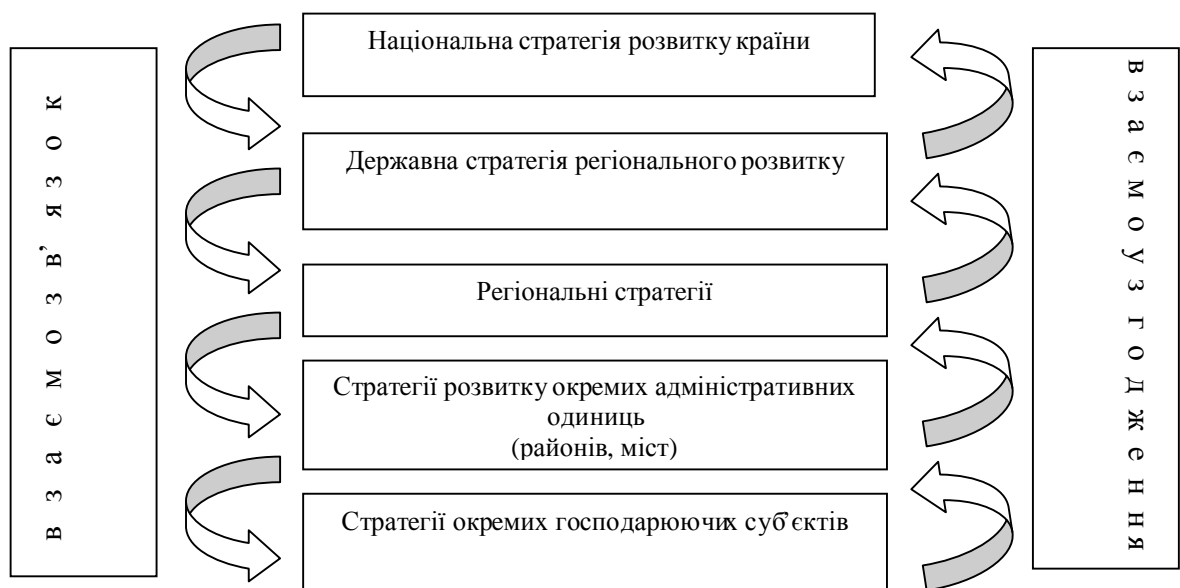

Рис. 2.2 Взаємоузгодження стратегій різних рівнів суб'єктів стратегічного управління

Оскільки не існує єдиного погляду стосовно ланцюга формування стратегій різних адміністративних рівнів, логічним вбачаємо наступні твердження:

- Формування стратегій більш високого адміністративного рівня повинно бути взаємопов'язано зі стратегіями суб'єктів управління, які входять до його складу (наприклад, в основі Національної стратегії регіонального розвитку мають бути покладені

регіональні стратегії, які відображають особливості, специфіку та потенціал регіонів, відповідно регіональні стратегії ґрунтуються на стратегіях населених пунктів та стратегій окремих господарюючих суб'єктів, які відносяться до певного регіону).

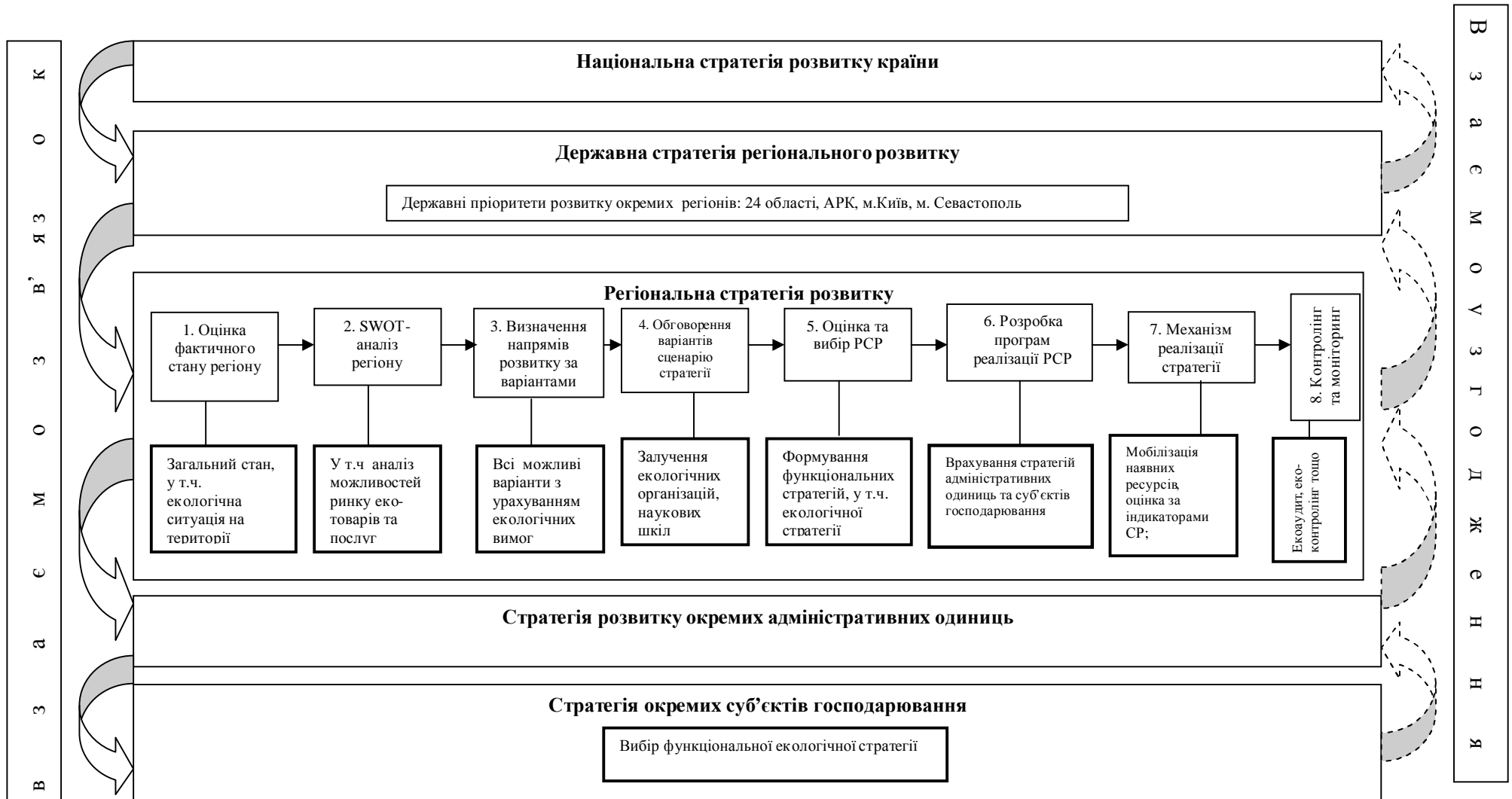
- Стратегії розвитку всіх адміністративних рівнів мають бути узгоджені між собою, ґрунтуватися на однакових принципах і спрямовані на досягнення спільних цілей [93,97,157].

На основі вдосконалених нами етапів формування та реалізації регіональної стратегії розвитку (рис. 2.1) та схеми взаємоузгодження стратегій різних рівнів стратегічного управління (рис. 2.2) пропонуємо наступну схему взаємоузгодження стратегій різних рівнів суб'єктів стратегічного управління, що відповідає концепції екологічно сталого розвитку (рис.2.3), на якій нами виділено екологічні аспекти в рамках кожного з етапів формування стратегії регіонального розвитку та представлено взаємозв'язок стратегічних ініціатив різних рівнів.

Регіональні органи управління створюють економічну, соціальну і екологічну інфраструктуру адміністративно-територіальної одиниці, керують нею, підтримують її, здійснюють процеси планування, визначають на місцях політику і норми у галузі охорони навколишнього середовища, сприяють реалізації національних пріоритетів.

Оскільки відсутні чіткі межі градації за рівнями потенціалу: суб'єктів господарювання, організацій, території, регіону, країни тощо, це все вимагає комплексного підходу до стратегічного планування на всіх рівнях управління.

Виникає чимало питань стосовно безпосередньо самого процесу розробки та затвердження регіональної стратегії розвитку. На основі аналізу фактичних даних та інформації, нами запропонована наступна функціональна схема процесу розробки та затвердження регіональної стратегії розвитку (рис. 2.4).

Примітка: жирним виділені екологічні аспекти

Рис. 2.3. Схема взаємоузгодження стратегій різних рівнів управління в контексті сталого розвитку

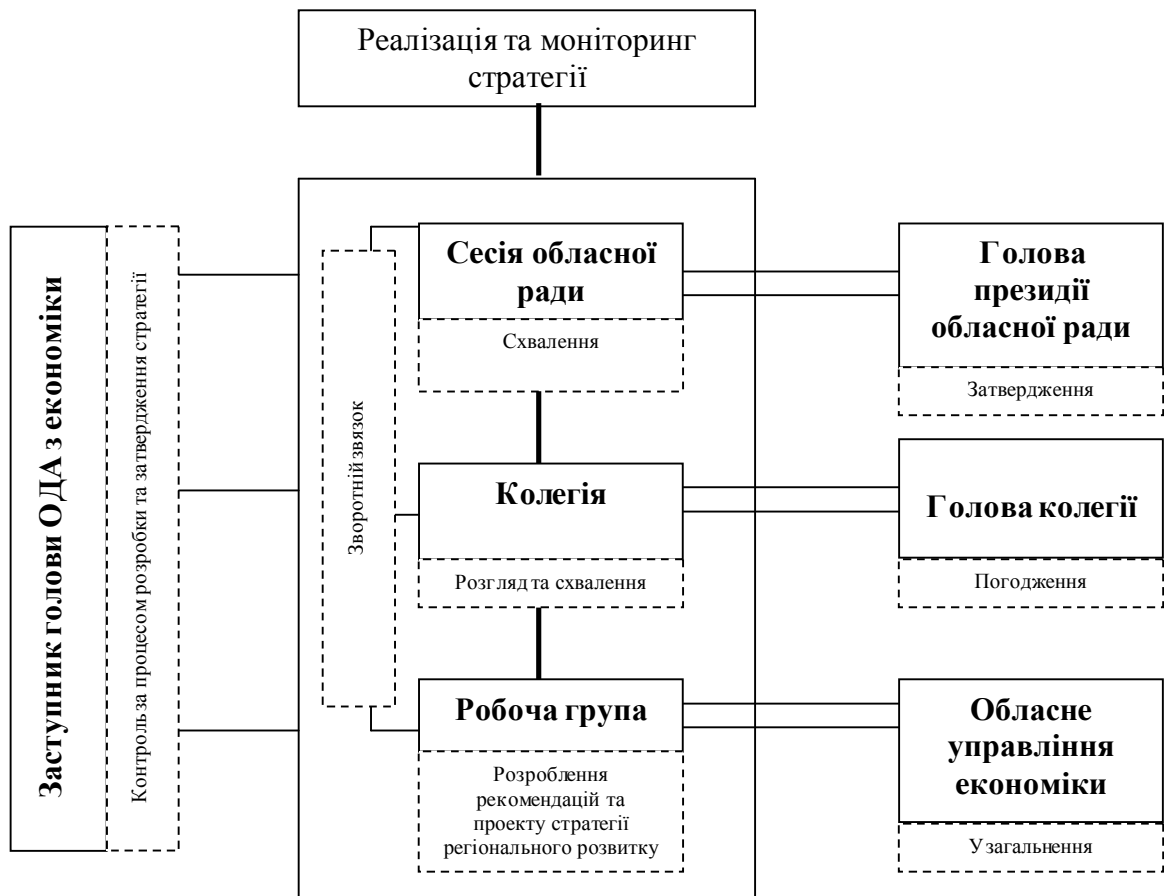

Рис. 2.4. Функціональна схема процесу розробки та затвердження регіональної стратегії розвитку

Розпорядженням голови ОДА створюється робоча група, до складу якої входять особи, що представляють інтереси громадськості, делегати від обласних управлінь (фінансів), представники провідних підприємств регіону та інші зацікавлені суб'єкти. Робоча група розробляє рекомендації та проект стратегії регіонального розвитку, який передається на узагальнення до обласного управління економіки [132]. Після цього проект стратегії розвитку розглядає колегія, до складу якої входять заступники голови ОДА з різних питань, і, в разі схвалення, погоджується головою колегії (Голова ОДА). Заключним етапом розробки стратегії є схвалення її на сесії обласної ради та затвердження головою президії обласної ради. Контроль за процесом розробки та затвердження стратегії здійснює Заступник голови ОДА з економіки, який розділяє свої функції з підвідомчим йому обласним управлінням економіки.

Згідно розпорядження голови обласної державної адміністрації «Про Регламент обласної державної адміністрації», адміністрація забезпечує реалізацію відповідно до законодавства державної політики щодо підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території. Адміністрація не втручається в господарську діяльність підприємств, установ і організацій, крім випадків, визначених законом. Адміністрація взаємодіє з політичними партіями, громадськими, релігійними організаціями, професійними спілками та їх об'єднаннями для забезпечення прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, екологічних, соціальних, культурних та інших інтересів з урахуванням загальнодержавних і місцевих інтересів, сприяє виконанню статутних завдань та забезпечує додержання законних прав цих об'єднань громадян (22.11.05 № 539) [132].

Ефективність реалізації регіональної стратегії розвитку, а, особливо, її екологічної складової, залежить від того, наскільки регіональні пріоритети співпадають з екологічними цілями суб'єктів господарювання. Адже, якщо підприємства не враховують екологічні аспекти в своїй діяльності, то реалізація задекларованої екологічно орієнтованої стратегії неможлива. При формуванні програм реалізації регіональної стратегії розвитку необхідно враховувати особливості регіонального виробничо-промислового комплексу, оскільки підприємства, з одного боку, здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище, а, з іншого боку, є основними виконавцями регіональних програм [97].

Сьогодні Концепція сталого розвитку обумовила національні та регіональні пріоритети в багатьох розвинених країнах. Провідні світові компанії декларують екологічну стратегію. Наприклад, всесвітньовідома компанія Chevrolet офіційно декларує свою екологічну стратегію так «проектування у розрахунку на утилізацію», мета якої – збереження цінної сировини та енергетичних ресурсів за допомогою зниження кількості відходів при виробництві та після закінчення експлуатації автомобілів.

Автором запропоновано за характером екологічної активності

підприємства поділяти на наступні чотири групи:

- Підприємства, які розробляють екологічну стратегію. До таких з найбільших підприємств м. Суми (Україна) можна віднести, наприклад:

- 1) ВАТ «Сумихімпром», екологічна стратегія якого затверджена главою правління 01.09.2005р. Діяльність підприємства пов'язана з негативним впливом на навколишнє середовище, тому колектив зобов'язується знижувати цей вплив, продовжуючи при цьому забезпечувати якість і безпеку продукції, щоб відповідати вимогам споживачів [113].

Підприємство зобов'язується: вчасно приймати коригувальні й попереджуючі заходи щодо охорони навколишнього середовища, зводити до мінімуму ступінь екологічного впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище [113].

- 2) ВАТ «Сумське НПО ім. М.В. Фрунзе» м. Суми (Україна), політика якого в області охорони навколишнього середовища декларується наступним: керівництво ВАТ усвідомлює відповідальність перед жителями м. Суми, прилеглих населених пунктів і працівниками підприємства і піклується про майбутні покоління, забезпечуючи збереження сприятливого навколишнього середовища й підвищення якості життя.

Екологічна політика підприємства заснована на наступних зобов'язаннях: дотримувати національного законодавства, вимоги стандарту ISO 14001, регіональні й галузеві вимоги, що регламентують роботу підприємств в області охорони навколишнього середовища; раціонально використовувати природні ресурси [112].

- Підприємства, які займаються екологічно орієнтованою діяльністю, але не декларують екологічну політику. Наприклад, ОАО «SELMI» м. Суми (Україна) виробляє продукцію, що застосовується в галузі охорони навколишнього середовища (спектрофотомірювачі, хроматографи, які визначають наявність токсичних елементів в об'єктах навколишнього середовища), у харчовій промисловості

(спектрофотомірювачі для сертифікації продуктів і харчової сировини) [110].

- Підприємства, які акцентують увагу на відповідності міжнародним стандартам серії ISO, хоча власне не виділяють екологічну стратегію. Таких підприємств досить багато (ВАТ «Насосенергомаш» [111] і ВАТ «Нафтапромаш», ТОВ «Мотордеталь-Конотоп» [114] і ДП «Авіакон» (м. Конотоп) та ін.).

- Підприємства, які не враховують екологічні проблеми у своїй діяльності (у більшості, це дрібні й середні підприємства).

Таким чином, наявність в регіоні суб'єктів господарювання перших трьох груп: тих, які розробляють екологічну стратегію, які займаються екологічно орієнтованою діяльністю, але не декларують екологічну політику та тих, які акцентують увагу на відповідності міжнародним стандартам серії ISO є запорукою успішної реалізації регіональної стратегії розвитку. Тому, перш ніж розробляти стратегічні альтернативи на рівні регіону, необхідно провести ґрунтовний аналіз потенційних ресурсів для їх реалізації.

Отже, за результатами проведеного дослідження нами визначено, що існуючі «Методичних рекомендації щодо розроблення регіональних стратегій розвитку», затверджених наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 р. N 224, а також інші відповідні нормативні документи в досліджуваній галузі мають певні недоліки і потребують удосконалення.

Пропонуємо вдосконалити етапи формування та реалізації регіональної стратегії, а саме: відобразити порядок розробки та реалізації стратегії, її структуру та структурні елементи (рис. 2.2 та рис 2.3). Автором доведена необхідність урахування екологічного фактору в процесі формування регіональної стратегії розвитку та визначені її ключові аспекти.

Процес стратегічного управління повинен здійснюватися паралельно на всіх рівнях з відповідним взаємоузгодженням з інтересами і можливостями держави, з обов'язковістю зворотного зв'язку: формування стратегій більш

високого адміністративного рівня повинно бути взаємопов'язано зі стратегіями суб'єктів управління, які входять до його складу; стратегії розвитку всіх адміністративних рівнів мають бути узгоджені між собою, ґрунтуватися на однакових принципах і спрямовані на досягнення спільних цілей.

Автором запропоновано групувати суб'єкти господарювання регіонального рівня залежно від їх ставлення до екологічних проблем та їх розв'язання на чотири групи, що може бути покладене в основу оцінки потенційних ресурсів регіону при формуванні регіональної стратегії.

Застосування стратегій сталого розвитку в регіонах сприяє реалізації Концепції сталого розвитку на національному рівні та в глобальних масштабах. Розв'язання еколого-економічних протиріч можливе лише за умови комплексного їх вирішення, причому регіональний підхід виявляється вирішальним.

2.2 Методичні основи вибору стратегій суб'єктами господарювання для забезпечення екологічно сталого розвитку

Досягнення сталого розвитку регіону можливе лише за умови ефективного функціонування складових елементів його господарської системи, що є суб'єктами природокористування. Це насамперед його галузевий комплекс, а безпосередньо, - окремі господарюючі суб'єкти.

В сучасних економічних умовах відбувається швидка зміна потреб та запитів споживачів, яка зумовлена впливом зовнішніх факторів, що вимагає адекватних управлінських рішень. Стабільне функціонування підприємств на ринку може бути забезпечене адекватними стратегіями розвитку. Вибір суб'єктами господарювання стратегії, яка б відповідала умовам сталого розвитку, на ринку залежить від багатьох чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Стратегія повинна враховувати ресурси й умови діяльності, але не лише реальні, а й потенційні, які можуть бути залучені в діяльність при необхідності. Тому, значної уваги набувають різноманітні методи та підходи до вибору стратегічних альтернатив.

Стратегічний маркетинг дозволяє ефективно та збалансовано використовувати наявні ресурси фірми з урахуванням вимог ринкового середовища. Але, незважаючи на значне теоретичне підґрунтя методичних підходів до вибору стратегій, слід відмітити незначну кількість формалізованих підходів, серед яких найбільш популярними є матричні моделі та методи експертних оцінок.

Залежно від загальноекономічного стану суб'єктів господарювання в теорії стратегічного маркетингу виділяють стратегії виживання, стабілізації і росту [4, 20,61,86,109].

Стратегія виживання – це захисна стратегія, яка застосовується у разі повного розладу господарської діяльності підприємства, кризовому стані близькому до банкрутства. Метою стратегії є перехід до стратегії стабілізації,

а далі, до стратегії росту. Стратегія виживання має короткострокову спрямованість. Реалізація стратегії потребує, з одного боку, швидких, скоординованих дій, з іншого боку - обачності й реалістичності в прийнятті рішень. Саме тому в умовах реалізації стратегії виживання відбувається чітка централізація управління, яка передбачає формування наступних програм:

- реструктуризація управління;
- фінансова реструктуризація;
- реструктуризація маркетингу;
- кадрова реструктуризація.

Стратегія стабілізації є перехідною ланкою від стратегії виживання до стратегії росту та спрямована на досягнення певного підвищення обсягів продажу після занепаду. Сьогодні актуальними є антикризові заходи і, залежно від глибини кризи, підприємство може використовувати наступні стратегічні альтернативи:

- короткострокова економія ресурсів з метою стрімкого зростання у найближчий перспективі;
- зростання після тривалого спаду без ймовірності швидкого пожвавлення;
- стабілізація, передбачає реалізацію довгострокових програми для досягнення збалансованого стану підприємства на ринку.

Ринкові стратегії росту та їх вибір традиційно здійснюється за допомогою застосування так званої матриці «товар-ринок». Матриця І. Ансоффа «товар-ринок» (оприлюднена з 1957р.) – широко відомий, багаторазово перевірений інструмент аналізу, який підтвердив свою ефективність при виборі маркетингових стратегій розвитку. Суть матриці полягає у виборі однієї з чотирьох базових стратегій росту для досягнення цілей стратегічного зростання підприємства на ринку залежно від ступеня новизни продукції, що випускається, та її ринку збуту (схематично представлено на рис. 2.5).

РИНОК/ТОВАР		ТОВАР	
		Існуючий	Новий
РИНОК	Існуючий	«стратегія глибокого проникнення на ринок»	«стратегія розвитку товару»
	Новий	«стратегія розвитку ринку»	«стратегія диверсифікації»

Рис. 2.5. Матриця І. Ансоффа «товар-ринок»

Комплекс просування продукції на ринку залежить від її специфіки та особливостей. Як актуальний приклад розглянемо просування на ринку екологічної продукції. Для підприємств, які виробляють екологічну продукцію не доцільне застосування стратегій стабілізації та виживання. Найбільший інтерес для них становлять стратегії росту, оскільки саме зростання, тобто розширення масштабів діяльності фірми, дозволяє збільшувати прибуток, обсяг продажу, частку ринку. Класифікація стратегій росту та їх характеристики представлені в табл. 2.2-2.4 [4,20,61,86].

Застосування стратегій інтенсивного росту передбачає зростання обсягу продажу, ринкової частки та прибутку шляхом інтенсифікації наявних ресурсів підприємства. Розглянемо їх (табл. 2.2).

1) Стратегія глибокого проникнення на ринок – спрямована на розширення збуту існуючого товару існуючим покупцям на наявному ринку. Її особливість: товар не змінюється і пошук принципово нових покупців не здійснюється.

Ефективними заходами в рамках цієї стратегії можуть бути: впровадження системи сервісного обслуговування для постійних покупців; застосування рекламних прийомів (рекомендація вживати «ЕКО-йогурт» протягом 14 днів щомісяця); застосування різноманітних засобів

стимулювання збуту.

Таблиця 2.2

Порівняльний аналіз та характеристика стратегій інтенсивного росту за видами

Стратегія	Цілі	Шляхи реалізації	Необхідні ресурси для реалізації	Область ризику	Необхідні види витрат на реалізацію стратегії
1. Стратегія глибокого проникнення на ринок	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення обсягів збуту на наявних ринках; • залучення нових покупців на існуючих ринках збуту 	<ul style="list-style-type: none"> - підсилення комплексу просування продукції; - зниження виробничих витрат; - подвійне позиціонування; - ребрендинг 	виробничі, маркетингові, фінансові	область мінімального ризику	значні витрати на просування
2. Стратегія розвитку ринку	<ul style="list-style-type: none"> • залучення нових споживачів до наявних товарів; • просування існуючих товарів на нові географічні ринки збуту 	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення нових сфер використання товарів; - репозиціонування товарів; - розвиток нової збутової мережі 	виробничі, маркетингові	область критичного ризику	високі витрати на збут та проведення маркетингових досліджень
3. Стратегія розвитку товару	<ul style="list-style-type: none"> • зміна існуючих позицій на наявних ринках; просування нових (удосконалених) товарів на наявних ринках існуючим споживачам 	<ul style="list-style-type: none"> - розширення асортименту; - підвищення якості товарів; - розробка нових товарів; - удосконалення товару; 	виробничі, інноваційні	область підвищеного ризику	високі витрати на НДДКР

2) Стратегія розвитку ринку – передбачає збут існуючого товару новим покупцям на нових ринках. Її особливість: товар залишається незмінним але міняється цільова група, цільовий сегмент. Наприклад, експорт товарів в інші регіони, або за межі країни.

3) Стратегія розвитку товару – означає впровадження нового або

модифікованого товару існуючим споживачам на наявних сегментах ринку. Її характерна особливість: запропонувати кращий товар існуючим покупцям. Наприклад, моделі мобільних телефонів вдосконалюються кожні кілька місяців.

Отже, інструменти реалізації стратегій інтенсивного росту можна використовувати для досягнення екологічних цілей підприємства одночасно з економічними при просуванні екологічно орієнтованої продукції на ринок (наприклад, за допомогою маркетингових комунікацій).

Застосування стратегій інтегративного росту передбачає зростання обсягу продажу, ринкової частки та прибутку шляхом об'єднання з іншими суб'єктами ринкової інфраструктури підприємства (посередниками, постачальниками, конкурентами). Розглянемо більш докладно стратегії інтегративного росту (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Порівняльний аналіз та характеристика стратегій інтегративного росту
за видами

Стратегія	Цілі	Шляхи реалізації	Необхідні ресурси для реалізації	Область ризику	Необхідні види витрат на реалізацію стратегії
1	2	3	4	5	6
1. Стратегія прямої інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> налагодження більш ефективної роботи збутової мережі 	<ul style="list-style-type: none"> створення власних каналів збуту; стимулювання збуту торгових посередників; 	маркетингові, фінансові	область мінімального ризику	високі витрати на збут
2. Стратегія зворотної інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> створення безперебійної системи постачання матеріально-технічних ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> укладання довгострокових угод з постачальниками; своєчасна оплата продукції; 	фінансові	область мінімального ризику	витрати на своєчасну оплату матеріально-технічних ресурсів

Продовж. табл. 2.3

1	2	3	4	5	6
3. Стратегія вертикальної інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> • єдність інтересів постачальників, виробників та посередників 	<ul style="list-style-type: none"> - вертикальні маркетингові збутові системи - кластери 	маркетингові, фінансові	область підвищеного ризику	високі витрати на маркетинг, транзакційні витрати
4. Стратегія горизонтальної інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> • розширення масштабів діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> - об'єднання юридично незалежних підприємств; - придбання одним підприємством іншого; 	фінансові	область підвищеного ризику	високі фінансові витрати

1) Стратегія прямої інтеграції – означає об'єднання зусиль виробника і торгового посередника. Прикладом прямої інтеграції є наявність у складі підприємства власної збутової мережі, фірмових магазинів або власних оптових баз.

2) Стратегія зворотної інтеграції – означає об'єднання зусиль виробника з постачальником ресурсів. Наприклад, укладання довгострокових угод з постачальниками.

3) Стратегія вертикальної інтеграції – означає об'єднання зусиль виробника з постачальником ресурсів та посередником, наприклад, франчайзингові системи.

4) Стратегія горизонтальної інтеграції – означає об'єднання зусиль виробника з конкурентом. Прикладом горизонтальної інтеграції є об'єднання підприємств або придбання у власність частини іншого підприємства.

Отже, стратегії інтегративного росту можуть сприяти досягненню сталого розвитку за рахунок об'єднання підприємств та організацій у спільному вирішенні екологічних проблем в рамках господарської діяльності.

Застосування стратегій диверсифікації передбачає переорієнтацію

діяльності підприємства на нові перспективні ринки і виробництво принципово нових товарів для нових споживачів. Розглянемо стратегії диверсифікації (табл. 2.4):

1) Стратегія концентричної диверсифікації – передбачає виробництво нових товарів, які за технологічними особливостями пов’язані з існуючими товарами. Наприклад підприємство, що виробляє меблі починає виготовляти різноманітну фурнітуру до них.

Таблиця 2.4

Порівняльний аналіз та характеристика стратегій диверсифікації за видами

Стратегія	Цілі	Шляхи реалізації	Необхідні ресурси для реалізації	Область ризику	Необхідні види витрат на реалізацію стратегії
1. Стратегія концентричної диверсифікації	<ul style="list-style-type: none"> оптимізація виробництва в межах одного підприємства; 	<ul style="list-style-type: none"> виготовлення супутніх компонентів, комплектуючих та товарів власними силами внутрішньо фірмові поставки; 	виробничі	область підвищеного ризику	витрати на виробництво
2. Стратегія горизонтальної диверсифікації	<ul style="list-style-type: none"> максимальне задоволення потреб існуючих споживачів 	<ul style="list-style-type: none"> аналіз попиту; виробництво принципово нових товарів; 	виробничі потужності, маркетингові	область мінімального ризику	витрати на виробництво та на маркетинг
3. Стратегія конгломеративної диверсифікації	<ul style="list-style-type: none"> перерозподіл грошових потоків; диверсифікація ризиків 	<ul style="list-style-type: none"> виробництво діаметрально протилежних товарів; 	виробничі потужності, фінансові	область критичного ризику	високі витрати на переорієнтацію виробництва

2) Стратегія горизонтальної диверсифікації передбачає виробництво нових товарів, які технологічно не пов’язані з існуючими товарами, але

орієнтовані на задоволення потреб існуючих споживачів. Наприклад, підприємство, що виробляє меблі починає займатися і дизайном приміщень.

3) Стратегія конгломеративної диверсифікації передбачає виробництво нових товарів, що не пов'язані технологічно з існуючими товарами та орієнтовані на нові ринки збуту та нових споживачів. Наприклад, підприємство, що виробляє меблі починає виробляти будівельні матеріали.

Вибір стратегії росту залежить від багатьох чинників. Насамперед від виробничих ресурсів підприємства, фінансових можливостей, конкурентоспроможності товару та умов зовнішнього середовища.

Ресурси підприємства, які необхідні для реалізації стратегій росту, можна поділити на 4 групи: виробничі ресурси (виробничі резерви, кадри і т.ін.), фінансові ресурси (наявність обігових коштів, фінансова стабільність і т.ін.), маркетингові (наявність професійних маркетологів, обсяги бюджету маркетингу і т.ін.) та ринкові (зовнішні можливості). Аналіз необхідних ресурсів за запропонованими групами може бути покладений в основу чотирикомпонентного показника, на основі якого можна здійснити вибір стратегії росту, що відповідає наявним ресурсам підприємства (рис. 2.6) [70, 95].

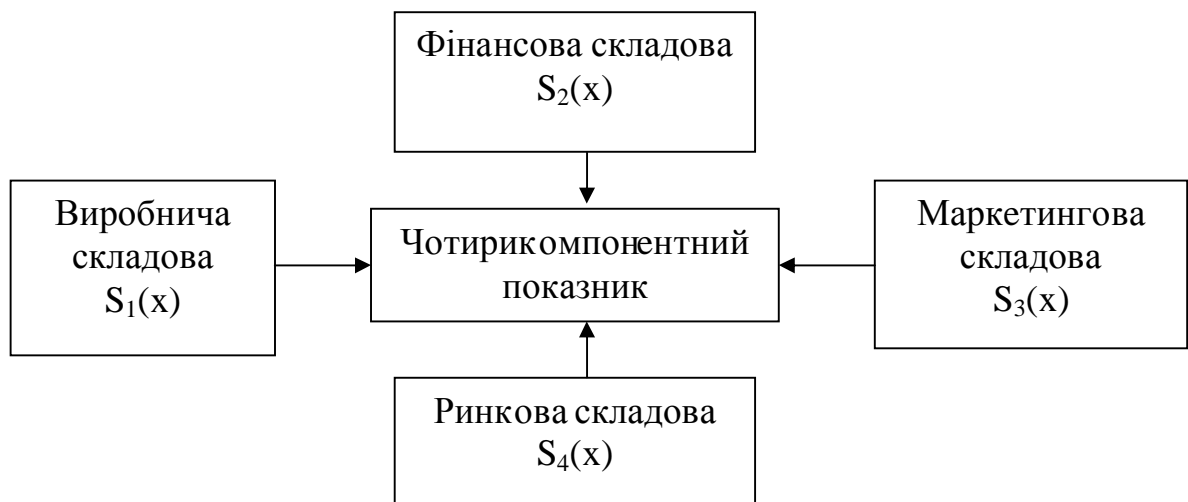

Рис. 2.6. Складові чотирикомпонентного показника

Пропонуємо методику вибору стратегії росту для просування

екологічної продукції на основі визначення чотирикомпонентного показника, який є результатом функціональної залежності:

$$\bar{S} = \{S_1; S_2; S_3; S_4\} \quad (2.1)$$

де: S_1 , S_2 , S_3 , S_4 – функції формалізованих оцінок виробничих ресурсів, фінансових можливостей, конкурентоспроможності товару та умов зовнішнього підприємства

Функція $S(x)$ визначається в такий спосіб:

$$\begin{cases} S(x) = 1 \\ S(x) = 0 \end{cases} \text{ за визначених в алгоритмах (рис. 2.7-2.10) умов}$$

Залежно від значень S_1 , S_2 , S_3 , S_4 вибираємо відповідні за ознаками та характеристиками стратегії росту. Розглянемо складові чотирикомпонентного показника.

1. Виробнича складова підприємства: $S_1(x) = (K_{en}; K_{int}; R_e)$

Виробнича складова підприємства в першу чергу представлена основними засобами, які характеризують виробничі потужності підприємства. Виробнича потужність підприємства відбиває спроможність підприємства забезпечити максимально можливий обсяг виробництва за певний проміжок часу. Пропонуємо розглянути коефіцієнт використання виробничої потужності (K_{en}), що розраховується за формулою 2.2 [37].

$$K_{en} = \frac{B_{n\phi}}{M}, \quad (2.2)$$

де $B_{n\phi}$ – фактичний випуск продукції за певний період часу, грош. од.; M – виробнича потужність підприємства, грош. од.

Метою стратегій росту є розширення виробництва та збільшення прибутку, що потребує додаткових виробничих потужностей. Отже, якщо

основні засоби повністю завантажені, то не існує можливості для збільшення обсягів виробництва без залучення додаткового обладнання. Необхідне значення даного коефіцієнту менше 1, що свідчить про наявність невикористаного резерву та дозволяє планувати збільшення обсягів виробництва в перспективі.

Наступний показник, якій необхідно враховувати (формула 2.3) – це інтегральний коефіцієнт завантаження основних засобів (K_{int}), [88]:

$$K_{int} = K_e \cdot K_i \quad (2.3)$$

де K_e – коефіцієнт екстенсивного завантаження обладнання; K_i – коефіцієнт інтенсивного завантаження обладнання.

Оскільки нами розглядається екологічно орієнтована продукція, то необхідно враховувати також (формула 2.4) рентабельність екологічної продукції ($R_{ек}$) [88]:

$$R_{ек} = \frac{\Pi}{OP_{ек}} \cdot 100\% \quad (2.4)$$

де Π – сума чистого прибутку, грн.; $OP_{ек}$ – обсяг реалізації екологічної продукції, грн.

Нормативне значення рентабельності екологічно орієнтованої продукції визначаємо за середньогалузевим значенням відповідно до специфіки виробництва та споживання певного виду продукції. Проблемним залишається питання стосовно визначення, яку продукцію відносити до групи екологічної, та відповідної статистичної інформації.

Алгоритм розрахунку $S_1(x)$ представлений на рис. 2.7.

Якщо значення всіх підконтрольних показників відповідають поставленим вимогам, то розрахункова оцінка набуває значення одиниці ($S_1(x)=1$). Якщо хоч один з підконтрольних показників не задовольняє

встановленим нормативам, то – нулю ($S_1(x)=0$).

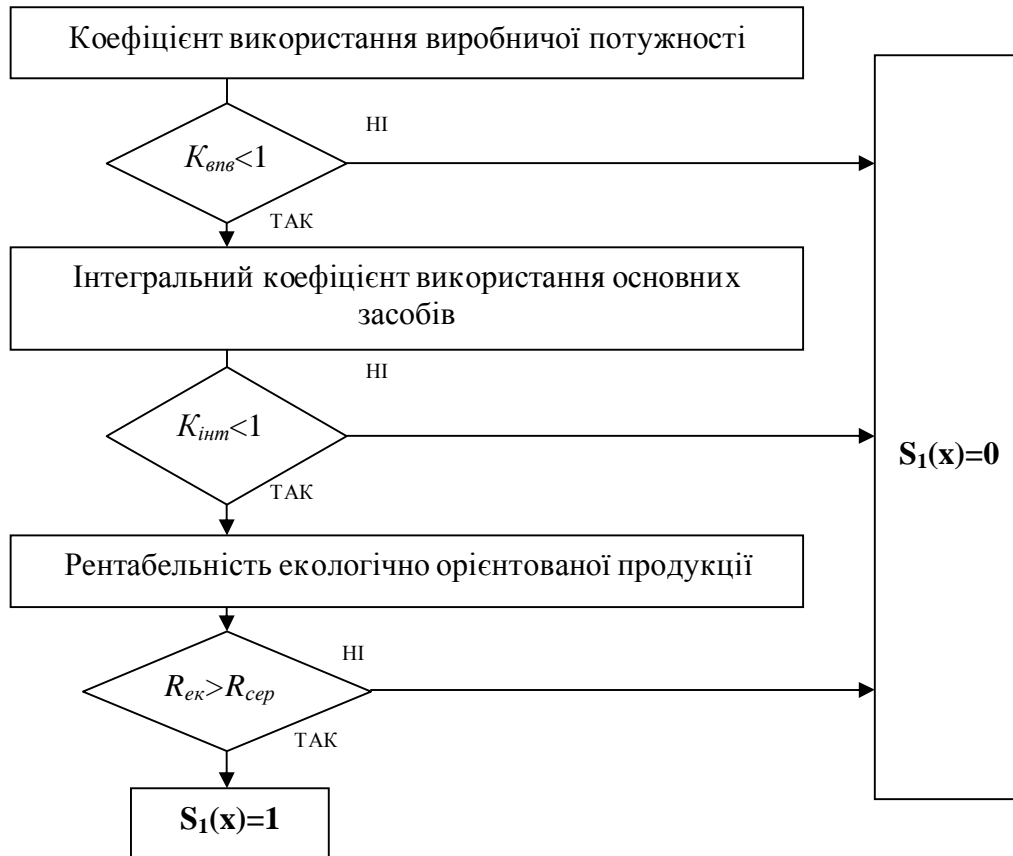

Рис. 2.7. Блок-схема алгоритму визначення одного зі складових чотириккомпонентного показника: формалізованої оцінки виробничих ресурсів підприємства $S_1(x)$

2. Фінансова складова підприємства: $S_2(x)=(K_m; K_l; B)$

Важливе значення при виборі стратегії росту для просування екологічної продукції має фінансова стабільність підприємства. При стимулюванні обсягів продажу необхідною умовою є наявність вільних коштів для комплексу просування. Для цього найбільш характерними є такі показники як [37,88]: коефіцієнт маневрування (K_m), що показує яка частина власного оборотного капіталу знаходиться в обороті і його значення має бути досить високим, щоб забезпечити гнучкість у використанні власних коштів підприємства (формула 2.5), коефіцієнт ліквідності (K_l), який розраховується за формулою 2.6 та коефіцієнт автономії ($K_{авт}$), що визначається за

формулою 2.7.

Алгоритм розрахунку $S_2(x)$ представлений на рис.2.8.

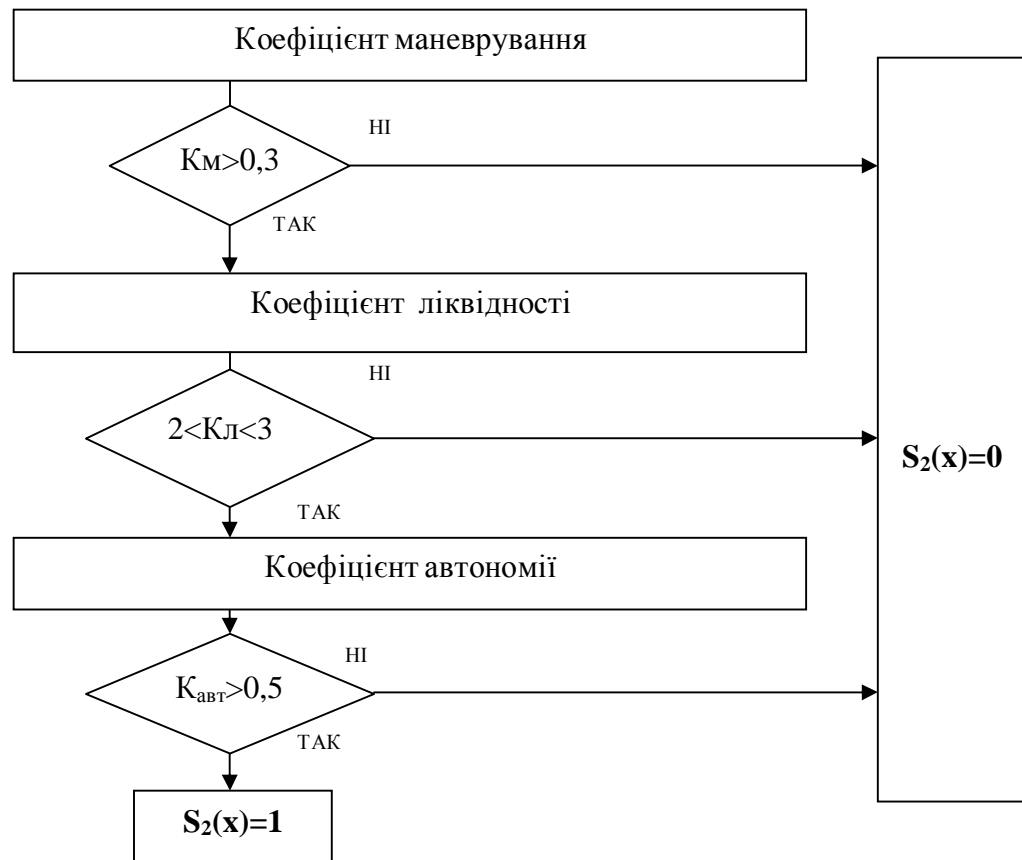

Рис. 2.8. Блок-схема алгоритму формалізованої оцінки фінансових можливостей підприємства $S_2(x)$

$$K_m = \frac{BK_{об}}{\sum BK} \quad (2.5)$$

де: $BK_{об}$ – власний оборотний капітал підприємства, грн.; $\sum BK$ – сума власного капіталу на підприємстві, грн.

Для коефіцієнта маневрування існували досить високі нормативні значення: 0,5-0,6, але в сучасних економічних умовах цей норматив дещо знижено – до рівня 0,3.

$$K_{л} = \frac{OK}{KЗ} \quad (2.6)$$

де: ОК – сума оборотних коштів, грн.; КЗ – сума короткострокових зобов'язань, грн.

Нормативне значення для коефіцієнта ліквідності від 2 до 3.

Інвестиційну привабливість підприємства та незалежність від зовнішніх джерел фінансування – коефіцієнт автономії або фінансової незалежності ($K_{авт}$):

$$K_{авт} = \frac{BK}{ПБ}, \quad (2.7)$$

де ВК – власні кошти підприємства, грн.; ПБ – пасив балансу, грн.

Нормативне значення $K_{авт}$ більше 0,5.

Значення $S_2(x)$ визначається аналогічно $S_1(x)$.

3. Маркетингова складова $S_3(x) = (K_{ксп}; E_e; dBM)$

Екологічно орієнтовані товари мають свою специфіку, яку треба враховувати на всіх етапах просування продукції від виробника до споживача. Як правило, на один екологічний товар вже існує хоча б один неекологічний аналог, який значно дешевший та звичний для споживача. Тому стратегії росту є прийнятними для екологічної продукції, конкурентоспроможність ($K_{ксп}$) яких вища ніж у товарів-аналогів (розрахунок конкурентоспроможності товарів-аналогів представлено в п.3.2), за умови ефективного використання бюджету маркетингу (dBM) (формула 2.8).

$$dBM = \frac{BM}{ЗВ} \cdot 100\% \quad (2.8)$$

де BM – витрати на маркетинг, у т.ч. на просування продукції на ринку, грн.; $ЗВ$ – загальні витрати підприємства, грн.

Ступінь екологічності – показник, який характеризує міру впливу

товару на об'єкти навколишнього середовища в процесі «виробництво-споживання-утилізація» [79,95]. Залежно від специфіки товару та сфери його застосування, можна обчислювати рівень технологічності, функціональності, ергономічності, економічності товару тощо. Оцінка ступеня екологічності продукції детально розглянута в п. 2.3. Автором запропоновано визначати її за формулами 2.28-2.29.

Алгоритм розрахунку $S_3(x)$ представлений на рис.2.9.

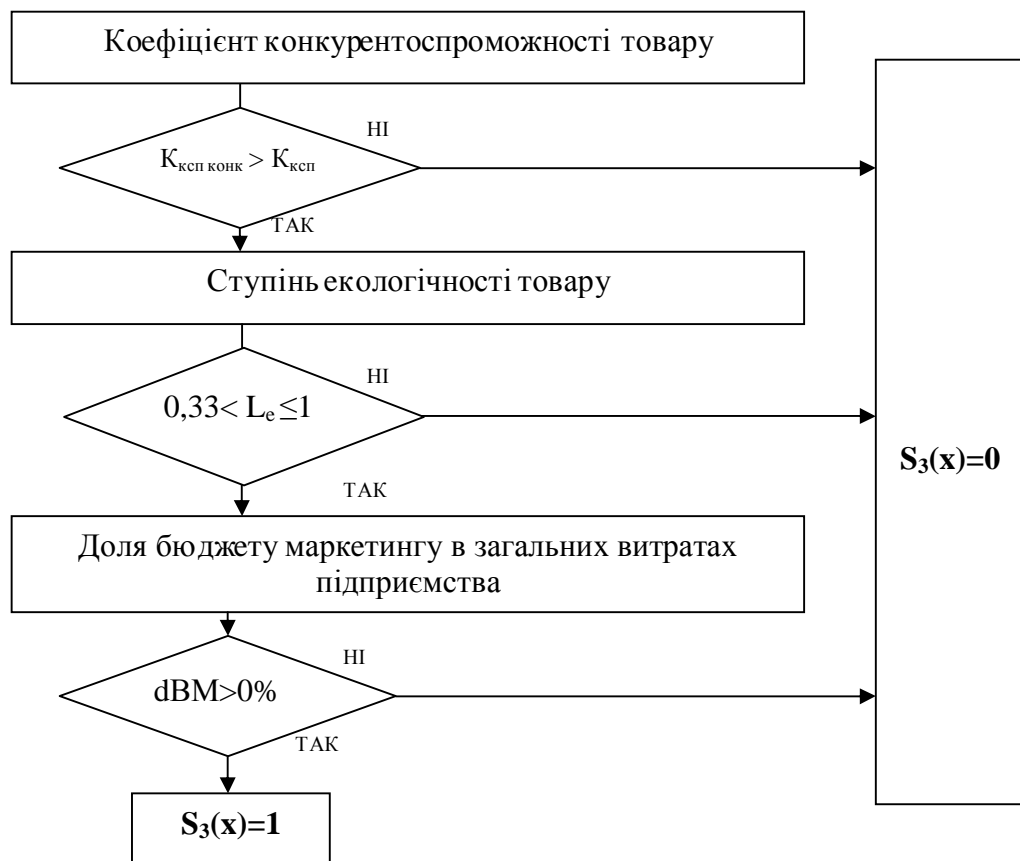

Рис. 2.9. Блок-схема алгоритму формалізованої оцінки конкурентоспроможності товару $S_3(x)$

Значення $S_3(x)$ визначається аналогічно $S_1(x)$ та $S_2(x)$ на основі відповідності зазначеним в алгоритмі вимогам.

4. Ринкова складова (вплив зовнішнього середовища): $S_4(x)=(MC; K_r; I_k)$

В процесі вибору стратегії крім внутрішніх факторів необхідно, також, враховувати умови зовнішнього середовища. Виведення на ринок екологічної

продукції, освоєння сегменту ринку (МС) [86] (формула 2.9) супроводжується певним рівнем ризику (K_p) (формула 2.10) [52]. Також, потрібно враховувати інтенсивність конкуренції в галузі (I_k - Індекс Херфіндаля-Хіршмана) (формула 2.11).

$$MC = P \times K \times D_{вид} \times D_{куп}, \quad (2.9)$$

де P – кількість потенційних споживачів, чол.; K – коефіцієнт повторних закупок; $D_{вид}$ – частка споживачів, які віддають перевагу конкретній видозміні продукту; $D_{куп}$ - частка споживачів, які фінансово і психологічно готові придбати продукт.

$$K_p = \frac{Y_m}{BK} \quad (2.10)$$

де K_p – коефіцієнт ризику, Y_m – втрати, грн.; BK – власні кошти підприємства, грн.

За результатами розрахунків пропонуємо визначати рівень та область ризику за школою, представлений у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Шкала відповідності області ризику фактичним значенням K_p

Коефіцієнт ризику	Рівень ризику	Область ризику
$K_p = 0$	Нульовий	Без ризикова область
$0 < K_p \leq 0,25$	Прийнятний	Область мінімального ризику
$0,25 < K_p \leq 0,50$	Припустимий	Область підвищеного ризику
$0,50 < K_p \leq 0,75$	Критичний	Область критичного ризику
$0,75 < K_p \leq 1$	Катастрофічний	Область неприпустимого ризику

$$I_k = \sum_{i=1}^n D_i^2, \quad i=1, 2, \dots, n \quad (2.11)$$

де: D_i – ринкова частка i -го підприємства в загальному обсязі реалізації продукції заданного асортименту.

При розрахунку індексу Херфіндаля-Хіршмана суми квадратів ринкових часток обчислюють тільки для 50 найбільш великих підприємств, представлених на аналізованому ринку. Якщо значення індексу перевищує 0,18, то має місце низька інтенсивність конкуренції і висока концентрація ринку, що вимагає втручання держави [85].

Алгоритм розрахунку $S_4(x)$ представлений на рис.2.10. Значення $S_4(x)$ визначається аналогічно $S_1(x)$.

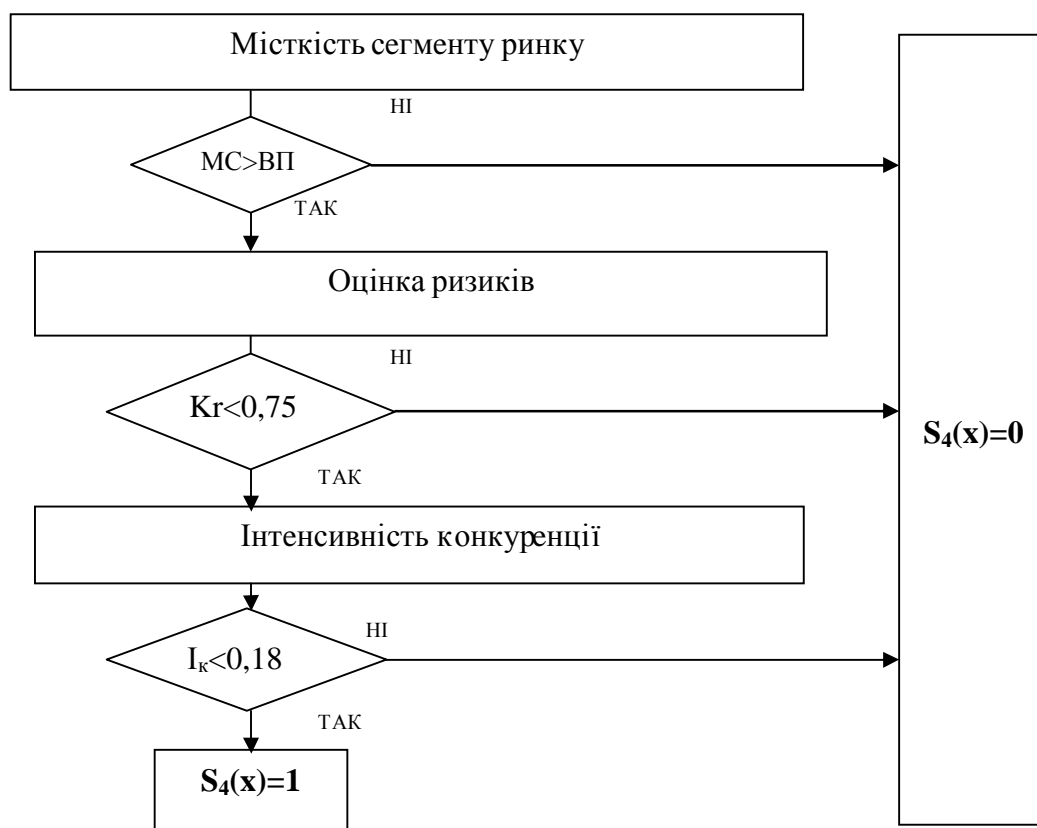
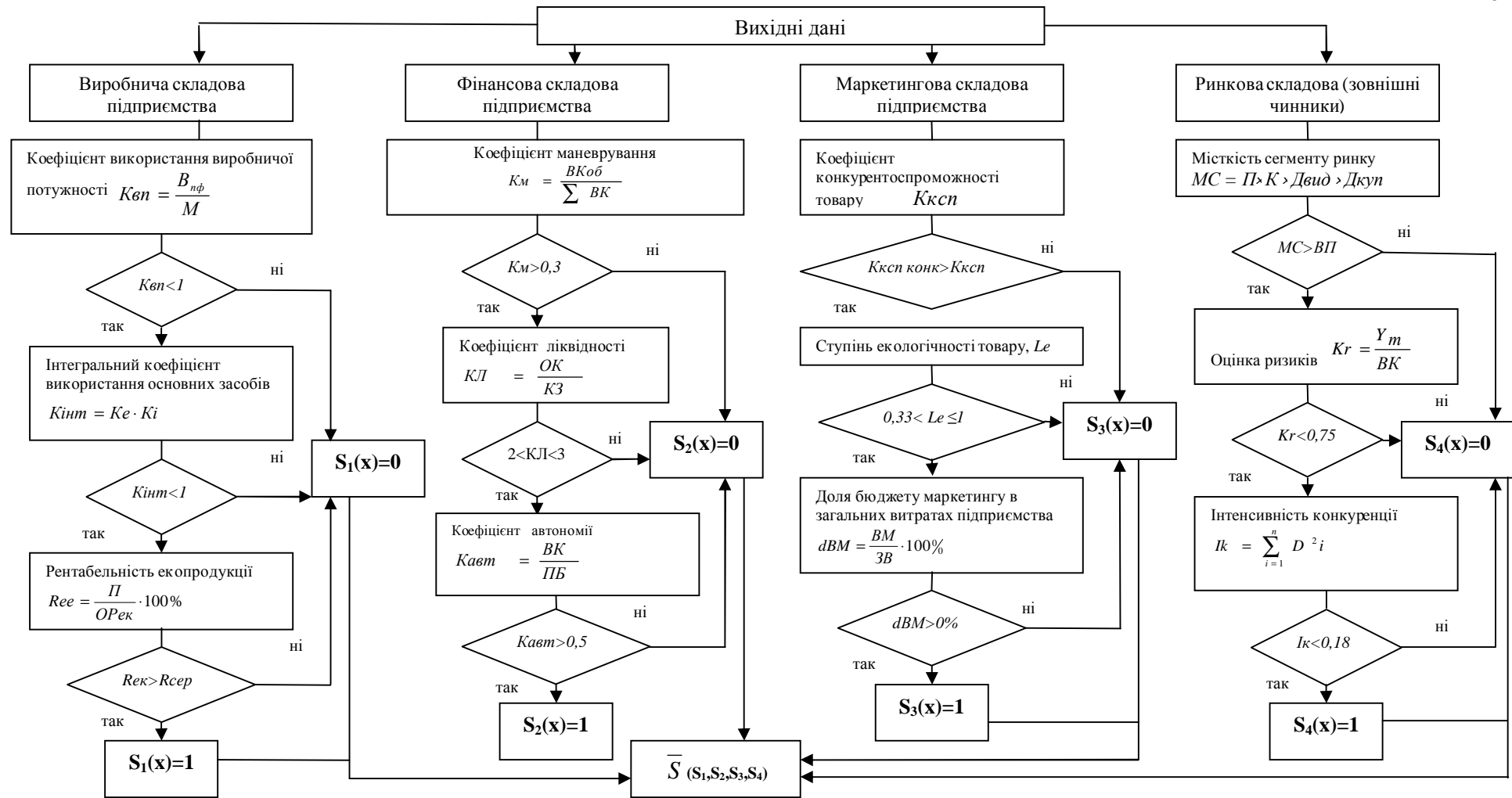

Рис. 2.10. Алгоритм формалізованої оцінки умов зовнішнього середовища підприємства $S_4(x)$

Узагальнений вигляд алгоритму розрахунку чотирикомпонентного показника представлений в блок-схемі (рис. 2.11).

* - K_{en} - коефіцієнт використання виробничої потужності; $B_{нф}$ - фактичний випуск продукції за певний період часу, грош. од.; M - виробнича потужність підприємства, грош. од.; K_{int} - інтегральний коефіцієнт завантаження основних засобів; K_e - коефіцієнт екстенсивного завантаження обладнання; K_i - коефіцієнт інтенсивного завантаження обладнання; Re_k - рентабельність екологічної продукції; $R_{сер}$ - середньогалузева рентабельність продукції; O_{Pek} - обсяг реалізації екологічної продукції, грн.; K_M - коефіцієнт маневреності; $BK_{об}$ - вільні кошти готівкою, грн.; $\sum BK$ - сума всіх вільних коштів на підприємстві, грн.; $K_{Л}$ - коефіцієнт ліквідності; OK - сума оборотних коштів, грн.; $KЗ$ - сума короткострокових зобов'язань, грн.; BK - власні кошти підприємства, грн.; $ПБ$ - пасив балансу, грн.; $K_{ксп}$ - коефіцієнт конкурентоспроможності товару; $K_{ксп\ конк}$ - коефіцієнт конкурентоспроможності товару; Le - ступінь екологічності товару; dBM - доля бюджету маркетингу; BM - витрати на маркетинг, грн.; $ЗВ$ - загальні витрати підприємства, грн.; MC - місткість сегменту ринку; Π - кількість потенційних споживачів; K - коефіцієнт повторних закупок; $D_{вид}$ - частка споживачів, які віддають перевагу конкретній видозміні продукту; $D_{куп}$ - частка споживачів, які фінансово і психологічно готові придбати продукт; $ВП$ - річний випуск продукції, нат. од.; K_r - коефіцієнт ризику, Y_m - втрати, грн.; I_k - індекс конкуренції; D_i - ринкова частка i -го підприємства в загальному обсязі реалізації продукції заданого асортименту

Рис. 2.11 Блок-схема алгоритму вибору суб'єктами господарювання ринкової стратегії розвитку

Обирати стратегію росту на основі чотирикомпонентного показника можна за допомогою таблиці відповідності цих стратегій значенню чотирикомпонентного показника (табл. 2.6) [70,76].

Таблиця 2.6

Відповідність стратегій значенню чотирикомпонентного показника

Види стратегій росту	Назва	Значення інтегрального чотирикомпонентного показника $\bar{S}(S_1;S_2;S_3;S_4)$
Стратегії виживання	Стратегія виживання	(0;0;0;0)
Стратегії стабілізації	Стратегія стабілізації	(1;0;0;0), (0;1;0;0), (0;0;1;0), (0;0;0;1)
Стратегії інтенсивного росту	Стратегія глибокого проникнення на ринок	(1;0;1;1)
	Стратегія розвитку ринку	(0;1;1;1)
	Стратегія розвитку товару	(1;1;0;1)
Стратегії інтегративного росту	Стратегія прямої інтеграції	(0;1;1;0)
	Стратегія зворотної інтеграції	(0;1;0;1)
	Стратегія вертикальної інтеграції	(1;1;1;0)
	Стратегія горизонтальної інтеграції	(0;0;1;1)
Стратегії диверсифікації	Стратегія концентричної диверсифікації	(1;0;1;0)
	Стратегія горизонтальної диверсифікації	(1;0;0;1)
	Стратегія конгломеративної диверсифікації	(1;1;0;0)
Стійкий стан	Будь-яка стратегія росту	(1;1;1;1)

На основі запропонованої методики кожним суб'єктом господарювання

при просуванні на ринок продукції може бути визначений вид стратегії росту, який відповідає умовам внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. В основу запропонованої методики покладено аналіз типових показників господарської діяльності підприємства та його зовнішнього середовища, що створює можливості для її широкого використання різними суб'єктами господарювання, спрощує процедуру вибору ними адекватної функціональної стратегії.

Регіональна стратегія розвитку має ґрунтуватися на можливостях господарюючих суб'єктів, враховувати стратегії їх розвитку, особливо – екологічну складову. Розглянемо деякі види екологічних стратегій. Петруня Ю.Є. [119] виділяє два основних варіанти базової маркетингової екологічної стратегії підприємства:

- адаптивна маркетингова екологічна стратегія: передбачає гнучке реагування підприємства на зміну значення екологічних властивостей товару для споживачів; підприємство виступає не стільки ініціатором екологічного вдосконалення продукції, скільки імітатором того, що вже зробили в екологічному вдосконаленні продукції інші компанії;

- експансіоністська маркетингова екологічна стратегія є більш ризикованою стратегією, тому що орієнтована на суттєве вдосконалення екологічних властивостей товарної пропозиції й навіть на створення екологічних товарних інновацій.

Садеков А.А. [138] Виділяє наступні види екологічних стратегій суб'єктів господарювання:

- стратегія ігнорування екологічних аспектів (підприємство не буде враховувати екологічні питання, доки фінансові втрати, пов'язані з ними, не перевищать прибутку);

- вимушена стратегія відповідності (економічні аспекти представлені екологічними витратами);

- пасивна стратегія відповідності (визначається факторами позитивної і негативної мотивації державного екологічного регулювання);

– стратегія конкурентної переваги за рахунок екологічних аспектів (орієнтація на споживачів, які готові відмовитися від продукції, що негативно впливає на будь-якому етапі життєвого циклу, і заплатити більш високу ціну за екологічний товар);

– стратегія сталого розвитку (поточної технології зниження впливу на навколишнє середовище в довгостроковому періоді).

В системі корпоративного екологічного менеджменту базисними екологічними стратегіями, які реалізуються на рівні окремих господарюючих суб'єктів і відповідають концепції сталого розвитку є [118]:

- стратегія достатності — добровільне обмеження споживання й відповідна зміна стилю життя;

- стратегія екоефективності — істотне збільшення коефіцієнта використання сировинних ресурсів і коефіцієнта корисної дії всіх технологічних процесів;

- стратегія переходу до чистого виробництва — забезпечує мінімізацію негативного впливу на навколишнє природне середовище окремого підприємства шляхом радикальної зміни технології (чисте виробництво), номенклатури продукції, застосовуваної сировини й т.п.;

- стратегія циркуляторності — мінімізація відходів і скорочення навантаження на природу за допомогою формування між підприємствами індустріальних постачальницьких ланцюгів, що реалізують кругообіг потоків сировини й відходів у відповідності із асимілюючим потенціалом природи;

- стратегія кооперування — скорочення негативного впливу на стан природного середовища з боку цілої групи підприємств, що кооперуються між собою в спільному рішенні екологічних проблем: ресурсозбереження, відходи тощо.

Формування екологічної стратегії господарюючого суб'єкта, як функціональної стратегії, має бути узгоджене із іншими функціональними стратегіями (цінковою, товарною, маркетинговою, фінансовою та ін.) і корпоративною бізнес-стратегією.

За результатами проведеного аналізу було встановлено єдність цілей та взаємозв'язок екологічних стратегій зі стратегіями росту (рис. 2.12). Зазначену вище класифікацію екологічних стратегій А. Стерлина й І. Туліна [118] пропонуємо доповнити наступними видами стратегій: стратегія екологічного іміджу, стратегія рециркуляторності, стратегія екобезпеки, стратегія екологічної досконалості, та стратегія розвитку екологічних інновацій, стратегія екологічно спрямованого споживання.

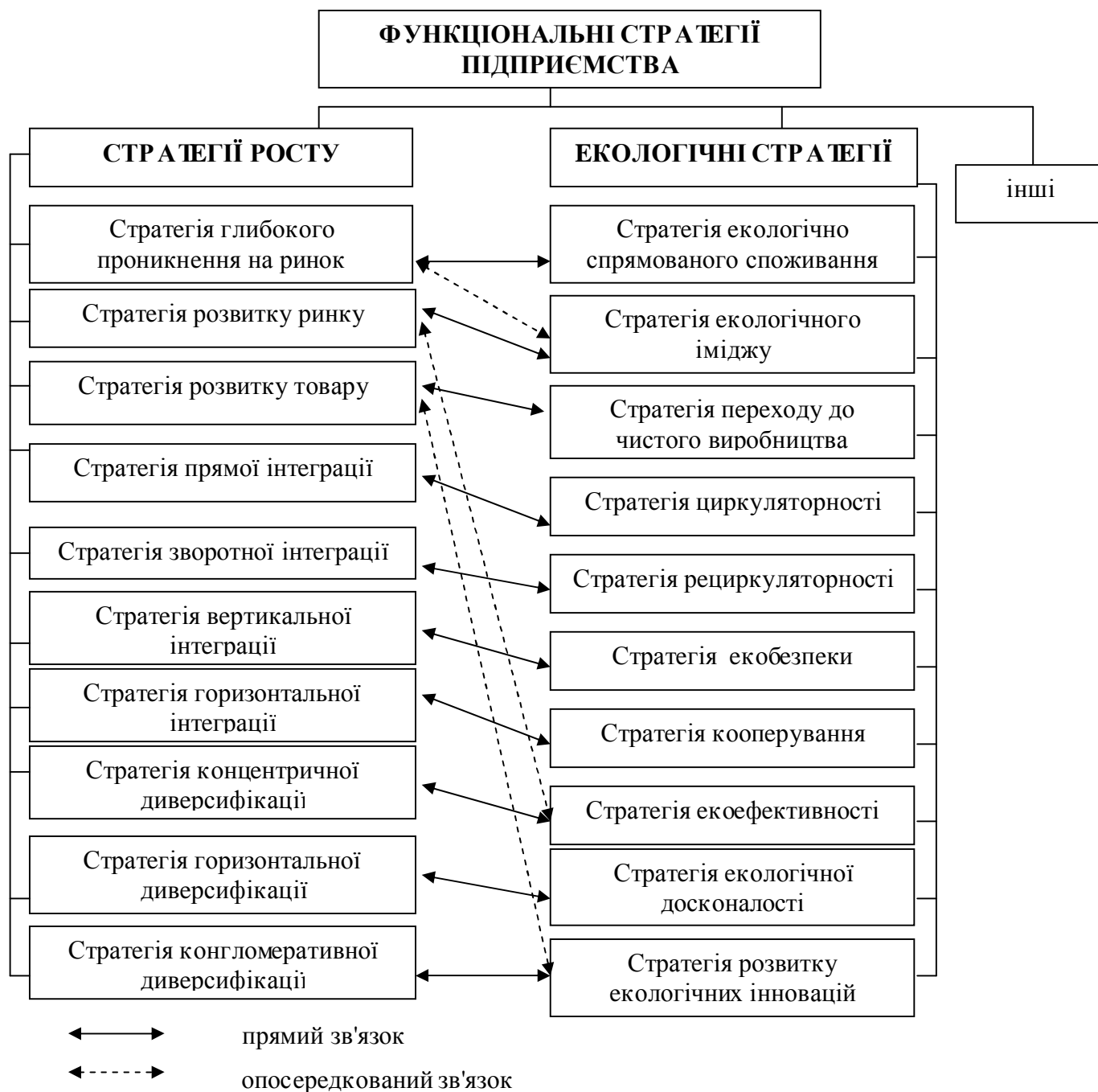

Рис. 2.12. Взаємозв'язок функціональних стратегій росту та екологічних стратегій підприємства

Отже, визначимо основну ідею кожної запропонованої стратегії:

- стратегія екологічного іміджу – позиціювання в свідомості споживачів, виробника як підприємство з екологічною орієнтацією;
- стратегія рециркуляторності – формування між підприємством та посередниками (каналами збуту) ланцюга зворотного повернення відходів від споживання продукції;
- стратегія екологічної безпеки – формування системи екологічної безпеки на всіх етапах руху продукції від виробника до споживача;
- стратегія екологічної досконалості – екологізація супутніх послуг до існуючого товару;
- стратегія розвитку екологічних інновацій – розробка та виробництво екологічно орієнтованої продукції на підприємстві.

Взаємозв'язок стратегій росту [76] та екологічних стратегій підприємства обумовлений спільними цілями та засобами реалізації цих стратегій.

Таким чином, удосконалення теоретико-методичних підходів до формування регіональних стратегій розвитку та обґрунтування актуальності і необхідності формування регіональної стратегії з урахуванням екологічного фактору, забезпечать реалізацію комплексного підходу до стратегічного планування екологічно сталого регіонального розвитку з урахуванням національних пріоритетів держави та економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Отже, на основі аналізу проблеми визначення відповідності ринкових стратегій росту ресурсам окремого підприємства та умовам зовнішнього середовища автором вперше запропоновано науково-методичний підхід до вибору ринкових стратегій росту на основі визначення чотирикомпонентного показника, який враховує соціо-еколого-економічні чинники впливу мікро- та макросередовища, дозволяє здійснити вибір відповідної екологічної

функціональної стратегії суб'єктами господарювання та реалізувати її без додаткових витрат, а також економити час та ресурси.

Для розрахунку чотирикомпонентного показника і вибору відповідних стратегій дискусійною залишається проблема визначення ступеня екологічності продукції, яку буде детально розглянуто у наступному підрозділі.

2.3 Оцінка екологічності продукції як один з аспектів забезпечення екологічної безпеки соціально-економічного розвитку

Сучасні світові тенденції економічного розвитку орієнтовані на впровадження засад глобальної концепції сталого розвитку та спрямовані на досягнення соціо-еколого-економічного ефекту. Одним з перспективних шляхів у цьому напрямку сьогодні є виробництво екологічно орієнтованої продукції (товарів, робіт, послуг). Виробництво, споживання та просування екологічно орієнтованої продукції на регіональних ринках ускладнюється, перш за все, відсутністю сталого визначення та критеріїв оцінки такої продукції.

Дискусійним залишається питання визначення поняття «екологічна продукція» (детально було розглянуто у підрозділі 1.3), тому широкого розповсюдження сьогодні набувають різноманітні методики визначення ступеня екологічності продукції (відносна оцінка), тобто таких показників, які б підтверджували або спростовували характеристику екологічності відповідно до певних чинників.

Необхідність розрахунку показника ступеня екологічності продукції обумовлена широким спектром сфер його застосування (рис. 2.13).

Існують різні підходи до визначення екологічності продукції, серед яких: кількісна оцінка екологічності технологічного процесу, критерії визначення екологічності упакування, методологія формування індексу екологічності та якості, екологічний рейтинг підприємства, рівень екологічної чистоти, методика оцінки рівня екологічності технології, система екологічних переваг, оцінка екологічних якостей продукції, екологічні критерії для продукції, рівень екологічної відповідальності підприємства, екологічна експертиза тощо.

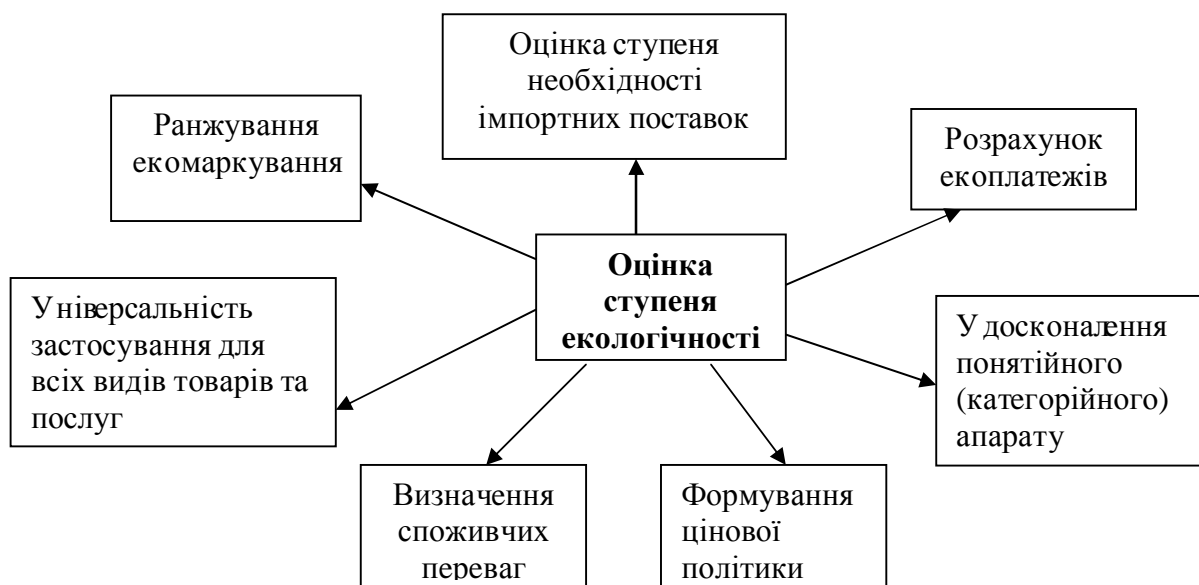

Рис. 2.13. Обґрунтування необхідності визначення ступеня екологічності продукції

Розглянемо більш деталізовано підходи провідних вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення показника екологічності відповідно до аналізованого об'єкту.

Так, Садченко О.В. [139,140] розроблена методика оцінки ступеня задоволення екологічної потреби покупця споживчими властивостями товару на основі комплексного параметричного індексу (I_y), що розраховується за формулою 2.12. Автор визначає ступінь екологічності продукції за параметром, що характеризує ступінь задоволення нею екологічних потреб споживача.

$$I_y = \sum_{k=1}^N V_k \cdot (I_k \cdot E_k)^{\frac{1}{2}}, \quad (2.12)$$

де N - число аналізованих кількісних параметрів; V_k - вага k -го параметра, у тому числі виявленого групою експертів; I_k - значення

параметричного індексу k -го параметра; E_k - значення параметричного індексу екологічної складової k -го параметра.

Далі визначаються зведені індекси маркетингового потенціалу (I_{Σ}):

$$I_{\Sigma} = \sum_{s=1}^M V_s \cdot J_s, \quad (2.13)$$

де M - число аналізованих економіко-екологічних параметрів; V_s – “вага” s -го параметричного індексу; J_s - значення параметричного індексу s -го параметра.

Зведені індекси маркетингового потенціалу за економіко-екологічними параметрами (I_y і I_{Σ}) дають інтегральний показник відносного маркетингового потенціалу (M_{Π}) товару (1) стосовно товару-зразка (2). Цей показник відбиває розходження між споживчими ефектами порівнюваних товарів:

$$M_{\Pi} = I_{y1(\Sigma 1)} / I_{y2(\Sigma 2)}, \quad (2.14)$$

Якщо M_{Π} більше 1, аналізований товар, виріб чи послуга, перевершує за конкурентноздатністю товар-зразок, якщо M_{Π} менше 1 - уступає, якщо $M_{\Pi} = 1$ - знаходиться на однаковому рівні. Мета – одержати M_{Π} більше чи рівним 1. Це можна зробити поліпшуючи відповідні споживчі та економіко-екологічні параметри товару і знижуючи негативний вплив виробничо-господарської діяльності на природне середовище [139,140].

На практиці досить часто екологічність ототожнюють з екологічною безпекою, з екологічною оцінкою технологічних процесів. Оцінка екологічної безпеки передбачає аналіз впливу на атмосферу, гідросферу, літосферу, контроль вмісту токсичних речовин в сировині, напівфабрикатах та готовій продукції. Абдуліна Т.Н. [1] пропонує визначати наступні індекси екологічності, що показують оцінку впливу суб'єктів господарювання на

навколишнє середовище: індекс біологічного споживання кисню (БСК) та індекс хімічного споживання кисню (ХСК).

Індекс екологічності за БСК визначається за формулою:

$$J_{БСК} = \frac{\sum_{i=1}^N M_{ni} \cdot \sum_{z=1}^Q (K_{iz} \cdot БСК_z)}{\sum_j M_{cj} \cdot \sum_{z=1}^Q K_{jz} \cdot БСК_z}, \quad (2.15)$$

де M_{ni} – маса i -го ($i=1 \dots N$) виду продукції (основної, напівфабрикатів, відходів тощо), кг.; K_{iz} – масова доля z -го ($z=1 \dots Q$) компоненту (білки, жири, вуглеводи та ін.) в i -му виді готової продукції, кг.; $БСК_z$ – біологічне споживання кисню кожним компонентом, $кгО_2/кг$; M_{cj} – маса j -го виду сировини ($j=1 \dots K$), кг.; K_{jz} – масова частка z -го ($z=1 \dots Q$) компоненту в j -му виді сировини, кг.

Аналогічно можна розрахувати індекс екологічності за ХСК (формула 2.16).

$$J_{ХСК} = \frac{\sum_{i=1}^N M_{ni} \cdot \sum_{z=1}^Q (K_{iz} \cdot ХСК_z)}{\sum_j M_{cj} \cdot \sum_{z=1}^Q K_{jz} \cdot ХСК_z}, \quad (2.16)$$

де $ХСК_z$ – хімічне споживання кисню кожним компонентом, $кгО_2/кг$.

За розміром індексів екологічності за БСК та ХСК визначається ефективність використання органічних компонентів сировини при виробництві молочної продукції та вплив на навколишнє природне середовище. При розробці нових технологічних процесів та їх впровадженні в виробництво слід прагнути максимальних значень розрахованих індексів ($J_{БСК} \rightarrow 1$, $J_{ХСК} \rightarrow 1$), а їх абсолютне значення має перевищувати 0,7, що відповідає функції Харрінгтона. Значення індексів менше 0,7 свідчить про

неекологічність об'єкту (технології, виробництва тощо) та значний негативний вплив на НПС [1].

Александрова Т.Н. [2] визначає комплексний геоекологічний індикатор технологій (КГІТ) як інтегральний показник навантаження на компоненти природного середовища (формула).

$$\text{КГІТ} = \sum \lg(k \cdot M_i \cdot A_j), \quad (2.17)$$

де M_i – маса i -того компонента, т; A_j – коефіцієнт навантаження на атмосферу, гідросферу й ґрунтовий шар для i -того компонента; $k = 1/S$; S – площа впливу. Показник A_j -тої речовини характеризує ступінь його агресивності щодо агресивності речовини, прийнятої в якості еталонної для розглянутого середовища. Для оцінки впливу нових технологічних рішень розраховують відхилення КГІТ як різницю індикаторів до й після застосування нових технічних рішень [2].

Захаркін О.О. [50] визначає еколого-економічний рівень технології як показник, який характеризує ефективність використання природних ресурсів, розмір превентивних природоохоронних витрат та економічні збитки від впливу на навколишнє середовище.

Екологічний рівень технологічної операції визначається за формулою:

$$EPO = \sum_{i=1}^n l_i \left(\frac{\Pi_{em.i}}{\Pi_i} \right), \quad (2.18)$$

де $\Pi_{em.i}$ – величина i -го екологічного показника еталонної операції; Π_i – величина i -го екологічного показника операції, що оцінюється; l_i – коефіцієнт відносної значущості i -го екологічного показника.

Екологічний рівень всього технологічного процесу (ЕРТ) визначається за формулою:

$$EPT = \sum_{i=1}^n a_i \cdot EPO_i, \quad (2.19)$$

де b – питома вага трудомісткості i -ї технологічної операції в загальній трудомісткості комплексного технологічного процесу; n – загальна кількість технологічних операцій.

На основі показника екологічного рівня технології запропонована класифікація технологічних процесів та окремих операцій за ознаками екологічної надійності та безпеки. Технології з різними відхиленнями від екологічних нормативів знаходяться в межах від 0 до 1. Екологічно безпечні технології мають значення ЕРТ більше або дорівнює 1 [50].

Боткілін В.Є. систему оцінки екологічності розроблюваного (впроваджуваного у виробництво або такого, що готується до випуску) устаткування передбачає віднесення до однієї з п'яти нижче наведених категорій [7].

I. За допомогою нового обладнання створюється новий або аналогічний продукт (механізм, послуга). Технологія його виробництва, експлуатації, утилізації не пов'язані з негативним впливом на навколишнє середовище.

II. Нове обладнання ліквідує негативний вплив на навколишнє середовище в процесі виробництва й експлуатації устаткування, споживання продуктів і послуг.

III. Нове обладнання, вироблені за його допомогою механізми, продукти, послуги здійснюють менший, у порівнянні із традиційними, негативний вплив на навколишнє середовище.

IV. Нове обладнання, вироблені за його допомогою механізми, продукти, послуги зберігають ступінь негативного впливу на навколишнє середовище на рівні аналогів.

V. Нове обладнання, вироблені за його допомогою механізми, продукти, послуги впливають на навколишнє середовище або цей вплив

перевищує рівень аналогів. Устаткування дані про ступінь екологічності якого відсутні, відноситься до III групи.

Бальна оцінка устаткування віднесеного до груп: I – (+ 2); II – (+ 1); III – (0); IV – (- 1); V – (- 2).

Даний підхід до оцінки ступеня екологічності устаткування відповідає концепції екологічного менеджменту (екологічний менеджмент як інструмент забезпечення екологічно сталого розвитку, див. п.1.2), що зобов'язує враховувати вплив на навколишнє середовище на всіх фазах життєвого циклу товару (стандарт ISO 14000).

Значення показників, скоригованих по ступеню екологічності, обчислюється за наступною формулою:

$$E = \sum_1^h e_h + B_h \times e_h, \quad (2.20)$$

де E - значення показника, скориговане за ступенем екологічності; h - номер групи за ступенем екологічності; e_h – кількість устаткування в групі; B_h – бальна оцінка для встаткування даної групи.

Представлена модель є відкритою, тобто допускає зміну кількості й найменування показників, що входять до її складу [7].

Руднєва О. пропонує метою дослідження оцінки життєвого циклу продукції визначати рівень задоволення потреб споживачів в екологічно якісній продукції (маркетинговий зріз), або покращення екологічних характеристик продукції в рамках загальної стратегії екологічного управління підприємством з метою зменшення шкідливих впливів на довкілля (виробничий зріз) [137].

Для оцінки рівня екологічності продукції використовується функція:

$$PE = \frac{EQ}{P} \rightarrow \max, \quad (2.21)$$

де PE – екологічність продукції, EQ – екологічний рівень якості продукції, P – економічні параметри (екологічна ціна продукції).

Таким чином, пропонується інтегральний показник оцінювання рівня екологічності продукції (PE), який враховує якісні і кількісні показники одночасно, розмежовуючи їх для більш ефективного вирішення завдань в процесі екологічного управління.

Визначення одиничних параметричних індексів за показниками екологічного рівня якості продукції можна здійснювати наступним чином:

$$EQ_i = \frac{P_i}{P_{бфзi}}, \quad (2.22)$$

де EQ_i – одиничний параметричний індекс екологічного рівня якості продукції, розрахований за i -тим параметром (екологічний параметр тим кращий, чим більше його значення); P_i – значення i -го екологічного параметра виробу; $P_{базі}$ – аналогічний параметр базового виробу, з яким проводиться порівняння.

Екологічний параметр тим кращий, чим менше його значення (матеріалоємність продукції, вміст шкідливих речовин), розрахунок одиничного параметричного індексу здійснюється за оберненою формулою:

$$EQ_i = \frac{P_{базі}}{P_i} \quad (2.23)$$

Аналогічно розраховуються одиничні параметричні індекси за економічними параметрами (P_j) шляхом порівняння із базовим зразком.

Груповий параметричний індекс потрібно розрахувати окремо за параметрами екологічного рівня якості продукції і за економічними параметрами з урахуванням вагомості (ступеня значимості), кожного параметра в своїй групі:

$$EQ = \sum_{i=1}^n EQ_i \cdot d_i, \quad (2.24)$$

де EQ – груповий параметричний індекс за рівнем екологічної якості продукції; EQ_i – одиничний параметричний індекс екологічного рівня якості продукції i -го параметра; d_i – ступінь значимості (вагомість) i -го параметра; n – кількість екологічних параметрів, за якими здійснюється оцінка екологічності продукції.

Зміст групового параметричного індексу дозволяє визначити рівень екологічної якості продукції стосовно рівня базового зразка. Якщо дорівнює одиниці, то виріб аналогічний базовому зразку; якщо більше за одиницю – рівень екологічної якості продукції вищий за базовий зразок; менше одиниці – виріб поступається зразку за своїми екологічними характеристиками.

$$P = \sum_{j=1}^m p_j \cdot B_j, \quad (2.25)$$

$$P = \frac{P_j}{P_{\text{баз}}}, \quad (2.26)$$

де P – груповий параметричний індекс за економічним параметром; P_j – економічний параметр j -го виду; B_j – ступінь значимості (вагомість) j -го параметру; m – кількість економічних параметрів. P_j , $P_{\text{баз}}$ – екологічна ціна виробу, що оцінюється і базового зразка відповідно.

На підставі групових параметричних індексів за показниками рівня екологічної якості та економічними показниками можливий розрахунок інтегрального показника екологічності продукції. Чим вище значення інтегрального показника екологічності продукції (виконується умова $PE \rightarrow \max$), тим менша екологічна шкода від процесу його виробництва для навколишнього середовища.

Аналізований підхід дозволяє підприємствам вирішувати завдання екологізації виробництва. Він базується на загально відомій методиці оцінки конкурентоспроможності продукції; крім того він не суперечить стандартам ДСТУ ISO 14040 щодо дослідження життєвого циклу продукції [137].

Зупинимося на параметрах оцінки життєвого циклу продукції більш детально. Основою критерію екологічності виступає оцінка впливу на навколишнє середовище на усіх стадіях життєвого циклу продукції. Ретельне вивчення стадій життєвого циклу дозволяє визначити критерії, які враховують вимоги до ряду факторів, що виявляються екологічно небезпечними.

Розробка екологічних критеріїв, з урахуванням всіх стадій життєвого циклу продукції, відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 14062 «Настанови щодо внесення екологічних вимог до стандартів на продукцію» (ДСТУ-Н 4340:2004) та містить у собі [144]:

- проведення інвентаризації відповідних вхідних та вихідних потоків виробничої системи;
- оцінка потенційних впливів на навколишнє природне середовище, пов'язаних із цими потоками;
- інтерпретацію результатів інвентаризаційного аналізу та етапів оцінки впливів залежно від мети дослідження.

Для розробки екологічних критеріїв необхідно визначити та оцінити екологічні аспекти та потенційні впливи на довкілля протягом усього життєвого циклу продукції: від придбання сировини до виробництва, експлуатації та утилізації

Завдання щодо зменшення впливу на навколишнє природне середовище, краще всього досягається шляхом комплексного розглядання життєвого циклу продукції під час установлення для неї додаткових екологічних вимог - екологічних критеріїв.

Екологічні критерії на національному рівні розробляються на базі встановлених державних вимог до продукції із урахуванням чинного

законодавства, санітарно-гігієнічних вимог, переліків і класифікаторів найбільш поширених і небезпечних забруднювальних речовин і відходів шляхом гармонізації міжнародних екологічних вимог.

В Україні розробка екологічних критеріїв ґрунтується на вимогах що встановлені міжнародними організаціями: Глобальною Мережою Екологічного Маркування (GEN) і для продукції сільськогосподарського виробництва - Міжнародною федерацією екологічного сільського господарства (IFOAM).

Оцінка відповідності екологічним критеріям проводиться органом сертифікації відповідно до методики проведення робіт з сертифікації і відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC Guide 65:1996 «Загальні вимоги до органів, що керують системами сертифікації продукції» (ДСТУ EN 45011-2001 «Загальні вимоги до органів, які керують системами сертифікації продукції») [108].

Таким чином, відповідно до міжнародних та вітчизняних вимог до екологічності продукції, найбільш відповідними та доцільними вважаємо такі методичні підходи до оцінки екологічності продукції, які враховують всі стадії її життєвого циклу. Аналіз сучасних теоретико-методичних підходів до визначення екологічності продукції показав, що характерними рисами зазначених методик є суб'єктивний підхід та неможливість їх універсального застосування для різних видів товарів та послуг, а також неможливість врахування стадій життєвого циклу продукції.

Порівняльна характеристика структурно-логічної сутності підходів до визначення «ступеня екологічності продукції» представлена в табл. 2.7.

Нами запропоновано застосовувати для проведення такої оцінки математичний апарат нечіткої логіки на основі теореми Байєса. Цей метод дає можливість оцінити достовірність гіпотези про екологічність продукції на основі врахування системи свідочств, що характеризують етапи життєвого циклу продукції «виробництво-споживання-утилізація».

Таблиця 2.7

Огляд структурно-логічної сутності підходів до визначення «екологічності продукції»

Автор	Об'єкт оцінки	Показник	Недоліки	Переваги
Садченко О.В. [139,140]	продукція	ступінь задоволення екологічної потреби покупця властивостями товару (ступінь екологічності продукції)	Не враховує вплив продукції на НПС на стадії виробництва та утилізації Не має абсолютної шкали виміру	Дозволяє оцінити конкуренто-спроможність екологічної продукції
Абдуліна Т.Н. [1]	технологічний процес	індекс екологічності за біологічним споживанням кисню індекс екологічності за хімічним споживанням кисню	Не враховує екологічність в процесі споживання продукції Специфічний галузевий показник Не дає можливості універсального застосування	Має абсолютну шкалу оцінювання
Александрова Т.Н.[2]	технології	комплексний геоекоекологічний індикатор технологій	Не враховує екологічність в процесі споживання продукції та її вплив на здоров'я людини Не дає можливості універсального застосування	Дає можливість розраховувати ефективність нових технічних рішень
Боткилин В.Е. [7]	устаткування	ступінь екологічності устаткування	Не враховує екологічність споживання та утилізації продукції, що виробляється	Враховує спрямованість використання обладнання відповідно до впливу на НПС Дає можливість порівнювати тенденції розвитку галузей, регіонів тощо
Руднєва О. [137]	життєвий цикл продукції	екологічність продукції	В основу покладена методика оцінки конкуренто-спроможності продукції	Визначає екологічність продукції на всіх етапах ЖЦП Дає можливість поєднати якісні і кількісні оцінки
Захаркін О.О. [50]	технології	еколого-економічний рівень технології	Не враховує екологічність споживання та утилізації продукції, що виробляється	Враховує економічні збитки Дозволяє визначити рівень екологічної безпеки технологій
Серія ISO 14000 [108]	життєвий цикл продукції	набір критеріїв екологічності	Носить теоретичний характер	Враховує особливості усіх стадій ЖЦП
Мельник Ю.М. [95]	продукція	ступінь екологічності продукції	Складнощі з добором експертів	Можливість універсального застосування для різної продукції Враховує особливості усіх стадій ЖЦП Зручність та простота використання

Теорема Баєса з успіхом була апробована в різних сферах людської діяльності в системах прийняття управлінських рішень для вирішення складних задач в реальних умовах. Наприклад, унікальна властивість класифікувати об'єкти завдяки їй широко використовується в комп'ютерному програмуванні як спам-фільтри, в медицині для встановлення діагнозу, програмуванні рухів тіла, в проектуванні аерокосмічних засобів, для оцінки ризиків, при оцінці дорожніх ситуацій, для вибору стратегій управління, транспортними засобами, для оцінки стану шахт та мереж електропостачання, для побудови механізму логічного висновку експертних систем, систем прийняття рішень, для оцінки катастроф тощо.

Теорема Баєса являє собою модель раціонального вибору в умовах неточної або неповної інформації. Процес прийняття рішень може ґрунтуватися на двох протилежних методах - дедукції й індукції. Обираючи шлях дедукції, виходять із певної гіпотези або припущення про сутність події й припускають, що відбудеться згодом, якщо ця гіпотеза достовірна. Оскільки між гіпотезою й передбачуваним розвитком подій існує стійкий зв'язок, дедукція вважається об'єктивним методом, але вона лише підтверджує або спростовує запропоновану гіпотезу й не здатна створити нові [5].

Індуктивні міркування мають протилежну спрямованість: гіпотези будуються й оцінюються на підставі даних досвіду. В основі доказу лежить процес індукції, що відображає перехід від спостережень до закономірностей, що є їх основою. Переваги індуктивного методу аналізу полягають у тому, що за допомогою даних досвіду одержують додаткову інформацію про раніше невідомі явища, будують нові гіпотези й поглиблюють свої знання про зовнішній світ. На жаль, при цьому неминуче виникає так звана проблема індукції: ми не можемо бути повністю впевненими в правильності доводів. Значно складніше індуктивна диференціальна діагностика, що реалізується у визначенні ймовірності різних визначень виходячи з наявної інформації й результатів проведених

досліджень. Таким чином, дедуктивний метод більше надійний і об'єктивний, але менш продуктивний, чим індуктивний [184].

По суті, Байес виходить із того, що будь-якому припущенню може бути приписана якась ненульова апріорна (від лат. *a priori* - із попереднього досвіду) імовірність того, що воно достовірне, щоб потім шляхом залучення нових свідочств одержати апостеріорну (від лат. *a posteriori* - з наступного) імовірність істинності цього припущення. Якщо висунута гіпотеза дійсно вірна, нові свідочства повинні сприяти збільшенню цієї ймовірності, у протилежному ж випадку повинні її зменшувати.

Тому, нами пропонується визначати ступінь екологічності продукції за допомогою методики, в основу якої покладено імовірнісний підхід (метод Байєса [5]), що дозволяє оцінити ступінь екологічності продукції на всіх стадіях ланцюга виробництво-споживання-утилізація та формалізувати таку оцінку для різних видів продукції.

На наш погляд, показник ступеня екологічності продукції (L_e) показує наявність необхідних факторів для визначення продукції екологічною [79,95].

Імовірність настання бажаного результату, що враховує вплив усього комплексу виділених факторів, які впливають на ступінь екологічності продукції визначаємо відповідно до методу Байєса. Відповідно до його, ступінь невизначеності кожної події оцінюється ймовірністю (0-1). Вихідними даними для застосування методу Байєса можуть бути не тільки ймовірності, але й коефіцієнти впевненості, на підставі яких можна обчислити ймовірності. Метод Байєса дозволяє визначати відносну правдоподібність висновків залежно від наявності або відсутності свідочств [5]:

$$P(H/E) = \frac{P(E/H) \cdot P(H)}{P(E)} = \frac{P(E/H) \cdot P(H)}{P(E/H) \cdot P(H) + P(E/\text{не}H) \cdot (1 - P(H))}, \quad (2.27)$$

де $P(H/E)$ – загальна можливість настання бажаного результату (екологічності продукції) H , розрахована з урахуванням впливу комплексу факторів E ; $P(H)$ – апріорна можливість того, що об’єкт відповідає бажаному результату H ; $P(E)$ – достовірність свідчення E ; $P(E/H)$ – можливість того, що при даному бажаному результаті спостерігається вплив фактору E ; $P(E/\text{не}H)$ – можливість того, що при негативному (небажаному) результаті спостерігається дія фактору E .

Можливості $P(E/H)$ та $P(E/\text{не}H)$ розраховуються методом експертних оцінок із залученням експертів різних галузей.

Автором запропоновано обчислювати ступінь екологічності за формулою Байєса з авторською інтерпретацією її складових [95]:

$$OE = \frac{RF^+ \cdot AE}{RF^+ \cdot AE + RF^- \cdot (1 - AE)}, \quad (2.28)$$

де OE – загальна можливість екологічності продукції, розрахована з урахуванням впливу комплексу факторів F ; AE – апріорна можливість того, що продукція має екологічну складову; RF^+ – можливість того, що за умови екологічності продукції спостерігається вплив фактору F ; RF^- – можливість того, що при негативному (небажаному) результаті спостерігається дія фактору F .

Приймаємо еталон (абсолютно екологічна продукція) за одиницю. Таким чином, ступінь екологічності можна розрахувати наступним чином (формула 2.29).

$$L_e = OE \cdot A, \quad (2.29)$$

де L_e – ступінь екологічності продукції; A – еталонне значення показника, $A=1$.

Одержання нових свідоцтв дозволяє збільшити або зменшити ймовірність висновку стосовно ступеня екологічності продукції.

В таблиці 2.8 представлено авторську пропозицію щодо визначення відповідності розрахункового значення L_e ступеню екологічності продукції [95].

Таблиця 2.8

Відповідність розрахункового значення L_e
ступеню екологічності продукції

Діапазон значень L_e	Шкала	Висновок	
$0 \leq L_e \leq 0,33$	Ступінь екологічності недостатній	Продукція не екологічна	
$0,33 < L_e \leq 0,66$	Ступінь екологічності задовільний	Екологічно орієнтована продукція	Екологічно прийнятна продукція
$0,66 < L_e \leq 1$	Ступінь екологічності достатній		Екологічно спрямована продукція

Сформовані автором комплекси факторів, що впливають на ступінь екологічності продукції на різних етапах, можливі наслідки їхнього впливу і їхня кількісна оцінка, результат дії всього комплексу факторів, а також оцінка результату (для товару «кухні з натуральної деревини») наведені в таблиці 2.9. Розрахунки проведені на прикладі продукції ТОВ «Реммеблі» (м. Суми). Для порівняльного аналізу було обрано товари: 1) кухні з натуральної деревини; 2) кухні з МДФ; 3) кухні виготовлені з синтетичних матеріалів ДСП.

Загальні екологічні критерії для деревообробної та меблевої промисловості є такі:

– продукція повинна відповідати чинним ДСТУ та ТУ (відповідність цим вимогам має бути підтверджена сертифікатом);

- наявність висновку санітарно-гігієнічної експертизи на продукцію;
- дата виготовлення і термін експлуатації повинні бути вказані на упаковці;
- на упаковці виробу коротко можуть бути вказані критерії, на основі котрих виріб одержав екологічне маркування;
- матеріал, використаний для упаковки, має бути придатним для повторного або багаторазового використання;
- повинні бути дотримані норми, встановлені для транспортування, обробки та зберігання виробу (його частин) з дерева, а також при утилізації відходів, що виникають на виробництві.

Основні вимоги екологічного маркування для деревообробної та меблевої промисловості:

- виробник повинен надати покупцю інформацію про породу дерева та інші матеріали, з котрих виготовлено виріб, про експлуатацію товару, ремонт (обмін) виробу чи його деталей, складання (для меблів);
- виріб не повинен містити більше 5 відсотків енергозалежних органічних сполук;
- виріб не повинен містити ртуть та ртутні сполуки, пігменти кадмію, хрому VI та їх окисів;
- виріб не повинен містити більше 0,1% природних домішок або домішок, утворених під час виробничого процесу;
- виріб не повинен містити деревних консервантів або галогенізованих органічних сполук;
- вміст формальдегіду не повинен перевищувати 0,05 ppm;
- на частини виробу, які швидко зношуються, наприклад, петлі, блоки, повинна бути гарантія, що термін їх зношення не менший 5 років;
- продукція не має містити жодних небезпечних домішок, що утруднюють її переробку;
- тверде дерево, багатошарове дерево та дерево, що використовується для виробництва фанери та інших виробів, має походити з лісів лісових господарств (бажаний сертифікат *FSC*).

Розрахуємо показник екологічності для інноваційних товарів: кухні з натуральної деревини. Априорна ймовірність того що досліджуваний товар екологічний є мінімально допустимою АЕ – 0,01. Ця ймовірність може змінюватися залежно від наявності або відсутності екологічно орієнтованих характеристик товару (свідоцтва Е). Сформований комплекс факторів, що визначає ступінь екологічності продукції охоплює всі стадії ланцюга “виробництво-споживання-утилізація”. Адже, якщо товар виготовлений з природної сировини, цього може бути недостатньо для визнання його екологічним. Досить часто виробництво продукції супроводжується забрудненням навколишнього середовища, а видобуток природних ресурсів – порушенням екобалансу. RF^+ та RF^- визначаються експертним методом у діапазоні від 0 до 1 виключно. У даному прикладі $RF^+_1 = 0,1$. Це означає, що у випадку визнання досліджуваного товару екологічним вплив першого свідоцтва (E_1 - видобуток ресурсів без збитків для навколишнього середовища) оцінюється ймовірністю 0,1 (видобуток ресурсів для виготовлення кухонних меблів з натуральної деревини відбувається із значними збитками для навколишнього середовища, отже висновок щодо екологічності продукції можливий за наявності інших факторів). Відповідно $RF^- = 0,8$, тобто, якщо досліджуваний товар буде визнано неекологічним, то спостерігається значний вплив фактору F_1 . Аналогічно визначаємо ймовірності для інших свідоцтв.

Свідоцтво F_2 (ресурси природного походження) демонструє якість використаних ресурсів. Очевидно, що для екологічно орієнтованої продукції пріоритетною є натуральна сировина. Тому для кухні з натурального дерева $RF^+ = 0,9$, а $RF^- = 0,1$.

Велике значення для підвищення ступеня екологічності має ресурсозберігаюча технологія виробництва (свідоцтво F_3). На досліджуваному підприємстві використовується застаріле обладнання, і ресурсозберігаючі заходи не проводяться, тому маємо $RF^+ = 0,4$, а $RF^- = 0,7$.

Наступне свідоцтво характеризує рівень забруднення навколишнього середовища в процесі виробництва (F_4). Стан поводження з відходами, викидами, скидами на підприємстві не відповідає сучасним вимогам, тому $RF^+=0,2$, а $RF^-=0,7$.

Екологічність споживання оцінюємо з позиції наступних свідоцтв. Свідоцтва F_5 (споживання без шкоди для здоров'я населення) та F_6 (споживання без загрози для життя населення) характеризують споживчі властивості продукції. Оскільки для даного дослідження обрано саме кухню з натуральної деревини, то експертом була поставлена висока оцінка $RF^+=0,8$, а $RF^-=0,2$ у обох випадках.

Продукція ТОВ «РЕММЕБЛІ» з натуральної деревини має екологічне маркування, що свідчить про натуральне походження продукції, склад та інформацію про поводження з відходами (упаковка). Експертні оцінки ймовірностей для свідоцтва F_7 оцінені наступним чином: $RF^+=0,8$, а $RF^-=0,3$.

Свідоцтво F_8 - екологічне спрямування від споживання/застосування продукції набуває максимального значення за умови, що основні функціональні властивості продукції носять природоохоронний характер або спрямовані на ліквідацію екодеструктивних наслідків заподіяних раніше. Вироби з природної сировини екологічно безпечні у споживанні, тому $RF^+=0,7$, а $RF^-=0,1$.

На наш погляд, для оцінки екологічності продукції необхідно враховувати також можливості використання або знищення відпрацьованих (вжитих) товарів. Можливість вторинної переробки відходів (свідоцтво F_9) це один з елементів ресурсізберігання. Таким чином, проаналізувавши стан та склад використаної продукції, визначаємо для кухні, виготовленої з натуральної деревини $RF^+=0,6$, а $RF^-=0,2$.

Аналогічно визначаємо можливість поховання відходів без збитків для навколишнього природного середовища (свідectво F_{10}). У даному випадку $RF^+ = 0,9$, а $RF^- = 0,2$.

Отже, кухня з натуральної деревини, виготовлена на підприємстві ТОВ «РЕММЕБЛІ» має достатній ступінь екологічності ($L_e = 0,882083$).

Всі розрахунки здійснюємо за допомогою редактора Microsoft Excel. Результати оцінки представлені в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Розрахунок ступеня екологічності продукції для кухні з натурального дерева

Етапи	Свідectва (F)	RF^+	RF^-	AE	OE
Виробництво	Видобуток ресурсів без збитків для навколишнього середовища (F_1)	0,1	0,8	0,01	0,001261
	Ресурси природного походження (F_2)	0,9	0,1	0,001261	0,011236
	Ресурсозберігаюча технологія виробництва (F_3)	0,4	0,7	0,011236	0,006452
	Забруднення навколишнього середовища в межах асиміляційного потенціалу (F_4)	0,2	0,7	0,006452	0,001852
Споживання	Споживання без шкоди для здоров'я населення (F_5)	0,8	0,2	0,001852	0,007366
	Споживання без загрози для життя населення (F_6)	0,8	0,2	0,007366	0,028829
	Наявність екологічного маркування (F_7)	0,8	0,3	0,028829	0,073352
	Екологічне спрямування від споживання/застосування продукції (F_8)	0,7	0,1	0,073352	0,356546
Утилізація	Можливість переробки відходів (F_9)	0,6	0,2	0,356546	0,62439
	Можливість поховання відходів без збитків для навколишнього середовища (F_{10})	0,9	0,2	0,62439	0,882083

Запропонована методика дає можливість визначати вплив наступних факторів з урахуванням дії попередніх. Для порівняння за аналогічною схемою проводимо розрахунок ступеня екологічності для кухні, виготовленої з синтетичних пластикових матеріалів (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Розрахунок ступеня екологічності продукції для кухні з ДСП

Етапи	Свідоцтва (F)	RF ⁺	RF ⁻	AE	OE
Виробництво	Видобуток ресурсів без збитків для навколишнього середовища (F ₁)	0,7	0,2	0,010000	0,034146
	Ресурси природного походження (F ₂)	0,1	0,4	0,034146	0,008761
	Ресурсозберігаюча технологія виробництва (F ₃)	0,5	0,4	0,008761	0,010927
	Забруднення навколишнього середовища в межах асиміляційного потенціалу (F ₄)	0,5	0,3	0,010927	0,018080
Споживання	Споживання без шкоди для здоров'я населення (F ₅)	0,6	0,3	0,018080	0,035519
	Споживання без збитків для життя населення (F ₆)	0,5	0,3	0,035519	0,057828
	Наявність екологічного маркування (F ₇)	0,2	0,6	0,057828	0,020049
	Екологічне спрямування від споживання/застосування продукції (F ₈)	0,2	0,4	0,020049	0,010126
Утилізація	Можливість переробки відходів (F ₉)	0,4	0,5	0,010126	0,008117
	Можливість поховання відходів без збитків для навколишнього середовища (F ₁₀)	0,2	0,6	0,008117	0,002720

Аналогічно проводимо розрахунок ступеня екологічності для кухні, виготовленої з МДФ (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Розрахунок ступеня екологічності продукції для кухні з МДФ

Етапи	Свідoctва (F)	RF ⁺	RF ⁻	AE	OE
Екологічність виробництва	Видобуток ресурсів без збитків для навколишнього середовища (F ₁)	0,6	0,5	0,010000	0,011976
	Ресурси природного походження (F ₂)	0,5	0,4	0,011976	0,014925
	Ресурсозберігаюча технологія виробництва (F ₃)	0,7	0,3	0,014925	0,034146
	Забруднення навколишнього середовища в межах асиміляційного потенціалу (F ₄)	0,5	0,3	0,034146	0,055644
Екологічність споживання	Споживання без шкоди для здоров'я населення (F ₅)	0,6	0,3	0,055644	0,105422
	Споживання без збитків для життя населення (F ₆)	0,7	0,2	0,105422	0,292014
	Наявність екологічного маркування (F ₇)	0,4	0,5	0,292014	0,248101
	Екологічне спрямування від споживання/застосування продукції (F ₈)	0,2	0,4	0,248101	0,141618
Утилізація	Можливість переробки відходів (F ₉)	0,5	0,2	0,141618	0,292014
	Можливість поховання відходів без збитків для навколишнього середовища (F ₁₀)	0,8	0,4	0,292014	0,452030

За результатами проведених розрахунків, кухня з пластику є неекологічною ($L_e=0,002720$). Це пов'язано з тим, що синтетичні матеріали є менш прийнятними для споживання ніж природні, процес виробництва

відбувається зі збитками для навколишнього середовища, а утилізація відходів взагалі є проблемним питанням. Оскільки матеріал ДСП виготовлений з деревинних відходів, але з додаванням шкідливих хімічних речовин, це обумовило дещо нижчий ступінь екологічності у порівнянні з кухнями з натуральної сировини ($L_e=0,452030$).

За результатами проведених розрахунків показники екологічності для різних груп товарів прийняли наступні значення: кухні з натурального дерева ($L_e=0,882083$), кухні з МДФ ($L_e=0,452030$) та кухні виготовлені з синтетичних матеріалів ДСП ($L_e=0,002720$). Відповідно до таблиці 2.8 це означає, що досліджувані товари мають різний ступінь екологічності: високий, недостатній та середній відповідно. Очевидно, що один і той самий товар може мати різний ступінь екологічності залежно від того, за якою технологією він вироблений, чи дотримується підприємство екологічних вимог тощо.

Отже, визначення комплексної оцінки ступеня екологічності продукції дозволяє:

- удосконалити понятійний апарат щодо визначення екологічності продукції;
- порівнювати ступінь екологічності для всіх видів товарів та послуг незалежно від їх особливостей;
- визначати споживчі переваги продукції за екологічними характеристиками;
- встановлювати цінову надбавку на продукцію залежно від ступеня її екологічності;
- визначати розмір екоплатежів та зборів;
- ранжувати екологічне маркування за трьома ступенями екологічності;
- оцінити якість імпортованих поставок та їх необхідність.

Отримані результати можуть бути покладені в основу розрахунків рівня конкурентоспроможності товарів, використані в еколого-економічному обґрунтування стратегічних напрямків розвитку господарюючих суб'єктів.

Висновки за розділом 2

На основі проведених досліджень з метою визначення ефективних регіональних стратегій забезпечення сталого розвитку отримати наступні результати:

- удосконалено етапи формування та реалізації регіональної стратегії розвитку;
- доведено, що урахування особливостей розвитку підприємств як суб'єктів господарювання (в т.ч. природокористування) регіонального рівня при виборі екологічно орієнтованих стратегій, покладене в основу наукового обґрунтування та розробки стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, дозволяє оптимізувати результати;
- проаналізовано проблеми визначення відповідності ринкових стратегій росту ресурсам окремого підприємства та умовам зовнішнього середовища;
- вперше запропоновано науково-методичний підхід до вибору ринкових стратегій росту на основі визначення 4-х компонентного показника, який враховує соціо-еколого-економічні чинники впливу мікро- та макросередовища, дозволяє здійснити вибір відповідної екологічної функціональної стратегії суб'єктами господарювання та реалізувати її без додаткових витрат, а також економити час і ресурси;
- удосконалено теоретико-методичні підходи до формування регіональних стратегій розвитку та проаналізовано досвід їх застосування в Україні в сучасних умовах;
- обґрунтовано актуальність та необхідність формування регіональної стратегії з урахуванням екологічного фактору, а саме: врахування екологічної стратегії як функціональної стратегії суб'єктів управління.
- удосконалено схему взаємоузгодження стратегій різних рівнів суб'єктів управління, яка забезпечує реалізацію комплексного підходу до стратегічного планування;

- запропоновано показник ступеня екологічності продукції (L_e) як такий, що показує кількісну міру наявності або відсутності необхідних факторів для визначення продукції екологічною;
- обґрунтовано необхідність визначення ступеня екологічності продукції та його практичну значущість в сучасних ринкових умовах: запропоновано показник ступеня екологічності продукції (L_e) як такий, що показує кількісну міру наявності або відсутності необхідних факторів для визначення продукції екологічною і розраховується на основі застосування теореми Байєса, що на відміну від традиційних підходів враховує взаємодію системи свідоцтв на користь (або на противагу) екологічності, дозволяє отримати більш виважену оцінку, а також порівнювати оцінки ступеня екологічності продукції на для різних товарів;
- проаналізовано практичне застосування відносної оцінки ступеня екологічності продукції на практичному прикладі для різних товарів;
- обґрунтовано необхідність визначення ступеня екологічності продукції та його практичну значущість в сучасних ринкових умовах.

Отримані результати можуть бути впроваджені в практику господарюючих суб'єктів та регіональних органів влади.

Матеріали розділу опубліковані автором в працях [70, 76, 79, 93, 94, 95, 97]

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛ.) НА РИНКОВИХ ЗАСАДАХ

3.1 Організаційно-економічний механізм забезпечення екологічно сталого розвитку регіону

Об'єктивна необхідність забезпечення екологічно сталого розвитку регіону обумовлює вибір інструментів, засобів та методів, які мають бути адекватними стратегічним цілям держави. Для реалізації національних пріоритетів розвитку та досягнення стратегічних екологічно орієнтованих цілей необхідним є використання організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку регіону.

Механізм забезпечення сталого розвитку регіону являє собою складну багаторівневу систему. Практичне застосування організаційно-економічного механізму, метою якого є збалансування екологічних, соціальних та економічних складових розвитку регіону, потребує відповідної реформації в сучасних умовах розвитку країни. Дискусійною залишається також проблема взаємоузгодження категорій управління різних рівнів господарювання.

Взагалі, існують різні підходи до визначення сутності різних типів механізмів забезпечення екологічно сталого розвитку регіону. Розрізняють наступні види механізмів, залежно від об'єкту впливу: механізми управління регіональним розвитком, механізми формування та реалізації стратегії соціо-еколого-економічного розвитку, механізми стратегічного управління, механізми екологічного управління, а саме, механізм біотичного регулювання навколишнього природного середовища, механізм еколого-господарського балансу територій, кадастровий механізм, моніторинговий

механізм, законодавчий і нормативно-правовий механізм, адміністративно-ринковий економічний механізм, економічні механізми, інформаційно-контрольні механізми, науково-освітні механізми, громадські механізми та багато інших [32,34,143,172].

Природоохоронна діяльність реалізується через регіональний еколого-економічний механізм, метою якого є створення регіональної матеріальної й управлінської екологічної інфраструктури та її ефективне використання для зменшення розбіжностей між інтересами виробників-природокористувачів на території регіону [150,151,161].

В сучасних економічних умовах господарський механізм управління розвитком регіону буде ефективним лише у випадку узгодження стратегічних цілей різних рівнів господарювання, які визначено та задекларовано у відповідних стратегіях (на державному рівні це Національна стратегія розвитку і т.д., див. п.1.1).

Реалізація взаємоузгоджених цілей, які відповідають принципам сталого розвитку можлива за рахунок використання елементів механізму, що здійснюють регулюючий та управлінський вплив на підсистему соціо-еколого-економічного розвитку регіону.

Розглянемо структуру організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку регіону через ключові категорії управління, що є елементами механізму (рис. 3.1). Слід відмітити ринкову природу даного механізму, що вирізняє його від суто адміністративно-управлінських аналогів.

По-перше, відзначимо виокремлення рівня господарювання окремих суб'єктів (підприємств, організацій) та можливість зворотного зв'язку з іншими рівнями управління через єдність стратегічних цілей та їх спільну реалізацію за допомогою зазначеного механізму управління.

По-друге, варто відмітити використання ринкових методів та інструментів управління, крім загальновідомих державних.

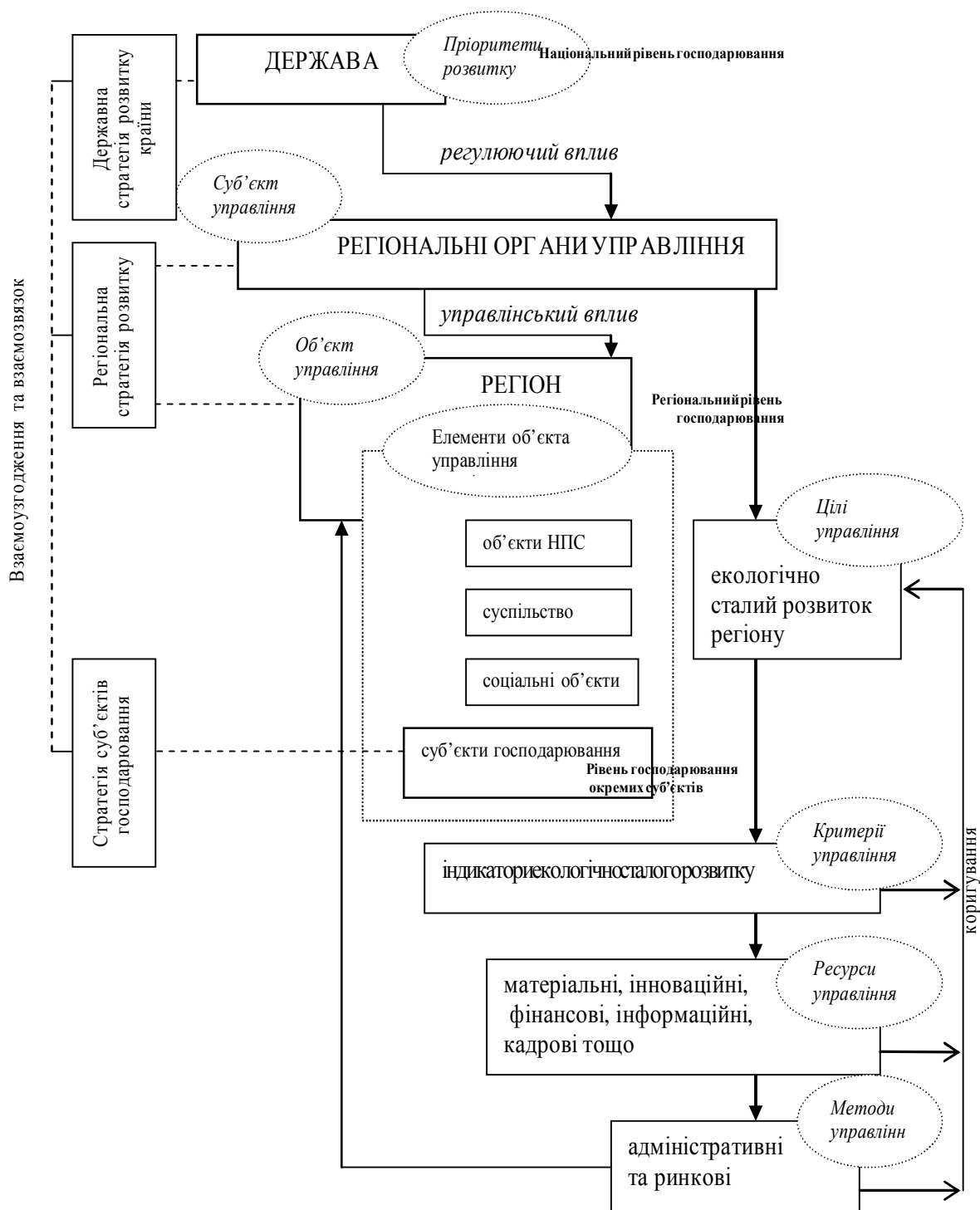

Рис.3.1 Схема організаційно-економічного механізму забезпечення екологічно сталого розвитку регіону

Структурні елементи механізму управління [36,60,99, 168]:

- суб'єкт управління,
- об'єкт управління,

- цілі управління,
- критерії управління,
- елементи об'єкта управління,
- ресурси управління,
- методи управління.

В рамках дії представленого механізму управління регулююча функція належить державі (виконавчим органам відповідного спрямування). На державному рівні визначаються загальні пріоритети розвитку, що мають бути покладені в основу стратегічних рішень інших рівнів управління.

Суб'єктом управління визначено регіональні органи управління, які за допомогою методів управління впливають на керовану підсистему – об'єкт управління.

Вихідними елементами для формування механізму управління є об'єкт управління та ціль трансформації його стану. У даному випадку об'єкт управління – це регіон, що розуміється як адміністративно виокремлена територія з особливостями природно-географічного та економіко-географічного положення, набутою економічною структурою і системою розселення, а також системою факторів обмеження його виробничого потенціалу [108,128,157,170].

Ціль управління – забезпечення екологічно сталого розвитку регіону. Кількісний аналог цілей визначаємо як критерії управління. Вибір критеріїв управління визначається трибічною сутністю визначення категорії сталого розвитку (соціальною, економічною та екологічною). В якості критеріїв управління доцільно обирати індикатори сталого розвитку [176].

Можливі економічні критерії розвитку регіону: підвищення економічної ефективності господарювання в регіоні, прискорення структурних перетворень економіки на регіональному рівні, забезпечення інноваційного розвитку економіки регіону, налагодження міжрегіональних та міжнародних зв'язків тощо.

До екологічних критеріїв розвитку регіону можна віднести: покращення екологічної ситуації в регіоні, зниження екологічно деструктивного впливу на навколишнє природне середовище регіональними суб'єктами господарювання, екологізація системи управління в регіоні, забезпечення охорони і збереження природних ландшафтів території тощо.

Серед соціальних критеріїв розвитку регіону: забезпечення високого рівня життя населення, поліпшення демографічної ситуації в регіоні тощо.

Всі зазначені групи критеріїв можна представити у вигляді індикаторів сталого розвитку. Так, наприклад Концепцією національної екологічної політики визначені наступні індикатори ефективності: покращення стану здоров'я населення за рахунок зменшення впливу негативних екологічних факторів; співвідношення між рівнями фактичного забруднення навколишнього природного середовища або виснаження природних ресурсів і гранично допустимого забруднення або виснаження, яке базується на науково обґрунтованих оцінках і характеризується як критичне навантаження на навколишнє природне середовище; співвідношення витрат на здійснення природоохоронних заходів до отриманого екологічного ефекту; скорочення витрат природних ресурсів та енергії на одиницю продукції; стан участі громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень [133].

Розглянемо елементи об'єкта управління, на які здійснюється вплив в інтересах досягнення поставлених цілей. В літературі ця категорія ще визначається як фактор управління, але в рамках даної роботи вважаємо даний термін некоректним. Серед елементів регіону, як об'єкта управління, на які слід впливати щоб досягти цілей екологічно сталого розвитку слід виділити наступні: об'єкти навколишнього природного середовища, соціальні об'єкти, населення та суб'єкти господарювання.

Наступним кроком є аналіз наявних та потенційних ресурсів управління (матеріальних та нематеріальних, фінансових, інформаційних, інноваційних, інвестиційних, соціального, кадрового потенціалу тощо), що дає змогу визначити можливість та доцільність застосування методів

управління для впливу на об'єкт управління з метою досягнення поставлених цілей.

Методи управління – методи впливу на елементи об'єкта управління, представлені інструментами забезпечення екологічно сталого розвитку на регіональному рівні, що були розглянуті у першому розділі дисертаційної роботи. Автором запропоновано класифікувати такі інструменти за джерелом виникнення на державні та ринкові.

Якщо виникають труднощі та суперечності при формуванні категорій механізму управління слід повертатися до коригування об'єкту управління та стратегічних цілей.

Розглянутий організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку регіону сприяє реалізації стратегічних пріоритетів різних рівнів управління. Але існує ряд проблемних питань стосовно формування, вибору та реалізації стратегій. Тому, необхідно також розглянути механізм реалізації стратегій розвитку.

Перехід на засади сталого розвитку зумовлює потребу в удосконаленні державних та регіональних стратегій з метою конструктивного підходу до наукового обґрунтування управління регіональним розвитком. Регіональні стратегії розвитку органічно пов'язані з важливими і складними процесами, такими як: розвиток ринкових відносин, розгортання нових форм власності, пріоритетним соціальним розвитком, а також, з поліпшенням екологічної та демографічної ситуації тощо. Необхідність розробки стратегій забезпечення сталого розвитку, зокрема на регіональному рівні, обумовлена виснаженням природно-ресурсного потенціалу територій, погіршенням якості життя населення внаслідок природних та техногенних катастроф, зниження економічної ефективності господарської діяльності тощо.

В основу формування СЗСРР має бути покладена регіональна стратегія розвитку, яка законодавчо затверджена у Державній стратегії регіонального розвитку, є стратегічним планом розвитку регіону та визначає цілі, завдання, пріоритети і напрями розвитку

Під організаційно-економічним механізмом формування стратегії соціо-еколого-економічного розвитку розуміють сукупність організаційно-управлінських рішень і економічних методів та інструментів впливу на розвиток соціо-еколого-економічної системи певної території з метою забезпечення досягнення її стратегічних цілей та завдань [9,10,21,22,23].

Механізм реалізації стратегій забезпечення стратегій сталого розвитку регіону – це сукупність взаємопов’язаних організаційних структур різних рівнів і спрямованості, а також комплекс використовуваних ними форм, методів, інструментів, що визначають порядок практичного впровадження запланованих заходів в екологічній, економічній і соціальній сферах (рис.3.2) [91].

Рис. 3.2. Схема організаційно-економічного механізму реалізації стратегій забезпечення сталого розвитку регіону [91]

Механізм реалізації СЗСРР включає: джерела фінансування, нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення, мотиваційне забезпечення, комунікаційне забезпечення, організаційне забезпечення, вибір критеріїв оцінки ефективності реалізації стратегії, вибір маркетингових інструментів, моніторинг, кадрове забезпечення, визначення періоду виконання тощо.

Практичне застосування задекларованих стратегій регіонального розвитку відображене в програмах та планах розвитку різних напрямків. Стратегії забезпечення сталого розвитку регіону включають три аспекти: економічний, екологічний та соціальний, а, оскільки, така комплексна стратегія відсутня, то необхідно брати до уваги всі плановані заходи, що регулюють відповідну діяльність.

Для успішної реалізації програм та планів розвитку необхідне відповідне ресурсне забезпечення. Фінансове забезпечення це, в першу чергу, бюджетні кошти, а також кошти підприємств, залучені інвестиції тощо [9,10].

Правове забезпечення сталого розвитку має об'єднувати екологічно орієнтовані юридичні норми різних рівнів та спрямованості: безпосередньо природоохоронне законодавство, міжнародне екологічне законодавство, забезпечуюче законодавство з формування та реалізації стратегій (детально див. п. 1.2.).

Інформаційне забезпечення вкрай необхідне для будь-якого процесу: первинна інформація, інформація для аналізу, бази даних, поширення інформації між керівниками та виконавцями тощо.

Комунікаційне забезпечення на регіональному рівні потрібне для широкого оприлюднення та просування заходів, що спрямовані на широкі кола громадськості (Управління у справах преси та інформації, місцеві ЗМІ тощо).

Організаційне забезпечення включає відповідні регулюючі та контролюючі органи регіону (області), такі як: Головне фінансове управління, Головне управління економіки, Головне управління праці та соціального захисту населення, Управління охорони здоров'я, Державне

управління екології та природних ресурсів, сторонні організації та інші. Вищезазначені управління обирають виконавців запланованих заходів, розповсюджують інформацію, визначають строки реалізації та контролюють процес виконання. Виконавцями, як правило, є суб'єкти господарювання.

Отже, результат реалізації СЗСРР слід розглядати як соціо-еколого-економічний ефект. Тому, оцінку ефективності доцільно проводити за допомогою аналізу індикаторів сталого розвитку регіону. Безпосередньо процес реалізації СЗСРР, з одного боку, регулюється державою, а, з іншого – знаходиться під впливом ринкових важелів, таких як попит, потреби, потенціал суб'єктів господарювання тощо.

Безперервна конкуренція між регіонами України за надходження інвестицій, капіталу, інтелектуальних активів, висококваліфікованих кадрів, прогресивних технологій виробництва особливо актуалізує важливість управлінських рішень, спрямованих на інтенсифікацію зусиль по підвищенню іміджу й інвестиційної привабливості регіону як всередині країни так і за її межами.

Ефективне стратегічне управління розвитком регіону неможливе без визначення його позиції в конкурентній боротьбі. Одним із інструментів сучасної регіональної політики є позиціювання. Позиціювання регіону – це визначення його місця відносно конкурентів з урахуванням регіональних потреб, можливостей і ресурсів, та актуалізація факторів індивідуальності регіону, що повинні активно використовуватися для виділення серед конкурентів.

Існуюча та бажана позиції регіону визначають зміст комплексної регіональної стратегії розвитку. Стратегічна мета – привернення уваги до регіону з боку потенційних інвесторів (державних чи іноземних), споживачів (природних та рекреаційних ресурсів) та ін.

Для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на основі позиціювання, по-перше, необхідно визначити мету аналізу, по-друге – фактичну ситуацію на базі статистичної інформації, а, по-третє – перелік відповідних заходів для досягнення бажаного результату.

Традиційний підхід до визначення позиції об'єкта передбачає аналіз за двома найважливішими факторами. В сучасній теорії маркетингу найбільш об'єктивним вважається так зване подвійне позиціювання, яке передбачає визначення місця об'єкта за декількома парами факторів або для кількох суб'єктів.

Розглянемо на прикладі Сумської області практичну реалізацію методики подвійного позиціювання за такими групами факторів сталого розвитку: економічними, соціальними і екологічними. Спочатку визначимо відмінність регіону від інших з метою формування відповідного ставлення та сприйняття його. Для цього необхідно проаналізувати потенціал регіону за наступними категоріями: виробничий потенціал, екологічний потенціал і соціальний потенціал.

Потенціал регіону ми розглядаємо, як наявні та потенційні ресурси і можливості щодо їх реалізації. Відповідно до цього визначаємо виробничий потенціал, який може бути розрахований на основі наступних показників: валовий регіональний продукт, обсяги товарної продукції регіону та її структура, кількість інноваційно активних підприємств, рентабельність провідних галузей регіону, вартість та структура основних засобів промисловості, фінансові результати діяльності підприємств, кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення регіону тощо.

Екологічний потенціал визначаємо за показниками, що характеризують, стан охорони атмосферного повітря, використання водних ресурсів, утворення та використання вторинної сировини та брухту відходів, кількість та якість наданих екологічно орієнтованих послуг, ведення лісгосподарської діяльності, виробництво екологічно орієнтованих товарів, стан та якість природних ресурсів, природно-заповідний фонд регіону, фінансування природоохоронних заходів тощо.

Соціальний потенціал визначається за наступними показниками: рівень доходів населення, середньомісячна заробітна плата, динаміка чисельності населення, характеристика ринку праці, захворюваність населення, освітній рівень населення, культурний рівень населення, рівень екологічної свідомості

населення, наявність екологічного попиту тощо. За результатами подвійного позиціювання Сумської області (рис.3.3) отримали середній рівень привабливості регіону [92].

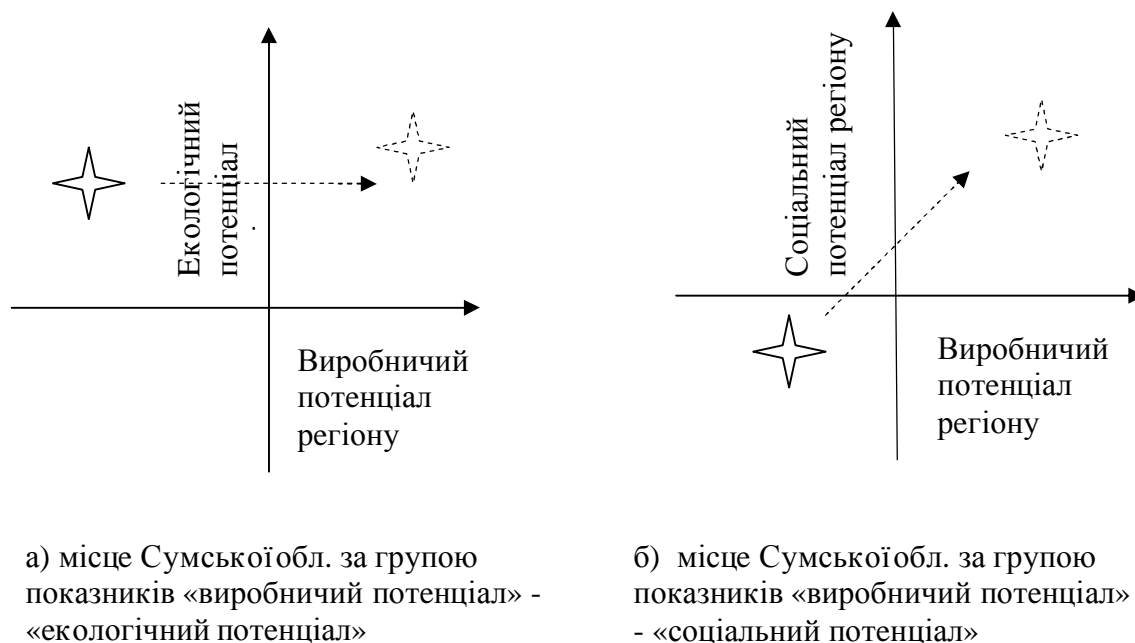

Рис.3.3. Схема подвійного позиціювання Сумської області за групами факторів екологічно сталого розвитку

На схемі по вісях представлено попарну комбінацію складових сталого розвитку: економічний, екологічний та виробничий потенціал регіону, від яких залежить ефективність реалізації регіональної стратегії розвитку, конкурентна позиція відносно інших регіонів та імідж регіону на міжнародній арені. Суцільними зірочками представлено положення Сумської області на схемі позиціювання, а пунктирними – ідеальне місце, яке при накладанні рисунків а) і б) мають співпадати. Очевидно, що Сумська область має певний дисбаланс за трьома аналізованими групами потенціалу, що обов'язково має бути враховане при формуванні стратегії розвитку регіону. Пунктирними стрілочками відзначено вектор регіонального розвитку, що відповідає концепції екологічно сталого розвитку.

Для того, щоб розпочати формування позитивного іміджу (бренду) на національному, а згодом і міжнародному рівні області необхідно покращити існуюче становище. Адже, за наявних умов існує високий ризик створити негативне ставлення до регіону [149].

Отже, пропонуємо для збалансування потенціалу регіону спрямувати увагу регіональних органів управління на удосконалення соціально-економічної політики та стимулювання екологічно орієнтованої господарської діяльності регіону.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає в тому, що для вибору регіональної стратегії забезпечення сталого розвитку вперше було застосовано підхід подвійного позиціювання, що підвищує ґрунтовність та ефективність управлінських рішень.

Але попарне позиціювання не дає можливості об'єктивно оцінити комплексну взаємодію трьох складових сталого розвитку: екологічної, соціальної та економічної, тому пропонуємо розглянути показник індексу людського розвитку, який включає оцінку факторів соціальних та екологічних (за методикою розробленою Держкомстатом та Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України).

На рис. 3.4 представлена динаміка індексу людського розвитку Сумської області за 1999-2007 роки, а також структура даного показника. Очевидно, що значення аналізованих складових ІЛР свідчать про низький рівень соціального добробуту населення та екологічної ситуації в розвитку регіону. Хоча, якщо порівнювати екологічний та соціальний розвиток регіону, слід відмітити, що екологічна ситуація в Сумській області значно краща ніж в більшості регіонів України, але, нажаль, соціальна сфера регіону залишається на незадовільному рівні вже довгий час і потребує негайного покращення. Низький рівень соціального розвитку тісно пов'язаний з економічним розвитком регіону. Особливо ситуація погіршується під час фінансово-економічної кризи.

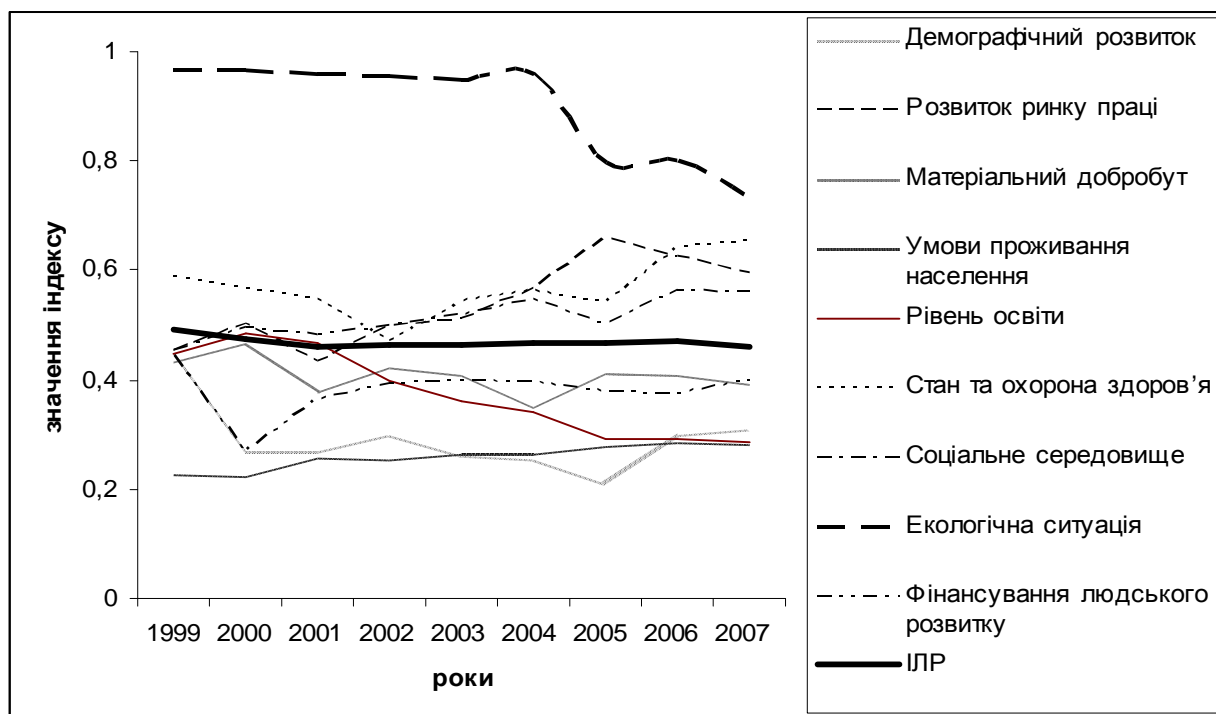
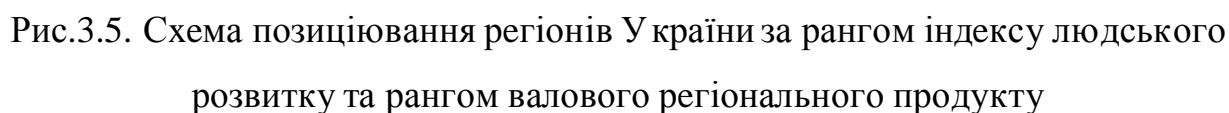

Рис. 3.4. Рейтинги ІЛР Сумської області та його складових частин у 1999-2007 р.р. [131]

Розрахунки Індексу людського розвитку (ІЛР) дозволяють будувати єдину шкалу, на якій у ранжованому порядку розміщуються всі регіони України. Для аналізу економічної складової сталого розвитку доцільно розглянути такий показник, як валовий регіональний продукт (ВРП), який найбільш повно відтворює економічні процеси в регіоні (рис. 3.5). Вихідні дані для побудови схеми позиціонування регіонів України представлені в додатку А.

Схема позиціонування регіонів України за рангом індексу людського розвитку та рангом валового регіонального продукту дала можливість розділити регіони на 3 групи [90]:

- стабільні (займають сильні позиції за всіма соціо-еколого-економічними напрямками розвитку),
- проблематичні (займають середні позиції або діаметрально протилежні, тобто у випадку позитивних змін однієї складової інша залишається поза увагою, що в комплексі негативно позначається на становищі регіону та його позиції)

За результатами емпіричних досліджень Сумська область відноситься до проблемних регіонів, що потребує прийняття відповідних стратегічних рішень. Сумська область займає не досить вигідне положення на схемі, до того ж спостерігається тенденція погіршення становища. Значення індексу людського розвитку області з кожним роком знижується порівняно з іншими регіонами, так з 1999 р. по 2007 р. ранг ІЛР не піднімався вище 22 позиції з 27: у 2005 році Сумська обл. за індексом ІЛР мала ранг 22 (відносна оцінка 0,446), у 2006 р. – 22 (відносна оцінка 0,461), 2007 р. – 18 (відносна оцінка 0,471).

Враховуючи сучасні тенденції в галузі економіки, екології та соціального розвитку регіону, підвищення рангу не прогнозується в короткостроковій перспективі та й покращення окремо економічних або соціально-екологічних показників – це шлях до депресивних регіонів (на рис. 3.6 представлено пунктирними стрілками).

Для переходу до групи стабільних регіонів необхідно впроваджувати відповідні заходи що мають соціо-еколо-економічну спрямованість (суцільна стрілка, основний вектор). Тільки комплексне, а не за окремими розрізненими програмами вирішення існуючих проблем дасть змогу досягти позитивних результатів у майбутньому.

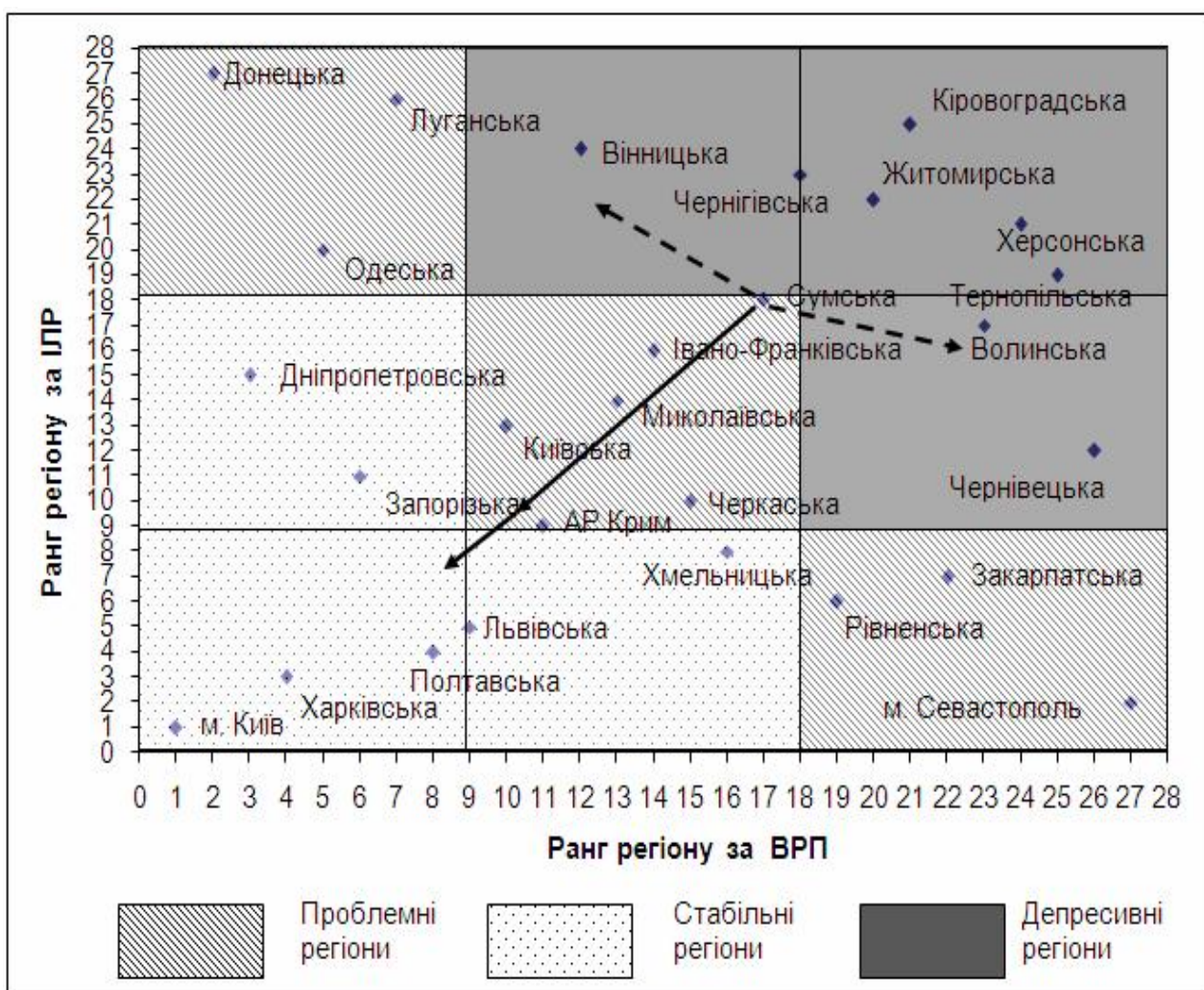

Рис.3.6. Схема визначення стратегічних альтернатив регіонального розвитку на основі позиціювання регіонів

Забезпечення сталого розвитку на регіональному рівні неможливе без використання відповідних соціально та екологічно орієнтованих інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку, серед яких слід відмітити екологічний маркетинг [188], в рамках якого було розглянуто позиціювання регіонів України.

Необхідність реалізації маркетингових підходів на регіональному рівні обумовлена наступними явищами:

- відсутність регіональних ринків екологічної продукції (екологічно орієнтованих товарів та послуг);
- недостатньо розвинена галузь некомерційної реклами взагалі, та екологічної реклами, як підвиду, зокрема;
- відсутність попиту на екологічну продукцію;
- несформована культура екологічно орієнтованого споживання;
- відсутність належної інформації про екологічність продукції;
- недостатня мотивація суб'єктів господарювання щодо екологічно спрямованої діяльності;
- невідповідність продукції екологічним потребам споживачів;
- неефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів;
- відсутність теоретико методичних основ формування екологічно орієнтованих брендів регіональних підприємств та самих регіонів;
- неефективна комунікаційна політика просування регіональних об'єктів зеленого туризму та рекреаційного комплексу;
- відсутність еколого-економічно-соціально орієнтованих стратегій розвитку тощо.

Використання маркетингових підходів до вирішення вищезазначених проблем дасть змогу збалансувати рівновагу між попитом та пропозицією на регіональному ринку з максимально ефективним використання природно-ресурсного потенціалу регіону та отриманням соціально економічного ефекту.

Таким чином, отримані наступні висновки та пропозиції:

- в результаті удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення екологічно сталого розвитку регіону автором запропоновано включати такий елемент як «суб'єкти господарювання» до категорії «об'єкт управління» даного механізму, що підвищує оперативність досягнення поставлених цілей шляхом залучення та активної участі господарюючих суб'єктів у регіональних програмах розвитку;
- для вибору альтернативних варіантів регіональної стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку автором було застосовано підхід подвійного позиціювання, що підвищує ґрунтовність та ефективність управлінських рішень;
- автором запропоновано на основі схеми позиціювання ранжувати регіони України за трьома групами: стабільні, проблематичні та депресивні;
- обґрунтовано необхідність застосування ринкових (у т.ч. маркетингових) підходів до стратегічного управління регіональним розвитком;
- на основі позиціювання та групування регіонів визначено стратегічні альтернативи розвитку для Сумської області, що може бути покладено в основу розробки регіональної стратегії екологічно сталого розвитку.

3.2 Урахування особливостей розвитку підприємств як суб'єктів господарювання регіонального рівня при виборі екологічно орієнтованих стратегій

Сьогодні особливо гостро постає питання практичного визначення і узгодження відповідних до потенціалу підприємств стратегій, з одного боку, та задекларованих на державному та регіональному рівнях соціо-еколого-економічних пріоритетів, з іншого. Вибір стратегії розвитку суб'єктами господарювання здебільшого здійснюється експертним шляхом, ґрунтуючись на набутому досвіді та інтуїції керівників і не підкріплені відповідними науково-методичними рекомендаціями.

Недосконалість існуючих методичних підходів до вибору відповідних функціональних стратегій підприємств створює ряд проблем для їх практичної реалізації та оцінки.

На основі запропонованого автором науково-методичного підходу [70] (див п.2.2.) проведемо розрахунок чотирикомпонентного показника на прикладі ТОВ «РЕММЕБЛІ» (м. Суми) і здійснимо вибір відповідних функціональних стратегій росту та екологічної стратегії. Вихідні дані для розрахунків представлені в балансі підприємства та звіті про фінансові результати (додаток Б).

Розрахуємо показники для визначення значення складової ($S_1(x)$), що характеризує виробничі ресурси підприємства.

Коефіцієнт використання виробничої потужності (K_{en}) розрахуємо за формулою 2.2:

$$K_{en} = \frac{302}{302} = 1$$

Значення розрахованого показника використання виробничої потужності свідчить про відсутність резервів для зростання обсягів

виробництва, на сьогодні не має можливості здійснювати дозавантаження потужностей на основі наявних виробничих ресурсів. Розрахункове значення не відповідає встановленому нормативу (менше 1), але для детального аналізу слід все-таки здійснити розрахунок інших показників цього блоку. Отже, переходимо до розрахунку наступних показників.

Інтегральний коефіцієнт використання основних засобів знайдемо за формулою 2.3:

$$K_{int} = 1 \cdot 0,71 = 0,71$$

Коефіцієнт екстенсивного завантаження обладнання дорівнює одиниці, що тільки підтверджує значення попереднього показника, хоча значення інтегрального показника використання основних фондів знаходиться в межах встановлених нормативів.

Рентабельність реалізованої екологічно орієнтованої продукції за чистим прибутком розрахуємо за формулою 2.4. В якості такої продукції обираємо кухні, вироблені з натуральної деревини та МДФ.

$$R_{ек} = \frac{82,8}{376} \cdot 100\% = 22\%$$

Збільшення цього показника є позитивним для підприємства оскільки він показує, яка частина чистого прибутку припадає на одиницю виручки, в нашому випадку на одиницю виручки припадає 22 грош. од. Досить високе значення рентабельності екологічно орієнтованої продукції пояснюється тим, що така продукція має досить високу ціну, оскільки виготовлена з натуральної сировини. Еталонне значення було обране як середньогалузеве, на основі опитування фахівців даної галузі, що складає 20 %.

Отже інтегральне значення виробничої складової дорівнює 0 ($S_1(x)=0$).

Проведемо розрахунки за складовою фінансових можливостей ($S_2(x)$).

Розрахуємо коефіцієнт маневреності власного капіталу (формула 2.5), який вказує, яка частина власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні кошти, а яка - капіталізована.

$$K_{\text{м}} = \frac{1845 - 896,61}{1149,5} = 0,83$$

Забезпечення поточних активів власним капіталом є гарантом фінансової стабільності при нестабільній кредитній політиці, що особливо актуально в сучасних умовах. Слід відмітити позитивну тенденцію до збільшення цього показника та його відповідність встановленому нормативу ($K_{\text{м}} > 0,3$).

Розрахуємо коефіцієнт ліквідності (формула 2.6), щоб визначити достатність обігових засобів для погашення своїх боргів протягом року.

$$K_{\text{л}} = \frac{1845}{896,61} = 2,06$$

Напрямок позитивних змін – зростання показника, не спостерігається на досліджуваному підприємстві. Отже, на початок звітної періоду на одну гривню поточних зобов'язань приходилося 2,19 грн., а на кінець – 2,06 грн. Однак, значення знаходяться в межах норми ($2 < K_{\text{л}} < 3$).

За формулою 2.7 розрахуємо коефіцієнт автономії.

$$K_{\text{авт}} = \frac{1149,5}{1642} = 0,7$$

Значення фінансової складової дорівнює 0 ($S_2(x)=0$).

Розрахуємо значення маркетингової складової чотирикомпонентного показника.

Виконаємо оцінку якості матеріалів: ДСП, МДФ, деревини за допомогою експертної оцінки за наступними показниками

Технічні:

- Водостійкість:

- матеріал стійкий до впливу води, при збільшенні вологості добре зберігає форму, практично не коробиться – 3 бали;
- характеризується середньою вологостійкістю – 2 бали;.
- не стійкий до впливу води – 1 бал.

- Міцність:

- висока – 3 бали;
- середня – 2 бали;
- низька – 1 бал.

- Вогнестійкість:

- матеріали є важко займистим (полум'я загасає після усунення його причини) – 2 бали;
- характеризується поганою вогнестійкістю або містить небезпечні займисті речовини – 1 бал.

- Можливість тонкої обробки:

- м'який матеріал, добре обробляється і піддається поліруванню – 2 бали;
- твердий матеріал, не допускає тонкої обробки (глибоке фрезерування, фігурні деталі) – 1 бал.

- Здатність тримати кріпну конструкцію:

- висока – 3 бали;
- середня – 2 бали;
- низька – 1 бал.

- Стійкість до пошкоджень:

- достатньо стійкий – 2 бали;
- легко пошкодити механічним шляхом – 1 бал.

Екологічність:

- Наявність шкідливих речовин

- екологічно чистий, безпечний матеріал -2 бали;
- наявні формальдегідні смоли, що виділяють в повітря шкідливі для здоров'я формальдегіди – 1 бал.

Естетичні:

- Зовнішній вигляд:

- презентабельний вигляд, максимальна наближеність до натурального матеріалу – 2 бали;
- штучність матеріалів, потреба в додатковому оздобленні: ламінатом, меламіном – 1 бал.

Показники надійності:

- Термін експлуатації

- матеріал характеризується високою довговічністю, надійністю – 3 бали;
- середній термін експлуатації - 2 бали;
- порівняно короткий термін експлуатації – 1 бал.

Експлуатаційні:

- Легкість у догляді:

- не потребує ретельного догляду - 2 бали;
- потреба в постійному догляді, спеціальних засобах – 1 бал.

- Ремонтопридатність

- можливість багаторазового «відновлення» -2 бали;
- порівняно важко піддається відновленню – 1 бал.

Економічні:

Вартість фасаду з різних матеріалів складає:

- з ДСП - 75 дол.США/м²;
- з МДФ – 100 дол.США/м²;
- з деревини – 160 дол.США/м².

Оцінку конкурентоспроможності продукції визначаємо за загальновідомою методикою [85,86]:

$$K_{\text{ксп}} = \sum_{i=1}^n I_i \cdot B_i, \quad (3.1)$$

де I_i – відносна оцінка конкурентоспроможності за окремими показниками; B_i – вагомість i -го показника.

Відносну оцінку конкурентоспроможності за окремими показниками визначають за правилами:

$$I_j = 1 - \frac{P_{ij}}{P_{\max}}, \quad (3.2)$$

якщо більше значення показника свідчить про вищу конкурентоспроможність,

$$I_j = 1 - \frac{P_{\min}}{P_{ij}}, \quad (3.3)$$

якщо менше значення показника свідчить про вищу конкурентоспроможність,

де P_i - значення i -го показника j -го товару; P_{\max} та P_{\min} - відповідно, найбільше і найменше з значень i -го показника з усіх порівнюваних товарів.

Вагові оцінки груп показників визначено шляхом опитування споживачів, відповідно це 0,3; 0,18; 0,1; 0,1; 0,12; 0,2.

Інтегральні показники конкурентоспроможності матеріалів становлять:

$$K_{КСП}^{ДСП} = 0,3 \times \left(1 - \frac{\frac{2}{3} + \frac{2}{3} + \frac{2}{2} + \frac{1}{2} + \frac{2}{3} + \frac{2}{2}}{6} \right) + 0,18 \times \left(1 - \frac{1}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{1}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{2}{3} \right) +$$

$$+ 0,12 \times \left(1 - \frac{\frac{2}{2} + \frac{1}{2}}{2} \right) + 0,2 \times \left(1 - \frac{75}{75} \right) = 0,448;$$

$$K_{КСП}^{МДФ} = 0,3 \times \left(1 - \frac{\frac{3}{3} + \frac{3}{3} + \frac{2}{2} + \frac{2}{2} + \frac{3}{3} + \frac{2}{2}}{6} \right) + 0,18 \times \left(1 - \frac{2}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{1}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{3}{3} \right) +$$

$$+ 0,12 \times \left(1 - \frac{\frac{1}{2} + \frac{2}{2}}{2} \right) + 0,2 \times \left(1 - \frac{75}{100} \right) = 0,13;$$

$$K_{КСП}^{Деревина} = 0,3 \times \left(1 - \frac{\frac{1}{3} + \frac{3}{3} + \frac{1}{2} + \frac{2}{2} + \frac{3}{3} + \frac{1}{2}}{6} \right) + 0,18 \times \left(1 - \frac{1}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{1}{2} \right) + 0,1 \times \left(1 - \frac{2}{3} \right) +$$

$$+ 0,12 \times \left(1 - \frac{\frac{2}{2} + \frac{1}{2}}{2} \right) + 0,2 \times \left(1 - \frac{75}{160} \right) = 0,39.$$

Отже, у порядку зниження конкурентоспроможності досліджуваної продукції (кухні) виготовленої з різних матеріалів, інтегральні оцінки визначено наступним чином: МДФ (0,13), Деревина (0,39), ДСП (0,448). Кращий з показників визначається за найменшим значенням.

Розрахуємо середнє значення інтегральних показників конкурентоспроможності продукції:

$$K_{КСП}^{сер} = \frac{0,448 + 0,13 + 0,39}{3} = 0,323$$

Розрахуємо діапазон значень середнього рівня конкурентоспроможності продукції:

$$0,7 K_{КСП}^{сер} \leq K_{КСП}^{сер} \leq 1,3 K_{КСП}^{сер} ;$$

$$\text{Min} = 0,7 \cdot 0,323 = 0,226;$$

$$\text{Max} = 1,3 \cdot 0,323 = 0,420.$$

Таким чином, конкурентоспроможність виробів з матеріалу МДФ вища за середній рівень, виробів з натуральної деревини – середня, а виробів з ДСП – нижча за середній рівень на досліджуваному ринку меблевої продукції. Це пояснюється тим, що якість екологічно орієнтованих матеріалів МДФ та деревини набагато більший ніж у ДСП. Основна причина цього – наявні в останньому формальдегідні смоли, що виділяють в повітря шкідливі для здоров'я речовини.

Що стосується деревини, незважаючи на її популярність при об'єктивному підході виявляється більше недоліків, ніж переваг, як по технічним показникам, так і експлуатаційним.

Матеріал МДФ володіє найкращими технічними характеристиками, однак потребує певного догляду оскільки є м'яким і важко піддається відновленню.

За економічними показниками кращим є вироби з ДСП через значно низьку ціну.

Таким чином, за інтегральним показником конкурентоспроможності вироби з матеріалу МДФ займають найвигіднішу позицію. Друга конкурентна позиція характерна для виробів з деревини, хоча ціна на них найвища. Але якщо порівнювати даний показник з найближчим конкурентом (підприємством «Меблі-Design»), то конкурентоспроможність продукції ТОВ «РЕММЕБЛІ» значно вища ($K_{\text{ДСП}}$ аналогічної продукції конкурента складає 0,412). Невисока якість ДСП компенсується низькою ціною, через це такі вироби мають найнижчу конкурентоспроможність.

Розрахуємо долю бюджету маркетингу в загальних витратах підприємства за формулою 2.8.

$$dBM = \frac{10}{202 + 80 + 20 + 46} \cdot 100\% = 3\%$$

В сучасних умовах тільки перспективні та далекоглядні підприємства здійснюють ефективну маркетингову комунікаційну політику, для чого потрібні відповідні витрати фінансових ресурсів. Одним з методів формування бюджету маркетингу є «відсоток від загальних витрат підприємства».

Оцінка ступеня екологічності продукції з різних матеріалів представлена в п. 2.3. Розрахунки свідчать про те, що до екологічно орієнтованої продукції слід віднести вироби з натуральної деревини та МДФ. Як більш пріоритетний розглянемо товар вироблений з МДФ, адже вироби з деревини поступаються по рівню конкурентоспроможності через надто високу ціну.

За параметром «маркетингові ресурси» $S(x)=1$.

Розглянемо ринкову складову, що характеризує зовнішні можливості та загрози.

Розрахуємо місткість ринку кухонь по м. Суми за формулою 2.9.

Для цього визначаємо:

1. Кількість потенційних споживачів на цільовому сегменті ринку (Π) розраховується, виходячи з даних «Статистичного щорічника Сумської області» і складає 205154 сімей.
2. Коефіцієнт частоти повторних закупок протягом одного року (K) дорівнює $\frac{1}{15}$, визначений виходячи з того, що середній термін споживання продукту 15 років;
3. Частку споживачів, яка надає перевагу конкретній видозміні ($D_{вид}$) дорівнює 0,825, що розраховується виходячи з кількості конкуруючих підприємств на даному сегменті ринку.
4. Частку споживачів, які фінансово і психологічно готові придбати нові кухні ($D_{куп}$) визначена відповідно до попередніх досліджень і складає

16,8%, з них 38% з МДФ та деревини. Таким чином, місткість сегмента ринку складає:

$$MC = 205154 \cdot 0,825 \cdot 0,168 \cdot 0,38 / 15 = 720 \text{ шт.}$$

Отже, обсяг споживання екологічно орієнтованих кухонь на даному ринку становить 720 од. на рік. А обсяг виробництва аналогічної продукції ТОВ «РЕММЕБЛІ» складає 52 одиниці на кінець звітної періоду, що відповідає встановлених в нормативах умовам.

Оцінку ризику проведемо за формулою 2.10:

$$Kp = \frac{874,4 \cdot 0,37}{1149,5} = 0,28$$

Розрахунки свідчать про те (табл. 2.5), що економічні процеси відбуваються в межах дії області підвищеного ризику ($Kp < 0,75$), але рівень ризику припустимий, що особливо слід враховувати в сучасних умовах господарювання.

Розрахуємо інтенсивність конкуренції (за індексом Херфіндаля-Хіршмана, формула 2.11), що дозволить визначити ступінь монополізації ринку та перспективи його розвитку:

$$I_k = 0,03^2 + 0,054^2 + 0,095^2 + 0,112^2 + 0,12^2 + 0,175^2 + 0,2^2 + 0,214^2 = 0,1562$$

Враховуючи отримане значення 0,1562, що менше за 0,18, робимо висновок, що ринок меблів м. Суми не монополізований, та отримуємо за параметром «Зовнішнє середовище» значення $S_4(x)=1$.

Результати розрахунку чотирикомпонентного показника за складовими (S_1, S_2, S_3, S_4) та еталонні значення досліджуваних показників представлені в табл. 3.1.

Результати розрахунку чотирикомпонентного показника за складовими

Показник	Еталон	Фактичне значення
Результати розрахунку чотирикомпонентного показника за складовою «виробничі ресурси»		
Коефіцієнт використання виробничої потужності, $K_{вп}$	$K_{вп} < 1$	1
Інтегральний коефіцієнт використання основних засобів, $K_{інт}$	$K_{інт} < 1$	0,71
Рентабельність реалізованої екопродукції, R_e , %	$R_e > 20\%$	22
$S_1(x)$		0
Результатів розрахунку чотирикомпонентного показника за складовою «фінансові ресурси»		
Коефіцієнт ліквідності, K_l	$2 < K_l < 3$	2,06
Коефіцієнт маневреності власного капіталу, K_m	$K_m > 0,3$	0,83
Коефіцієнт автономії, $K_{авт}$	$K_{авт} > 0,5$	0,7
$S_2(x)$		1
Результати розрахунку чотирикомпонентного показника за складовою «маркетингові ресурси»		
Коефіцієнт конкурентоспроможності товару, $K_{ксп}$	$K_{конк} > K_{ксп}$	$0,412 > 0,39$
Ступінь екологічності товару, L_e	$0,33 < L_e \leq 1$	0,88
Доля бюджету маркетингу в загальних витратах підприємства, dBM	$dBM > 0\%$	3
$S_3(x)$		1
Результати розрахунку чотирикомпонентного показника за складовою «ринкові умови»		
Місткість ринку, MC	$MC > ВП$	$720 > 52$
Оцінка ризиків, Kr	$Kr < 0,75$	0,28
Інтенсивність конкуренції, I_k	$I_k < 0,18$	0,1562
$S_4(x)$		1

Еталонні значення, встановлені за допомогою експертів та відповідної нормативної і статистичної літератури для досліджуваних показників порівнюємо з фактичними розрахунковими даними.

Таким чином, за запропонованим методичним підходом до вибору функціональних стратегій (ринкових та екологічних) маємо наступні результати (рис. 3.7).

Рис. 3.7 Схема вибору та узгодження функціональних стратегій на основі розрахованого чотирикомпонентного показника

Отже, за результатами проведених досліджень було визначено найбільш відповідні функціональні стратегії розвитку для ТОВ «РЕММЕБЛІ». Стратегія росту – стратегія розвитку ринку, а узгоджені з нею екологічні стратегії – стратегія екологічного іміджу та стратегія екоефективності. Сутність обраних стратегій було представлено в п. 2.2.

Стратегія розвитку ринку передбачає зростання обсягів продажу шляхом виведення наявних товарів на нові ринки збуту. Серед стратегічних альтернатив слід виділити ре позиціювання продукції, тобто спрямувати на задоволення потреб іншої групи споживачів. Саме в цьому випадку доцільною буде комбінація зі стратегією екологічного іміджу (позиціювання в свідомості споживачів, виробника як підприємство з екологічною орієнтацією). Реалізація такої стратегії має бути здійснена за допомогою інтенсивного застосування інструментів маркетингових комунікацій (реклама, стимулювання збуту, екологічне маркування тощо). Це дасть можливість підприємству поширити свою продукцію в інші регіони з метою задоволення екологічних потреб.

Також можлива комбінація зі стратегією екоефективності, яка передбачає зниження ресурсомісткості та енергомісткості продукції, раціональне використання природних ресурсів (виробляти екологічно удосконалену продукцію використовуючи менше ресурсів і спричиняючи менше навантаження на довкілля, що підвищує ефективність господарської діяльності.

Отже, на основі практичного застосування запропонованого науково-методичного підходу сформовано перелік стратегічних альтернатив для просування екологічно орієнтованої продукції підприємства, який дозволяє формалізувати цей процес, економити час і кошти, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню екологічно сталого розвитку на рівні регіону.

3.3 Розроблення рекомендацій щодо формування регіональної стратегії екологічно сталого розвитку (на прикладі Сумської області)

Задекларована в Україні Концепція національної екологічної політики має бути деталізована в стратегічних програмах і планах розвитку різних рівнів, і, в першу чергу, регіональних [154].

Розглянемо специфіку розроблення рекомендацій щодо формування регіональної стратегії екологічно сталого розвитку на прикладі Сумської області, відповідно до «Методичних рекомендацій» та авторських пропозицій, викладених в п.2.1.

Спочатку необхідно визначити цілі стратегії. Основна мета стратегії: формування іміджу Сумської області як екологічно орієнтованого регіону, як регіону з екологічно сприятливим навколишнім середовищем; як виробничо-освітнього-територіального комплексу з генерації, виробництва, реалізації та обслуговування товарів і послуг екологічного спрямування. Виробництво екологічно орієнтованої продукції дасть можливість зменшити інтегральний екодеструктивний вплив на екосистеми країни, оздоровлювати середовище проживання людей, а нова, високорентабельна сфера економічної діяльності сприятиме розвитку підприємств малого й середнього бізнесу, поступовому вирішенню багатьох соціальних проблем [13,96,101,146,152].

Розглянемо детальніше етапи формування та реалізації регіональної стратегії розвитку Сумської області [94, 96].

Етап 1. Оцінка фактичного стану регіону та його природно-ресурсного потенціалу.

Необхідно провести оцінку фактичного стану регіону та окреслити тенденції розвитку. За рекомендацією Міністерства економіки, для цього потрібно розглянути наступні показники: географічне розташування, оточення регіону; ландшафтні особливості рельєфу, характеристики ґрунтів та гідрологію; природно-ресурсний потенціал; кліматичні умови

(температурний режим, опади, вологість повітря, вітри, тощо); адміністративний поділ, місце в загальнодержавному розподілі праці; особливості соціально-економічного розвитку в динаміці за останні 10 років; екологічну ситуацію на території регіону; політичну ситуацію; фінансово-бюджетну ситуацію; рівень життя населення, його ділову активність тощо. Регіональна стратегія розвитку має бути сформована із максимально ефективним використанням наявних та потенційних ресурсів регіону.

Етап 2. SWOT-аналіз регіону

Для проведення SWOT-аналізу Сумської області було залучено експертів з різних галузей управління регіональним розвитком. Експерти визначили ряд внутрішніх конкурентних переваг та обмежень щодо регіонального розвитку, а також потенційні зовнішні можливості та загрози [68,94,102]. За результатами проведеного експертами переліку показників, визначимо найважливіші з них, які було взято до уваги при проведенні SWOT-аналізу. Найбільш вагомі сильні та слабкі сторони розвитку регіону представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Внутрішньорегіональні чинники впливу

Групи факторів	Сильні сторони розвитку регіону	Слабкі сторони розвитку регіону
1	2	3
Групи факторів економічної складової розвитку регіону		
Економічний потенціал	S ₁ - інтенсивне зростання виробничо-інноваційної активності підприємств, розширення спектру видів господарської діяльності; S ₂ - диверсифікація промислового комплексу регіону;	W ₁ - повільні темпи оновлення основних фондів; W ₂ - низький рівень конкурентоспроможності продукції регіону на загальнодержавному та міжнародному рівнях;
Науково-технічний потенціал	S ₃ - достатня представленість науково-технічних і освітніх закладів, наявність наукових шкіл, що здатні забезпечити потребу у висококваліфікованих кадрах різної спрямованості; S ₄ - наявність наукомістких та високотехнологічних галузей;	W ₃ - зменшення обсягу наукових і науково-технічних робіт; W ₄ - відсутність належного фінансування науково-технічних робіт;
Просторово-економічний потенціал	S ₅ - наявність розгалуженого залізничного вузла (м. Конотоп); S ₆ - прикордонна зона області межує з РФ;	W ₅ - перевага наземного транспорту, зокрема, автомобільного; W ₆ - незадовільний стан автотранспортних шляхів;

1	2	3
Групи факторів соціальної складової розвитку регіону		
Трудовий потенціал	S ₇ - збільшення кількості працівників з вищою освітою; S ₈ - частка населення у працездатному віці;	W ₇ - високий рівень безробіття та низький рівень заробітної плати; W ₈ - зменшення загальної кількості постійного населення;
Групи факторів екологічної складової розвитку регіону		
Туристичний потенціал	S ₉ - наявність об'єктів туристично-рекреаційного призначення; S ₁₀ - сприятливі умови для створення зеленого туризму;	W ₉ - відсутність туристичної інфраструктури W ₁₀ - нецільове використання природних ресурсів та туристичних об'єктів;
Рівень природно-технічної безпеки	S ₁₁ - запровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах; S ₁₂ - використання економічних методів регулювання екологічної безпеки в регіоні;	W ₁₁ - наявність особливо небезпечних промислових об'єктів (м. Суми, м. Шостка); W ₁₂ - недостатнє технічне забезпечення системи моніторингу та попередження надзвичайних ситуацій та забруднення НПС;
Стан оточуючого природного середовища	S ₁₃ - екологічна сприятливість природних умов; S ₁₄ - наявність заповідних територій;	W ₁₃ - зростання забруднення НПС внаслідок техногенного навантаження, проблема утилізації ТПВ; W ₁₄ - погіршення загального стану НПС, що негативно впливає на населення;
Природно-ресурсний потенціал	S ₁₅ - надра краю багаті на різноманітні корисні копалини; S ₁₆ - наявність власної сировинної бази для забезпечення потреб сільського господарства;	W ₁₅ - виснаження природних ресурсів; W ₁₆ - нераціональне природокористування

Усі внутрішні чинники впливу було класифіковано за трьома групами факторів: економічні, соціальні та екологічні. З поміж сильних та слабких сторін розвитку регіону, які формують потенційні конкурентні переваги та обмеження щодо розвитку, значна увага приділялася екологічно орієнтованим чинникам.

В таблиці 3.3 представлені потенційні зовнішні можливості та загрози регіонального розвитку, що характеризують вплив (реальний та прогнозований) макроекономічної ситуації в країні (економіка країни, кон'юнктура внутрішнього ринку, соціальна сфера, політична стабільності в державі тощо) та на міжнародній арені.

Вплив зовнішніх чинників має неабияке значення на соціо-еколого-економічний розвиток регіону, адже ми розглядаємо його як відкриту систему.

Зовнішні чинники впливу

Групи факторів	Зовнішні можливості	Зовнішні загрози
Геоелекономічне та геополітичне положення	O ₁ - транскордонне співробітництво, можливість стратегічного співробітництва з РФ; O ₂ - наближеність до центральних та економічно розвинених регіонів України;	T ₁ - підвищення митних тарифів з боку РФ; T ₂ - відсутність мережі міжнародних транспортних коридорів та магістралей;
Макроекономічна ситуація	O ₃ - зростання добробуту населення; O ₄ - підвищення платоспроможного попиту;	T ₃ - недостатнє бюджетне фінансування проблемних ланок; T ₄ - нестабільна політична ситуація в країні;
Зовнішньоекономічна та зовнішньополітична ситуація	O ₅ - активізація ЗЕД через реалізацію регіональних інтересів з виходом на міжнародні ринки; O ₆ - підтримка міжнародних програм сталого розвитку;	T ₅ - відсутність позитивного бренду країни; T ₆ - відсутність довгострокових міжнародних відносин з провідними країнами;

На основі проведеного аналізу здійснюється ідентифікація існуючих проблем та вибір стратегічних напрямів розвитку регіону. Вихідним пунктом у виборі варіантів сценарію розвитку є дослідження співвідношення потенціалу регіону та впливу макросередовища. Оцінка кожного з чинників впливу була проведена методом експертних оцінок, шляхом опитування експертів[102].

Шкала оцінювання чинників впливу:

Чинники позитивного впливу		Чинники негативного впливу	
бали	характеристика	бали	характеристика
1	Опосередковано сприяє вирішенню стратегічних завдань	-1	Опосередковано суперечить вирішенню стратегічних завдань
2	Сприяє вирішенню стратегічних завдань за певних умов	-2	Не сприяє вирішенню стратегічних завдань за певних умов
3	Частково відповідає поставленим стратегічним цілям	-3	Частково не відповідає поставленим стратегічним цілям
4	Достатньо відповідає поставленим стратегічним цілям	-4	Достатньо суперечить поставленим стратегічним цілям
5	Повністю відповідає поставленій стратегічній меті	-5	Повністю суперечить поставленій стратегічній меті

Етап 3. Визначення альтернативних сценаріїв розвитку за варіантами.

Пропонуємо в основу вибору напрямків розвитку регіону покласти оцінку можливостей та загроз стратегій (соціально-економічного та соціо-еколого-економічного) розвитку (табл. 3.4-3.5).

Таблиця 3.4

Оцінка можливостей стратегій розвитку регіону

	Варіанти стратегій	
	Стратегія соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія соціо-еколого-економічного розвитку регіону
Сильні сторони розвитку регіону		
- Інтенсивне зростання виробничо-інноваційної активності підприємств, розширення спектру видів господарської діяльності;	+5	+3
- Диверсифікація промислового комплексу регіону	+5	+4
- Достатня представленість науково-технічних і освітніх закладів, наявність наукових шкіл, що здатні забезпечити потребу у висококваліфікованих кадрах різної спрямованості	+5	+5
- наявність наукомістких та високотехнологічних галузей виробництва	+5	+5
- Наявність розгалуженого залізничного вузла (м. Конотоп)	+5	+4
- Прикордонна зона області, межує з РФ	+5	+5
- Збільшення кількості працівників з вищою освітою	+5	+5
- дешева робоча сила	+3	+1
- Запровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах	+4	+4
- використання економічних методів регулювання екологічної безпеки в регіоні	+1	+5
- Наявність об'єктів туристично-рекреаційного призначення;	+4	+5
- сприятливі умови для створення зеленого туризму	+4	+5
- Екологічна сприятливість природних умов	+3	+5
- наявність заповідних територій	+2	+5
- Надра краю багаті на різноманітні корисні копалини	+4	+5
- наявність власної сировинної бази для забезпечення потреб сільськогосподарства	+5	+5
Ринкові можливості		
- Транскордонне співробітництво, можливість стратегічного співробітництва з РФ	+5	+5
- Наближеність до центральних та економічно розвинених регіонів України	+5	+4
- Зростання добробуту населення	+5	+4
- Підвищення платоспроможного попиту	+5	+5
- Активізація ЗЕД через реалізацію регіональних інтересів з виходом на міжнародні ринки	+5	+5
- підтримка міжнародних програм сталого розвитку	+2	+5
Оцінка групи факторів	92	99

Оцінка загроз стратегій розвитку регіону

	Варіанти стратегій	
	Стратегія соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія екологічно сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку регіону
Слабкі сторони розвитку регіону		
- Повільні темпи оновлення основних фондів	-3	-2
- низький рівень конкурентоспроможності продукції регіону на загальнодержавному та міжнародному рівнях;	-3	-3
- Зменшення обсягу наукових і науково-технічних робіт	-2	-2
- Відсутність належного фінансування науково-технічних робіт	-3	-3
- Перевага наземного транспорту, зокрема, автомобільного	-1	-3
- Незадовільний стан автотранспортних шляхів	-1	-1
- Високий рівень безробіття та низький рівень заробітної плати	-4	-4
- Зменшення загальної кількості постійного населення	-4	-4
- Наявність особливо небезпечних промислових об'єктів (м. Суми, м. Шостка)	-3	-4
- недостатнє технічне забезпечення системи моніторингу, контролю та попередження надзвичайних ситуацій та забруднення НПС	-2	-4
- Відсутність туристичної інфраструктури	-3	-4
- нецільове використання природних ресурсів та туристичних об'єктів	-2	-4
- Зростання забруднення НПС внаслідок техногенного навантаження, проблема утилізації ТПВ	-3	-5
- Погіршення загального стану НПС, що негативно впливає на населення	-3	-5
- Виснаження природних ресурсів	-3	-4
- нерациональне природокористування	-2	-4
Ринкові загрози		
- Підвищення митних тарифів з боку РФ	-4	-3
- відсутність мережі міжнародних транспортних коридорів та магістралей	-3	-3
- Недостатнє бюджетне фінансування проблемних ланок	-4	-5
- Нестабільна політична ситуація в країні	-4	-4
- Відсутність позитивного бренду країни	-4	-4
- відсутність довгострокових міжнародних відносин з провідними країнами	-2	-2
Оцінка групи факторів	-63	-77

Проведемо оцінку відповідності чинників впливу двом альтернативним стратегіям: стратегії соціально-економічного розвитку та стратегії екологічно сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку регіону. Результати для зручності представимо в табл. 3.6.

Оцінка чинників позитивного та негативного впливу на загрози стратегій
розвитку регіону

	Варіанти стратегій			Варіанти стратегій	
	Стратегія соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія екологічно сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку регіону		Стратегія соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія екологічно сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку регіону
	оцінка привабливості фактора			оцінка загрози фактора	
Сильні сторони розвитку регіону			Слабкі сторони розвитку регіону		
S ₁	+5	+3	W ₁	-3	-2
S ₂	+5	+4	W ₂	-3	-3
S ₃	+5	+5	W ₃	-2	-2
S ₄	+5	+5	W ₄	-3	-3
S ₅	+5	+5	W ₅	-1	-3
S ₆	+5	+5	W ₆	-1	-1
S ₇	+5	+5	W ₇	-4	-4
S ₈	+3	-1	W ₈	-4	-4
S ₉	+4	+4	W ₉	-3	-4
S ₁₀	+1	+5	W ₁₀	-2	-4
S ₁₁	+4	+5	W ₁₁	-3	-4
S ₁₂	+4	+5	W ₁₂	-2	-4
S ₁₃	+3	+5	W ₁₃	-3	-5
S ₁₄	+2	+5	W ₁₄	-3	-5
S ₁₅	+4	+5	W ₁₅	-3	-4
S ₁₆	+5	+5	W ₁₆	-2	-4
Зовнішні можливості			Зовнішні загрози		
O ₁	+5	+5	T ₁	-4	-3
O ₂	+5	+4	T ₂	-3	-3
O ₃	+5	+5	T ₃	-4	-5
O ₄	+5	+5	T ₄	-4	-4
O ₅	+5	+5	T ₅	-4	-4
O ₆	+2	+5	T ₆	-2	-2
Усього	92	99		-63	-77

Оскільки сумарна бальна оцінка за групами чинників, що сприяють (сильні сторони розвитку регіону та зовнішні можливості) або

перешкоджають (слабкі сторони розвитку регіону та зовнішні загрози) регіональному розвитку залежить від кількості обраних показників, то вважаємо доцільним трансформацію бальних оцінок у відносні. Це дасть змогу порівнювати розрахункові оцінки за єдиною оцінною шкалою та порівнювати регіони між собою.

$$REA = \frac{\sum_{i=1}^n R_i}{n \cdot 5}, \quad (3.4)$$

де REA (Relative estimation of appeals) – відносна оцінка привабливості факторів, що сприяють розвитку регіону; n – кількість факторів позитивного впливу; R – бальна оцінка привабливості фактора;

$$RET = \frac{\sum_{j=1}^m R_j}{m \cdot (-5)}, \quad (3.5)$$

де RET (Relative estimation of threats) – відносна оцінка загрози факторів, що перешкоджають розвитку регіону; m – кількість факторів негативного впливу; R – бальна оцінка загрози фактора;

$$TRE = REA - RET, \quad (3.6)$$

де TRE (Total relative estimation) – підсумкова відносна оцінка впливу факторів.

Пропонуємо за результатами розрахунків відносних оцінок обрати сценарії розвитку відповідно до шкали (рис. 3.8).

Основні типи сценаріїв:

- сценарій шансів базується на максимальному використанні сильних сторін та можливостей (за одночасної мінімізації слабких сторін, загроз);

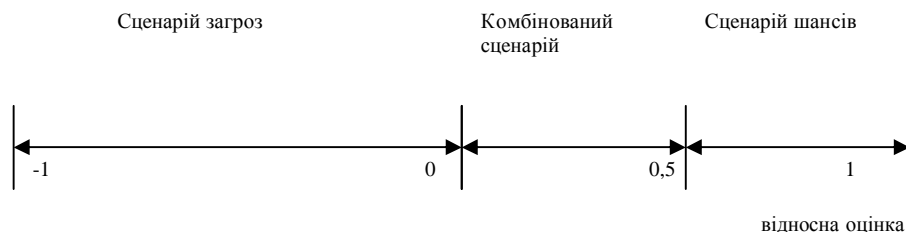

Рис. 3.8. Шкала вибору сценарію стратегії розвитку за результатами відносних оцінок

- сценарій загроз базується на максимальному впливі слабких сторін та загроз, не надаючи сильним сторонам вирішального значення (прагматичний підхід домінує над оптимістичним) [102];
- комбінований сценарій базується на різних варіантах співвідношення: максимальному використанні можливостей та слабких сторін; максимальному використанні загроз та сильних сторін; припущенні різного ступеня використання можливостей та сильних сторін, а також неповного впливу слабких сторін та загроз.

Результати аналізу чинників впливу (сумарні відносні оцінки) для Сумської області розраховані за формулами 3.4, 3.5 та 3.6 і представлені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Сумарна оцінка можливостей та загроз стратегій розвитку регіону

	Варіанти стратегій	
	Стратегія соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія екологічно сталого розвитку регіону
Відносна оцінка привабливості факторів, що сприяють розвитку регіону	0,79	0,94
Відносна оцінка загрози факторів, що перешкоджають розвитку регіону	0,57	0,68
Підсумкова відносна оцінка впливу факторів	0,22	0,26

Як видно з розрахунків, результуючі відносні оцінки відповідності існуючих умов розвитку Сумської області альтернативним стратегіям знаходяться в межах дії комбінованих сценаріїв розвитку за шкалою оцінювання (рис.3.8). За двома аналізованими стратегіями перспективи розвитку перевищують загрози, що представляє реальною можливість для їх реалізації. Це свідчить про те, що зазначені стратегії досить близькі за змістом, але для виходу з кризи найбільш прийнятною є формування стратегії екологічно сталого (соціо-еколого-економічного) розвитку та застосування комбінованого сценарію її реалізації. Тому необхідно сконцентрувати зусилля на найбільш актуальних проблемах та перспективах регіонального розвитку.

Таким чином, з урахуванням світової практики, на державному рівні останнім часом все частіше декларують трибічну модель суспільного розвитку (соціо-еколого-економічну), де провідною виступає концепція сталого розвитку. Отже, рекомендована стратегія має обов'язково включати екологічну складову.

Практичне значення удосконаленої методики оцінки чинників впливу полягає у можливості порівняння за єдиною шкалою відносних оцінок можливостей та загроз регіонального розвитку та їх відповідність аналізованим альтернативним стратегіям. Також, за допомогою шкали оцінювання можливо провести порівняльний аналіз регіонів, визначити найбільш сильні та слабкі риси, перспективи та загрози розвитку.

Етап 4. Обговорення варіантів сценарію стратегії.

Громадськість та науковці обов'язково мають брати участь у публічному обговоренні запропонованої стратегії розвитку регіону (рис. 3.9). За результатами публічного обговорення має бути обрана та оцінена регіональна стратегія розвитку (Етап 5 «Оцінка та вибір регіональної стратегії»).

Етап 6. Розробка програм та планів реалізації регіональної стратегії розвитку [134].

Успішність реалізації будь-якої стратегії значно залежить від програм та планів її реалізації, а також стратегій суб'єктів управління нижчих рівнів (див. п.2.2) [97].

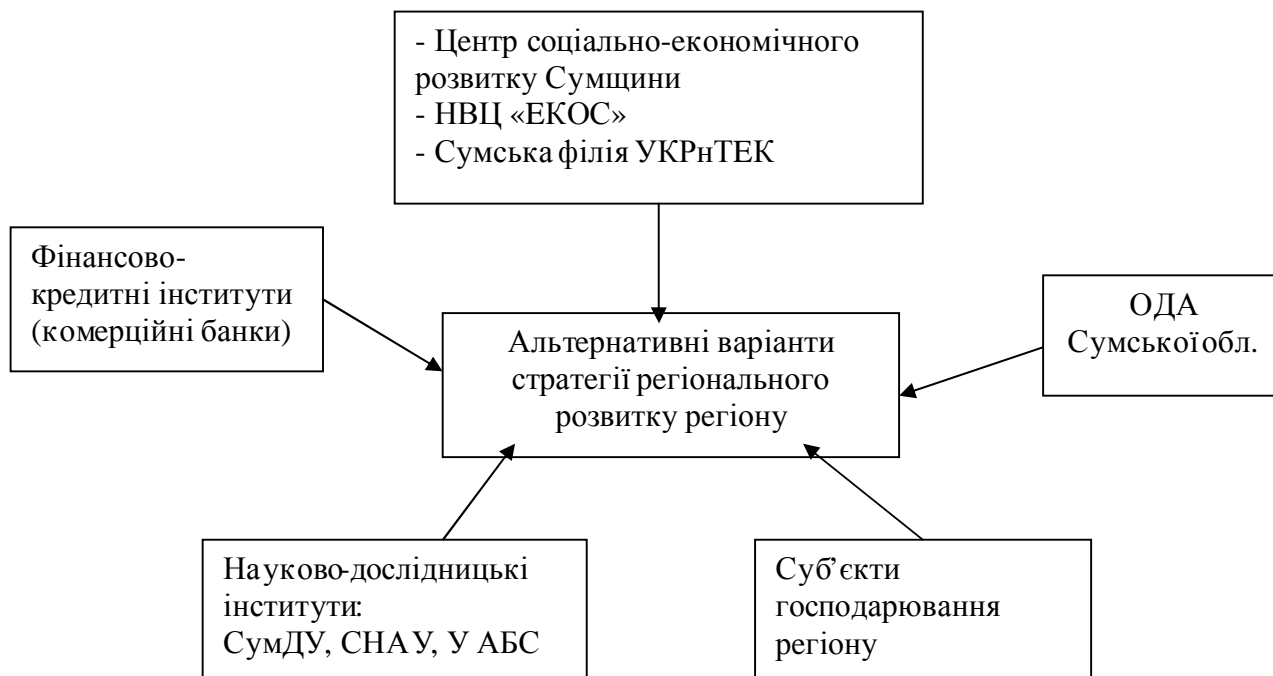

Рис. 3.9. Учасники процесу публічного обговорення альтернативних варіантів стратегії розвитку Сумської області з урахуванням екологічного фактору

Етап 7. Механізм реалізації стратегії.

Схему механізму реалізації стратегій регіонального розвитку було представлено в п.3.1. Розглянемо детально інструменти реалізації стратегії розвитку:

1. Нормативно-правові заходи.
2. Підвищення рівня екологічної освіти на дошкільному, шкільному, університетському та післядипломному рівнях.
3. Організаційні заходи (створення асоціацій, клубів, громадських організацій тощо).
4. Інформаційні заходи (зокрема прес-конференції, конкурси, PR-кампанії, створення Інтернет-сайтів, у тому числі започаткування обласних конкурсів, наприклад, “Екологічні місто, селище, підприємство або продукт

Сумщини”, конференцій, фестивалів, виставок, форумів та участь у них громадськості та суб’єктів господарювання регіонального рівня).

5. Економічні заходи (відповідність встановленим екологічним вимогам до технологій виробництва та безпосередньо самої продукції).

6. Виробництво, просування, споживання та утилізація екологічно орієнтованої продукції.

7. Комунікації екологічного спрямування (транспортні шляхи, лінії, що сприяють постачанню та обміну ресурсами, товарами та направлені на зменшення екодеструктивного впливу на навколишнє середовище). Інструменти маркетингових комунікацій: реклама у ЗМІ регіонального та національного рівнів, паблік-рілейшнз, директ-маркетинг, стимулювання збуту, екологічне маркування [96].

Інструменти маркетингових комунікацій мають бути реалізовані на глобальному, національному, регіональному рівнях.

Отже, Сумська область має надзвичайно сприятливі передумови для формування на своїй території Екополісу як науково-виробничо-освітнього комплексу з виробництва і реалізації товарів екологічного спрямування.

Формування Екополісу створює можливості поєднання трьох груп цілей: економічних, соціальних, екологічних. Успішна реалізація Екополісу дає можливість вирішення комплексу важливих народногосподарських завдань, а саме:

- виробництва конкурентоспроможної продукції, екологізація виробництва;
- збільшення експортного потенціалу регіону за рахунок виходу на міжнародні ринки;
- збільшення частини наукомісткої продукції секторів економіки;
- підвищення ефективності виробництва за рахунок зменшення ресурсо- та енергомісткості продукції;
- зменшення потреб споживачів у первинних та невідновлювальних ресурсах;

- отримання можливостей створити додаткові робочі місця за рахунок розвитку інноваційного підприємництва;
- підвищення іміджу регіону за рахунок спеціалізації на випуск соціально необхідної продукції.

За умов успішного впровадження основних організаційних форм реалізації Екополісу на територіальному рівні, вони можуть бути застосовані для інноваційних перетворень в інших регіонах країни, що сприятиме вирішенню завдань соціально-економічного розвитку національної економіки.

Етапі 8. Контролінг. На останньому здійснюються моніторинг та поточні перевірки досягнення запланованих показників реалізації стратегії з фактичними. Передбачається запровадження системи періодичного затвердження зазначених індикаторів екологічно сталого розвитку (загальних та галузевих) та забезпечення моніторингу досягнення запланованих результатів[21].

Таким чином, автором розроблено практичні рекомендації щодо формування регіональної стратегії соціально-економічного розвитку в контексті екологічно сталого розвитку. На основі удосконалених автором методичних рекомендацій, щодо етапів розробки та реалізації регіональної стратегії розвитку, було проведено поетапне планування практичних рекомендацій на прикладі Сумської області.

Автором було проведено SWOT-аналіз, для визначення сильних та слабких сторін розвитку регіону, а також ринкових можливостей та загроз, в рамках якого запропоновано методiku переведення абсолютних (бальних) оцінок факторів впливу у відносні. За результатами дослідження було визначено найбільшу відповідність стратегії екологічно сталого розвитку регіону умовам зовнішнього середовища.

Пропозиції автора щодо інструментів реалізації регіональної стратегії, а саме, використання інструментів маркетингових комунікацій були використані при розробці концепції формування Екополісу на території Сумської області.

В результаті проведених досліджень було удосконалено існуючі методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку шляхом виокремлення екологічних аспектів, які тривалий час залишалися поза увагою, та залучення суб'єктів господарювання регіонального рівня до механізму реалізації стратегій розвитку регіону.

Висновки за розділом 3

За результатами дослідження організаційно-економічних основ управління стратегічно орієнтованим розвитком регіону на ринкових засадах отримані наступні результати:

- удосконалені автором засади організаційно-економічного механізму забезпечення екологічно сталого розвитку регіону відтворюють найбільш ефективні шляхи, методи, структурні елементи, необхідні для досягнення поставлених цілей управління та дозволяють реалізувати комплексний підхід до стратегічного планування на різних рівнях господарювання;

- запропоновано схему позиціювання регіонів України за рангом індексу людського розвитку та рангом валового регіонального продукту, яка надає можливість розділяти регіони на 3 групи: стабільні, проблематичні та депресивні та визначати стратегічні альтернативи регіонального розвитку;

- доведено, що урахування особливостей розвитку підприємств як суб'єктів управління регіонального рівня при виборі екологічно орієнтованих стратегій може бути покладено в основу наукового обґрунтування та розробки стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку регіону;

- проведено практичні розрахунки чотирикомпонентного показника, на основі якого визначено ринкову стратегію росту та узгоджено відповідну їй екологічну стратегію регіонального суб'єкта господарювання;

- розроблено практичні рекомендації формування стратегії розвитку регіону з урахуванням екологічного фактору на основі удосконалених автором етапів формування регіональної стратегії для Сумської області;

- в рамках розроблення стратегії соціо-еколого-економічного розвитку Сумської області проведено SWOT-аналіз, в ході якого автором запропоновано сумарні оцінки можливостей і загроз трансформувати у відносні, що дозволить порівнювати результати SWOT-аналізів різних регіонів; здійснено порівняльну оцінку соціально-економічного та соціо-еколого-економічного напрямів розвитку регіону.

Дані результати можуть бути використані в практичній діяльності окремих суб'єктів господарювання, Сумської обласної державної адміністрації та інших регіональних органів управління.

Матеріали розділу опубліковані автором в працях [68, 70, 90, 91, 92, 94, 96, 97]

Висновки

Інтегральним результатом дисертаційної роботи є вирішення важливої науково-прикладної задачі щодо розроблення і наукового обґрунтування організаційно-економічних основ формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону на ринкових засадах.

Результати досліджень дозволяють зробити наступні висновки:

- структурний аналіз основних проблем регіонального та державного рівнів (екологічних, політичних, економічних, ринкових, інституційних, соціально-демографічних та технологічних проблем) на шляху до екологічно сталого розвитку України дозволив визначити ефективні напрямки їх розв’язання, обґрунтувати доцільність застосування принципів субсидарності (сутність якого полягає в тому, що проблеми глобального характеру необхідно вирішувати на локальному рівні), комплексності та програмності;
- автором обґрунтовано використання систематизованих інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку, серед яких виділено (залежно від природи їх виникнення) ринкові та адміністративні (прямого і опосередкованого впливу). Останні, при розробці методів управління організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку регіону сприяють підвищенню його ефективності;
- удосконалення автором структурно-логічної сутності поняття «стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону», як сукупності стратегій різних рівнів, які прямо чи опосередковано сприяють досягненню соціо-еколого-економічного ефекту в регіоні, дозволяє сформулювати дієві теоретико-методичні організаційно-економічні підходи до формування ефективних регіональних

стратегій екологічно сталого розвитку та стратегій господарюючих суб'єктів регіону;

– доведено, що виробництво та споживання «екологічно орієнтованої продукції», як такої, що має удосконалені екологічні характеристики у порівнянні з товарами-аналогами та не створює екодеструктивного впливу на довкілля протягом усього життєвого циклу сприяє досягненню екологічно сталого регіонального розвитку;

– запропоновані класифікаційні ознаки екологічно орієнтованої продукції виробничого та споживчого призначення за ступенем екологічності (за характером впливу на НПС та здоров'я населення) на різних стадіях ланцюга «виробництво-споживання-утилізація» та класифікаційні ознаки видів екомаркування продукції за змістовними характеристиками та етапами життєвого циклу, покладені в основу формування конкурентних переваг підприємств-товаровиробників дозволяють підвищити ефективність їх господарської (в т.ч. природоохоронної) діяльності;

– поглиблені методичні засади екологізації заходів зі стимулювання збуту для всіх видів стимулювання (стимулювання торгівельної мережі, стимулювання персоналу, стимулювання споживачів) та результати аналізу основних переваг та недоліків цих заходів для учасників процесу просування продукції на ринку пропонуються за основу комунікаційних програм просування, що сприятиме збільшенню обсягів реалізації і споживання екологічно орієнтованої продукції на регіональних ринках;

– проаналізовано екологічне законодавство в Україні, як один з найважливіших інструментів регулювання екологічно сталого розвитку та викладено пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази;

- обґрунтовано необхідність визначення ступеня екологічності продукції та його практичну значущість в сучасних ринкових умовах: запропоновано показник ступеня екологічності продукції (L_e) як такий, що показує кількісну міру наявності або відсутності необхідних факторів для визначення продукції екологічною і розраховується на основі застосування теореми Байєса, що на відміну від традиційних підходів враховує взаємодію системи свідоцтв на користь (або на противагу) екологічності, дозволяє інтегрувати стадії «виробництво-споживання-утилізація», отримати більш виважену оцінку, а також порівнювати оцінки ступеня екологічності продукції на для різних товарів;
- на основі аналізу проблеми визначення відповідності ринкових стратегій росту ресурсам окремого підприємства-товаровиробника та умовам зовнішнього середовища вперше запропоновано науково-методичний підхід до вибору ринкових стратегій росту на основі визначення чотирикомпонентного показника, який враховує соціо-еколого-економічні чинники впливу мікросередовища (виробничі, фінансові та маркетингові) та макросередовища (кон'юнктура ринку), дозволяє здійснити вибір відповідної екологічної функціональної стратегії суб'єктами господарювання та реалізувати її без додаткових витрат, а також економити час та ресурси;
- обґрунтування актуальності та удосконалення теоретико-методичних підходів до формування регіональних стратегій розвитку з урахуванням екологічного фактору (врахування екологічної стратегії як функціональної стратегії суб'єктів господарювання, взаємоузгодження стратегій різних рівнів) забезпечать реалізацію комплексного підходу до стратегічного планування, що сприяє досягненню екологічно сталого регіонального розвитку;

— засади організаційно-економічного механізму забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, удосконаленого автором, відтворюють найбільш ефективні шляхи, методи, структурні елементи, необхідні для досягнення поставлених цілей управління та дозволяють реалізувати комплексний підхід до стратегічного планування на різних рівнях господарювання. Автором запропоновано відносити суб'єктів господарювання до такої категорії управління як «об'єкт управління», і таким чином включати їх в процес реалізації стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону;

— доведено, що урахування особливостей розвитку підприємств як суб'єктів господарювання (в т.ч. природокористування) регіонального рівня при виборі екологічно орієнтованих стратегій, покладене в основу наукового обґрунтування та розробки стратегії забезпечення екологічно сталого розвитку регіону, дозволяє оптимізувати результати;

— в рамках розроблення практичних рекомендацій щодо формування стратегії екологічно сталого розвитку Сумської області проведено SWOT-аналіз, в ході якого автором проаналізовано чинники позитивного та негативного впливу на розвиток регіону та запропоновано сумарні оцінки можливостей і загроз трансформувати у відносні, що дозволить порівнювати результати SWOT-аналізів різних регіонів та здійснювати порівняльну оцінку соціально-економічного та соціо-еколого-економічного напрямів розвитку регіону;

— запропоновано схему позиціювання регіонів України за рангом індексу людського розвитку та рангом валового регіонального продукту, яка надає можливість розділяти регіони на три групи: стабільні, проблематичні та депресивні та визначати стратегічні

альтернативи регіонального розвитку відповідно до категорії регіону;

– розроблені автором практичні рекомендації формування стратегії розвитку регіону з урахуванням екологічного фактору на основі удосконалених етапів формування регіональної стратегії на прикладі Сумської області дозволять вивести регіон з проблемних, а в стратегічній перспективі – перевести до групи перспективних регіонів України.

Список використаних джерел

1. Абдулина Т.Н. К вопросу об экологической безопасности производства молочных продуктов [Электронный ресурс] / Т.Н. Абдулина, Е.Р. Абдулина – Сборник научных трудов Северо-Кавказского государственного технического университета. Серия «Продовольствие». Выпуск 2. – Ставрополь : ГОУВПО «СевКавГТУ», 1999. С. 95 — 98. – Режим доступа к журналу : www.ncstu.info/content/docs/pdf/trudi/food/4/30.pdf
2. Александрова Т.Н. Оценка нагрузки на экосистемы с учетом технологических особенностей обогатительных процессов. / Т.Н. Александрова, А.В.Александров // Горный информационно-аналитический бюллетень. – 2007. – № 9. – С. 529-535.
3. Аналітичний звіт «Стратегічне планування розвитку регіонів України» / Проект партнерства Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток», Київ. – 2007. – 39 с [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/project_publications/publications_list/Policy_Report_SP_UKR.pdf
4. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; [пер с англ.]. – М.: Экономика. – 1989. – 285 с.
5. Бакаев А.А. Экспертные системы и логическое программирование / А.А. Бакаев, Гриценко В.И, Козлов Д.Н. ; отв.ред. Морозов А.А. / АН Украины. Ин-т кибернетики им. В.М. Глушкова – Киев : Наук. Думка, 1992. – 220 с.
6. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды / О.Ф. Балацкий. – Сумы : Университетская книга, 2007.- 272 с.
7. Боткилин В.Е. Методологические подходы к формированию стратегии устойчивого социо-экологического развития АПК региона и инвестиционные механизмы ее обеспечения / В.Е. Боткилин, В.Г. Садков [Електронний ресурс] // Управление общественными и экономическими

системами. – 2006. – №2. – Режим доступу до журналу : www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2006/2/Botkilin_Sadkov.doc

8. Буркинський Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999, – 350 с.

9. Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.10.01 / І.М. Вахович ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2001. — 19 с.

10. Вахович І.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. економічних наук, спец.: 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка/ І.М. Вахович - Одеса : НАН Укр. Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, 2008. - 35 с.

11. Веклич О.О. Характерні ознаки сучасного економічного механізму екологічного регулювання / О.О.Веклич // Продуктивні сили України. – 2007. - — № 2 (003). — С. 97—106.

12. Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі у 2007 році: статистичний бюлетень / відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К. : Державний комітет статистики України. – 2008. – 32 с.

13. Волошин В.В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України/ В.В. Волошин, В.М. Трегобчук // Регіональна економіка – 2002. – №. 1. – С. 7-21.

14. Врублевська О. В. Конспект лекцій з економіки природокористування/ О.В. Врублевська. – Львів : УкрДЛТУ, 2003. — 210 с.

15. Врублевська О.В. Економічні інструменти екополітики в Україні: Довідник / О.В. Врублевська. – Львів, 1998. – 159 с.

16. Галушкіна Т.П. Экологическая политика и механизмы ее реализации на региональном уровне / Т.П. Галушкіна В.И. Крутякова. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999. – 112с.

17. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т.П. Галушкіна. – Одесса : ИПРЭЭІ НАН України, 2000. – 280 с.
18. Галушкіна Т.П. Екологічна політика як складова державної регіональної політики / Т.П. Галушкіна, Л.М. Качаровська // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – №2 (6) – 2003. – С.216-220.
19. Галушкіна Т.П. Проблеми становлення екологічної сертифікації в Україні / Т.П. Галушкіна, О.Є. Купцова, Є.Г. Гордійчук // Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка та менеджмент. - 2005. - № 3 - 4(16 - 17). - С. 91 - 95.
20. Гаркавенко С.С. Маркетинг : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Гаркавенко С.С. – К. : Лібра, 1998. – 384 с.
21. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.10.01 / З.В. Герасимчук ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2002. — 40 с.
22. Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: [монографія] / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. – Міністерство освіти і науки України. Луцький державний технічний університет. – Луцьк, 2002. – 248 с.
23. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації : [монографія] / З.В. Герасимчук ; Національна академія наук України, Ін-т регіональних досліджень. - Луцьк : Надстир'я, 2001. - 528 с.
24. Глобализация или устойчивое развитие / [С. Забелин, Д. Кортен, Д. Медоуз и др.]. – М. : СоЭС, 1998. – 85с.
25. Головне управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс] : офіційний сайт / Режим доступу : <http://www.sumystat.sumy.ua>

26. Гриневецький С. Державна стратегія регіонального розвитку: бюрократичний документ чи шлях до консолідації країни? / С. Гриневецький. // – Дзеркало тижня. – № 45. – 2006. – С. 5.
27. Данилишин Б.М. Партнерство держави і громадянського суспільства є основою стратегічного розвитку держави [Електронний ресурс] / за даними КМУ, 07.11.2008 р. – Режим доступу : <http://www.fin.org.ua>
28. Данилишин Б.М. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б.М. Данилишин, О.О. Веклич // Економіка України. - 2008. - №7. - С. 13 - 23.
29. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Крецман. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.
30. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда та ін. ; за ред. З. С. Варналія ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - К. : НІСД, 2007. - 768 с.
31. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – Київ : Наукова думка, 2006. – 510 с.
32. Долішній М.І. Ринкові механізми регіонального управління / М.І. Долішній, О.С. Мошенець. – Регіональна економіка – 2001. – №1. – С. 7-17.
33. Дорогунцов С.И. Управление техногенно-экологической безопасностью в контексте парадигмы устойчивого развития: концепция системно-динамического решения / С.И. Дорогунцов, А.Н. Ральчук. – К.: Наукова думка, 2002. – 200 с.
34. Дубнов А.П. Глобалистика / А.П. Дубнов. – 2-е изд. – Новосибирск, 1995. – 83 с.
35. Екологічне право: Особлива частина : підруч. [для студ. юрид. вузів і фак.] / [Андрейцев В.І., Балюк Г.І., Бобкова А.Г та ін], за заг. ред. акад. АПрН В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.
36. Екологічне управління : [підручник] / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.

37. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 648 с.
38. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
39. Жарова Л.В. Сталий розвиток України: необхідність чи неминучість? / Л.В. Жарова // Науковий вісник Київського політехнічного інституту – 2007. - №4. – С.3-15.
40. Загвойська Л.Д. Підходи і методи оцінки впливів на довкілля / Л.Д. Загвойська, О.Я. Лазор, О.Д. Лазор // Економіка України – 2007. – № 3. – С. 80-89.
41. Загвойська Л.Д. Превентивні стратегії економічного зростання. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Стратегія забезпечення сталого розвитку України”. – К. : НАН України, РВПС України, 2008. – Т.1. – С. 73- 78.
42. Загвойська Л.Д. Пріоритетні завдання вдосконалення управління розвитком соціально-економічних систем у контексті вимог сталого розвитку // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 3 (II). – 2008. – С. 171-173.
43. Загвойська Л.Д. Технічний прогрес у контексті сталого розвитку / Л.Д. Загвойська // Вісник Сумського державного університету. Серія економіка. – Суми : Сум ДУ. – 2006. - № 7(91). – С. 156-162.
44. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602-III від 23.03.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 25. – С. 195.
45. Закон України «Про державні цільові програми» № 1621-IV від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. - № 25. – С. 352.
46. Закон України «Про екологічну експертизу» № 46/95-вр від 09.02.1995 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – N 8. – С.54.
47. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 26.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 41. – С. 546.

48. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005 р. (із змінами згідно із Законом № 3235-IV від 20.12.2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 9, №10-11. – С. 96.

49. Заржицький О.С. Правові аспекти регіональної екологічної політики (на матеріалах Придніпровського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 – «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О.С. Заржицький. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2002. — 22с.

50. Захаркін О.О. Еколого-економічна оцінка технологічних рішень в машинобудуванні : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.08.01 / О.О. Захаркін. – Сум. держ. ун-т. — Суми, 2003. — 22 с.

51. Индекс человеческого развития. Географическая энциклопедия [Електронний ресурс] // Режим доступа к изд. : http://rgo.ru/geography/econom_geography/slovar/indchel

52. Ілляшенко С.М. Економічний ризик : навчальний посібник / С.М. Ілляшенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.

53. Ілляшенко С.М. Менеджмент екологічних інновацій: навчальний посібник / С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко ; за загальною редакцією С.М. Ілляшенка. – Суми : Вид-во СумДУ. 2003. – 266 с.

54. Ілляшенко С.М. Формування ринку екологічних інновацій: економічні основи управління : монографія / С.М. Ілляшенко, О.В. Прокопенко ; за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2002. – 250 с.

55. Калашнікова Т.М. Науково-методичне забезпечення формування стратегії розвитку регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05 / Т.М. Калашнікова; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. — Донецьк, 2007. — 19 с.

56. Карпов І. Питання контролю виконання стратегічного плану на рівні регіону / І. Карпов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ У АДУ, 2002. – Вип. 9. – С. 230-239.

57. Карпов І.Ю. Механізми формування та реалізації регіональних стратегій розвитку: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / І.Ю. Карпов; Одеський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентіві України. — О., 2007. — 20 с.
58. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : [монографія] / В.Ю. Керецман. — К. : Вид-во У АДУ, 2002. — 188 с.
59. Коваленко А.О. Результати прогностно-аналітичного дослідження за окремими тематичними напрямками Державної програми «Збереження довкілля та сталий розвиток» [Електронний ресурс] / А.О. Коваленко, Р.В. Засць [керівник тематичного напрямку член-кореспондент НАН України Данилишин Б.М.]. — режим доступу : // http://www foresight.nas.gov.ua/DocLib1/14_td10_sustainabledevelopment.htm.
60. Круглова Н.Ю. Хозяйственное право [учебное пособие] / Н.Ю. Круглова. 2-е изд., испр. и доп. — М. : Издательство РДЦ, 2001.—912 с.
61. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг : навч. посібник / Н.В. Куденко. — К. : КНЕУ, 1998. — 152 с.
62. Куруленко С.С. Національна і регіональна екологічна політика України у 2006 році та головні завдання на 2007 рік / С.С.Куруленко // Продуктивні сили України. — 2007. - — № 2 (003). — С. 19—30.
63. Куценко В.І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко, Я.В. Остафійчук. — К. : Заповіт, 2003. — 228 с.
64. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. — М.: РСС, 1997. 327 с.
65. Лендъел М.О. Інституалізація процесів регіонального розвитку у країнах Центральної Європи. / М.О. Лендъел. — Київ : «Логос», 2000. — 123 с.
66. Лендъел М. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак. — К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. — 120 с.

67. Лендъел М.О. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи / М. Лендъел // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України. — К.: Логос, 2000. — С 62-98
68. Линник Ю.М. SWOT-аналіз екологічно спрямованої діяльності підприємств Сумської області / Ю.М. Линник // Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції (ЕП-2005) : матеріали четвертої міжнародної наук.-практ. конф., 24-27 травня 2005 р., / СНАУ. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — С. 285-287.
69. Линник Ю.М. Взаємодія суб'єктів процесу стимулювання збуту екологічної продукції / В.В. Божкова, Ю.М. Линник // Проблеми природокористування, сталого розвитку та техногенної безпеки регіонів : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, 03-08 жовтня 2005 р. — Дніпропетровськ, 2005. — Ч. 2. — С.38-40.
70. Линник Ю.М. Вибір маркетингових стратегій при просуванні екологічної продукції / Ю.М. Линник // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2007. — № 1. — С. 78-84.
71. Линник Ю.М. Екологічна продукція як індикатор глобалізаційних процесів / Ю.М. Линник // Соціально-економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки : збірник доповідей Четвертої науково-практичної конференції. — Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. — С. 99-102.
72. Линник Ю.М. Класифікація екологічних товарів та послуг залежно від їх внеску в суспільний розвиток / Ю.М. Линник // Політологічні, соціологічні та психологічні виміри перехідного суспільства: як зробити реформи успішними : збірник матеріалів Третьої міжнародної наукової конференції, 22-24 червня 2006 р. — Т. 2. — Суми : Вид-во СумДУ, 2006. — С. 29-32.
73. Линник Ю.М. Критерії вибору стратегії стимулювання збуту продукції / Ю.М. Линник // Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку : монографія ; за заг. ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. — С. 530-550.

74. Линник Ю.М. Маркування як сучасний засіб просування екологічно орієнтованої продукції на ринку / Ю.М. Линник // Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу : збірник тез доповідей Першої міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 вересня 2007 р. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2007. – С. 95-97.

75. Линник Ю.М. Обґрунтування доцільності застосування певних заходів зі стимулювання збуту на різних етапах ЖЦТ / Ю.М. Линник // Технологи XXI века : сборник научных статей по материалам 12-й международной научно-методической конференции / СНАУ. – Алушта, 2005. – Т. 2. – С. 43-46.

76. Линник Ю.М. Проблеми визначення відповідності маркетингових стратегій росту ресурсам підприємства та умовам зовнішнього середовища / Ю.М. Линник // Економічні проблеми сталого розвитку : науково-технічна конференція викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, 17-25 квітня 2007 р. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – Т. 2. – С. 62-63.

77. Линник Ю.М. Проблеми класифікації екологічної продукції / Ю.М. Линник // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2005. – № 6-7. – С. 330-338.

78. Линник Ю.М. Проблеми просування екологічних послуг на ринок Сумської області / Ю.М. Линник // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2005. - № 3-4. – С. 190-196.

79. Линник Ю.М. Теоретико-методичні засади визначення ступеня екологічності продукції / Ю.М. Линник // Господарський механізм екологічно збалансованого розвитку : збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – С. 84-86.

80. Линник Ю.М. Урахування екологічного фактору в організації процесу стимулювання збуту продукції / Ю.М. Линник // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2006. – №7. – С. 58-63.

81. Литвиненко А.С. Экономический инструмент обоснования производства и потребления продукции экологического назначения (на примере малогабаритных автомобильных газонаполнительных компрессорных станций) : Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Сумский государственный университет. – Спец. 08.08.01 – экон. прир.польз. и охр.окруж. среды. / А.С. Литвиненко. – Суми, 2000. - 186 с.

82. Мажаров М.В. Проблемы устойчивого развития в ресурсодобывающих регионах / М.В. Мажаров. – Геотехническая механика. – Днепропетровск, 1999. – Вып. №13. – С. 132-137.

83. Мартиненко В.О. Стратегія реформування системи охорони природного середовища в трансформаційному суспільстві: регіональний аспект : автореф. Дис. На здобуття наук. ступ канд. наук з державного управління спец.: 25.00.02 - механізми державного управління / В.О. Мартиненко ; Національна академія держ. управл. при Президентові Укр. Харківський регіональний ін-т держ. управл. – Х., 2002. – 20 с.

84. Макмиллан Ч. Японская система мышления / Ч. Макмиллан. – М. : Прогресс, 1998. – 195 с.

85. Маркетинг: бакалаврський курс : навчальний посібник / за загальною редакцією д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. - 976 с.

86. Маркетинг для магістрів: навчальний посібник / за заг.ред д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. - 928 с.

87. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник / Л.Г. Мельник. – [3-е вид., випр. і доп.]. – Суми : Університетська книга, 2006. – 367 с.

88. Мельник Л.Г. Економіка підприємства : [конспект лекцій; навч. посіб.] / Л.Г. Мельник, О.І. Карінцева. - Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с.

89. Мельник Л.Г. Концептуальні підходи до змін моделей споживання та виробництва при переході до стійкого розвитку / [Л.Г.

Мельник, О.І. Мельник, О.І. Карінцева та ін.]. // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 3. – 2007. – С. 51 - 58.

90. Мельник Ю.М. Єдність урахування економічних, соціальних і екологічних показників – основа реалізації концепції сталого розвитку / Ю.М. Мельник // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2008 р. – Ч. II. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – С. 240-243.

91. Мельник Ю.М. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегій забезпечення сталого розвитку регіону / Ю.М. Мельник // Стратегія забезпечення сталого розвитку України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2008 р. / РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України. – Київ, 2008. – Ч. 3. – С. 230-232.

92. Мельник Ю.М. Прийняття управлінських рішень на основі подвійного позиціонування регіону (на прикладі Сумської області) / Ю.М. Мельник // Маркетинг інновацій та інновації в маркетингу : збірник тез доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – С. 120-122.

93. Мельник Ю.М. Проблеми формування регіональних стратегій в контексті сталого розвитку / Ю.М. Мельник // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2008. – №1. – С. 159-165.

94. Мельник Ю.М. Стратегії забезпечення сталого розвитку як основа управління екологічно орієнтованим розвитком регіону / В.В. Божкова, Ю.М. Мельник // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 224: [в 5 т.]. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2008. – Т. III. – С. 774-780.

95. Мельник Ю.М. Теоретико-методологічні основи визначення стратегій просування на ринок екологічно спрямованих інновацій / Ю.М. Мельник // Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування : монографія ; за заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2007. – С. 361-381.

96. Мельник Ю.М. Формування на території Сумської області ЕКОПОЛІСУ «Еко-Сумщина» / [Л.Г. Мельник, П.С. Качур, О.Ф. Балацький та ін.]. – Механізм регулювання економіки. – 2008. – №1. – С. 11-22.

97. Мельник Ю.Н. Особенности разработки стратегий обеспечения устойчивого развития региона / Ю.Н. Мельник // Система управления экологической безопасностью : сборник трудов Второй заочной международной научно-практической конференции. – Екатеринбург : УГТУ – УПИ, 2008. – Т. 1. – С. 67-71.

98. Мельников Р.М. Проблемы теории и практики государственного регулирования экономического развития регионов: монографія / Р.М. Мельников. – М. : Изд-во РАГС, 2006. – 215 с.

99. Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития территорий : в 2-х т. / под общей ред. Шапаря А.Г. – Днепропетровск: ИППЭ НАН Украины, 1996. – 334 с.

100. Методичні вказівки з розробки регіональних стратегій сталого розвитку / [А.Г. Шапар, М.А. Ємець, П.І. Копач, та ін.] ; НАН України ; Ін-т пробл. природокористування та екол. — Д. : Моноліт, 2003. — 131 с.

101. Мишуров С.С. Основы регионалистики : учебное пособие / С.С. Мишуров, В.Н. Щуков. – Иваново : ИГТА, 2003. – 75 с.

102. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України 29.07.2002 р. № 224 «Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку» [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>

103. Невелєв О.М. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О.М. Невелєв, Б.М. Данилишин. — К., 2002. — 128 с.

104. Ожегов С.И. Словарь русского языка : Около 57000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. - 20-е изд., стер. - М. : Русский язык, 1988. - 750 с.

105. Олех Л.Г. Регионализм и федерализм / Л.Г. Олех. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 1996. – 56 с.

106. Олех Л.Г. Философия регионализма [электронный ресурс]. – Режим доступа к изданию : http://www.philosophy.nsc.ru/journals/humscience/1_97/11_olex.htm
107. Основи економічної теорії: підручник / [за ред. Ю.В. Ніколенка]. – [3-тє вид.]. – Київ: ЦУ Л, 2003. – 540 с.
108. Основи стандартизації, сертифікації та ідентифікації товарів : навчальний посібник / [Павлов В.І., Павліха Н.В., Мишко О.В., Опьонова І.В.] ; під ред. Дзіся Г.В., Долішнього М.І. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 252 с.
109. Основы маркетинга / [Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг]. – М: «Вильямс», 2000. – 944 с.
- 110.Официальный сайт ОАО «SELMI» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.selmi.sumy.ua/>
- 111.Официальный сайт ОАО «Сумский завод «Насосэнергомаш» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nempump.com/>
- 112.Официальный сайт ОАО «Сумское НПО им. М.В. Фрунзе» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.frunze.com.ua/>
113. Официальный сайт ОАО «Сумыхимпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumykhimprom.com.ua/>
- 114.Официальный сайт ООО «Мотордеталь» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.motordetal.com.ua/>
115. Павліха Н.В. Багатогалузевий характер проблем сталого просторового розвитку регіонів: огляд наукових підходів / Н.В. Павліха // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції : зб. наук. пр. ; Сер.: природокористування та ресурсозбереження. – Вип. XI. – Рівне : НУВГП. – 2005. - №1. –С. 106-122.
116. Павліха Н.В. Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.05 / Н.В. Павліха; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2007. — 39 с.

117. Павліха Н.В. Принципи просторового менеджменту сталого розвитку / Н.В. Павліха // Економіка України. – К., 2006. - №1. – С. 40-45.
118. Пахомова Н.В. Экологический менеджмент: Ученик для вузов / Н. Пахомова, К. Рихтер, А. Эндрес. – СПб: Питер, 2003. - 544 с.
119. Петруня Ю.Є. Маркетингові екологічні стратегії підприємств / Ю.Є. Петруня, В.Ю. Петруня // Механізм регулювання економіки. – 2007, №4. – С. 185-191.
120. Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 38-39. – С. 248.
121. Постанова Верховної Ради України N 1359-XIV від 24.12.1999 р. «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1359-14>
122. Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р.» від 21 липня 2006 р. N 1001 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 750 від 16.05.2007 р.) [Електронний ресурс] : офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>
123. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / [під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. – 704 с.]
124. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Переклад з англійської : ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». - К. : Інтелсфера, 2000. - 360 с.
125. Прокопенко О.В. Економічні основи формування ринку екологічних товарів. – Автореферат ... канд. екон. наук: 08.08.01. / О.В. Прокопенко – 2001. – Суми : СумДУ. – 20 с.
126. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – М. – Наука, 2004, 296 с.

127. Регіональна економіка : [словн.-довідн.] / Богорад О. Д., Тевелєв О. М., Падалка В. М., Підмогильний М. В. – К. : НДІСЕП, 2004. – 152 с.
128. Регіональна політика та механізм її реалізації [монографія / за заг. ред. академіка НАН України М.І. Долішнього] . – К. : Наукова думка, 2003. – 503 с.
129. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [Долішній М.І., Беленький П. Ю., Бідак В. Я. та ін.] ; відп. ред. М.І. Долішній. — Л. : НАН України ; Інститут регіональних досліджень, 2001. — 719с.
130. Регіональна система організаційно-економічної підтримки підприємств малого бізнесу : монографія / І.М. Комарницький, М.І. Бублик, О.В. Фарат, І.А. Франів. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2008. – 196 с.
131. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / відп. за випуск І. Калачова. – К. : Державний комітет статистики України. – 2008. – 46 с.
132. Розпорядження голови обласної державної адміністрації № 539 від 22.11.2005 р. «Про Регламент обласної державної адміністрації» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.oblrada.sumy.ua/>
133. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року” №880-р від 17.10.2007 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=880-2007-%F0>
134. Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону : практичний посібник / [Б. Боврон, А. Вігода, Г. Девідсон та ін.] ; за ред. І. Санжаровського. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2008. – 214 с.
135. Россейкина Е.Л. Региональная экономика и управление: учебное пособие. Часть I / Е.Л. Россейкина. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. - 34 с.
136. Россейкина Е.Л. Региональная экономика и управление: учебное пособие. Часть II / Е.Л. Россейкина. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2003. - 42 с.

137. Руднева О. Використання показників екологічності у дослідженні життєвого циклу продукції [Електронний ресурс] / Олена Руднева. – Всеукраїнська експертна мережа. 02.06.2008. – Режим доступу : www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=28309

138. Садеков А.А. Механізми еколого-економічного управління підприємством: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.01 / А.А. Садеков; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2002. — 28 с.

139. Садченко Е.В. Экологический маркетинг: понятия, теория, практика и перспективы / Е.В. Садченко, С.К. Харичков. – Одесса, Ин-т проблем рынка и экон.-эколог. исследований НАН Украины, 2001. – 146 с.

140. Садченко Е.В., Методические основы расчета интегрального показателя маркетингового потенциала экологического товара / Е.В. Садченко, С.К. Харичков // Экономические инновации. – 2003. – №16. – С. 359-369

141. Синякевич І.М. Економіка лісокористування : [навчальний підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Міністерство освіти і науки України. Інститут змісту і методів навчання. Український державний лісотехнічний університет. – Львів, 2000. – 396 с.

142. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Синякевич / Український державний лісотехнічний університет. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

143. Сімків Л.Є. Організаційно-економічний механізм регулювання регіонального розвитку : Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / Л.Є. Сімків / НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л. – 2001. — 20 с.

144. Скрипчук П.М. Менеджмент якості довкілля: [монографія] / П.М.Скрипчук. – Рівне : НУВГП, 2006. – 350 с.

145. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина), и проф. Л.Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

146. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи [збірник наукових праць] ; випуск 3 (XLVII) /

НАН України. Інститут регіональних досліджень. [Редкол.: відпов. редактор академік НАН країни М.І. Долішній]. – Частина 1. – Львів, 2004. – 446 с.

147. Статистичний щорічник України за 2006 рік. / [під. ред. О.Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2007. – 663 с.

148. Статистичний щорічник України за 2007 рік / [під. ред. О.Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. К. : вид-во “Консультант”, 2007 – 573 с.

149. Степаненко А.В. Пріоритети державної політики щодо запобігання і зниження ризиків та пом’якшення наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру / А.В. Степаненко, С.М. Волошин // Продуктивні сили України. – 2007. - — № 2 (003). — С. 107—119.

150. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку : [навч. посіб] / Д.М. Стеченко. — К. : Вицашк., 2002. — 243 с.

151. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посіб] / Д.М. Стеченко. — К. : Вікар, 2001. — 374 с.

152. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) : монографія / [під ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва]. – Львів : НАН України; Інститут регіональних досліджень, 1999. – 243 с.

153. Стратегія і тактика сталого розвитку : моногр. / [А.Г. Шапар, М.А. Ємець, П.І. Копач та ін.] ; Ін-т пробл. природокористування та екол. НАН України. — Д. : Моноліт, 2004. — 313 с.

154. Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року [Електронний ресурс] / Суми, 2006. – Режим доступу : http://www.state-gov.sumy.ua/docs/strat_2007.pdf

155. Телиженко А.М. К вопросу совершенствования методики компенсации ущерба от сверхнормативных выбросов загрязняющих веществ в атмосферу / А.М. Телиженко, О.Ю. Древаль, Е.А. Павленко // Вісник СумДУ. Серія Економіка – 2007. – №2. – С. 75-80.

156. Телиженко А.М. Методы стимулирования эффективного использования экономического потенциала региона / А.М. Телиженко // Экономический потенциал административных и производственных систем : монография ; под общ. ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – С. 949-957.
157. Телиженко А.М. Территория как объект управления / А.М. Телиженко // Экономический потенциал административных и производственных систем : монография ; под общ. ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – С. 60-76.
158. Теліженко О.М. Управління якістю атмосферного повітря на міждержавному рівні / О.М. Теліженко // Вісник Сумського державного університету. – 2007. – № 1. – С. 34–42.
159. Томпсон А. Стратегический менеджмент / А. Томпсон, А. Стрикленд. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
160. Трегобчук В.М. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В.М. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. - №2. Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/all/herald/2002-02/7.htm>
161. Трегобчук В.М. Пріоритетні завдання щодо формування ефективних механізмів реалізації концепції сталого розвитку / В.М. Трегобчук // Регіональна економіка – 2002. – №. 4. – С. 22-27.
162. Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т.Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006.- 300 с.
163. Удовиченко В.П. Новітні моделі соціально-економічного розвитку міст в умовах формування ринкових відносин та громадянського суспільства / В.П. Удовиченко. – К. : Заповіт, 2003. – 340 с.
164. Удовиченко В.П. Екологічні та економічні аспекти сталого розвитку: місцевий рівень [Електронний ресурс] / В.П. Удовиченко // «Територія. Сталий розвиток». – 2003 – №1. Режим доступу до журн. : <http://www.teritoria-sr.org.ua/stattya10.htm>
165. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» N 341/2001 від 25.05.2001 р. / [Електронний ресурс] /

Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>

166. Устойчивое развитие цивилизации и место в ней России: проблемы формирования национальной стратегии / [В.А. Коптюг, В.М. Матросов, В.К. Левашов, Ю.Г. Демьяненко]. – Владивосток : Дальнаука, 1997. – 320 с.

167. Фалмер М. Энциклопедия современного управления: в 5-ти томах / М. Фалмер. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 253 с.

168. Фатхутдинов А. Стратегический маркетинг / А. Фатхутдинов. – М. : Инфра-М, 2002. – 508 с.

169. Формування на території Сумської області ЕКОПОЛІСУ – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2003. – 36 с.

170. Формування організаційно-економічної підтримки системи підтримки діяльності суб’єктів малого підприємництва : монографія / І.М. Комарницький, М.І. Бублик, І.А. Франів, М.Д. Мужилівський. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2008. – 280 с.

171. Фофанов В.П. Возможность и необходимость применения принципов устойчивого развития в современной России / В.П. Фофанов. – М., 2001. – 347 с.

172. Хвесик М.А. Формування нового інституціонального формату природокористування в Україні: проблеми і шляхи вирішення / М.А. Хвесик // Продуктивні сили України. – 2007. – № 2 (003). – С. 31 – 44.

173. Хилько М.І. Екологічна політика: зміст, структура, реалізація (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» / М.І. Хильки. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 38 с.

174. Хлобистов Є.В. Стратегія екологічної безпеки: методологічні підвалини, механізми розробки та реалізації / Є.В. Хлобистов // Економіка природокористування і охорони довкілля : щорічник наукових праць / НАН

України ; Рада по вивченню продуктивних сил України ; відп. ред. Данилишин Б.М. – К., 2006. С. 21-29.

175. Челноков И.В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона : монография / И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский ; под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. Б.И. Герасимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 112 с.

176. Шапар А.Г. Екологія і сучасність// Енергоінформ.- 2004. - №13. - С. 4.

177. Шевчук В.Я. Основні засади і пріоритети екологічної стратегії України на перші 10 років ХХІ століття / В.Я. Шевчук // Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. – К., 2003. – 6 с. – (Спеціальне видання до 5-ої Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи»).

178. Щеулин А.С. Устойчивое инновационное региональное развитие как научно-прикладное направление [Электронный ресурс] / А.С. Щеулин // Устойчивое развитие: теория и практика.– 2004. - №2. – С. 13-17. – Режим доступа к журн. : http://sdo.uni-dubna.ru/journal/view_pub.php?id=70

179. Allen R. Human Ecology Economics: A New Framework for Global Sustainability / Roy E. Allen. – Routledge, 2007. – 320 p.

180. Balsdon Ed. Solution Manual for Environmental Economics / Ed Balsdon, Charles D. Kolstad. – Oxford University Press, Incorporated, 2000.–92 p.

181. Bowers J. Sustainability and Environmental Economics / John Bowers. – Longman, 1997. – 236 p.

182. Callan S. Environmental Economics and Management: Theory, Policy, and Applications / Scott Callan, Janet M. Thomas. – Dryden Press, 2000. – 708 p.

183. Environmental goods and services: Defining negotiations or negotiating definitions? [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://r0.unctad.org/trade_env/test1/publications/TER2003everision/Lead2.htm

184. Goodman S.N. Evidence and scientific research / S.N. Goodman, R. Royall. – Am J Public Health, 1988;—74p.
185. King G. Ecological Inference: New Methodological Strategies / Gary King, Martin Abba Tanner, Ori Rosen. – Cambridge University Press, 2004. –421 p.
186. Linnik Y. Consumer promotion of ecologically dangerous goods and services / Yuliya Linnik // Economics for Ecology : 12-th International Students Conference, May 3-7, 2006. – Sumy, 2006. – P. 86-87.
187. Linnik Y. Environmental and consumer safety of goods and services / Yuliya Linnik // Economics for Ecology : 13-th International Scientific Conference, May 3-7, 2007. - Sumy, 2007. – P. 98-100.
188. Winston W. Environmental Marketing: Strategies, Practice, Theory, and Research / William Winston, Alma T Mintu-Wimsatt, Michael J Polonsky. – Haworth Press, 1995. – 415 p.
189. World Development Indicators [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://devdata.worldbank.org>.
190. Zahvoyska L.D. Methodology of eco-efficiency / L.D Zahvoyska // Transformations. – 2005-2007. – № 35-38. – P. 273-281.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Вихідні дані для побудови карти-схеми позиціювання регіонів України
за ІЛР та ВРП

Регіони	ІЛР	ранг ІЛР	ВРП	ранг ВРП
	2007	2007	2007	2007
АР Крим	0,474	16	16044	11
Вінницька	0,418	26	12414	12
Волинська	0,475	14	7687	23
Дніпропетровська	0,478	12	52347	3
Донецька	0,392	27	72361	2
Житомирська	0,466	19	8784	20
Закарпатська	0,492	8	8185	22
Запорізька	0,466	18	24787	6
Івано-Франківська	0,476	13	11316	14
Київська	0,493	7	19188	10
Кіровоградська	0,432	24	8187	21
Луганська	0,420	25	24159	7
Львівська	0,484	10	21486	9
Миколаївська	0,482	11	11876	13
Одеська	0,464	20	24898	5
Полтавська	0,515	4	22179	8
Рівненська	0,503	6	8924	19
Сумська	0,461	22	9566	17
Тернопільська	0,475	15	6452	25
Харківська	0,559	2	32023	4
Херсонська	0,462	21	7565	24
Хмельницька	0,507	5	9603	16
Черкаська	0,491	9	10957	15
Чернівецька	0,471	17	5126	26
Чернігівська	0,435	23	8950	18
м. Київ	0,698	1	95267	1
м. Севастополь	0,548	3	3822	27

Додаток Б
Вихідні дані по підприємству ТОВ «РЕММЕБЛ»

Таблиця Б.1

Баланс підприємства

Актив	Код рядка	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи:			
залишкова вартість	010	67	47
первісна вартість	011	83	60
накопичена амортизація	012	16	13
Незавершене будівництво	020	-	-
Основні засоби:			
залишкова вартість	030	2172	1930
первісна вартість	031	2632	2362
знос	032	460	432
Довгострокові фінансові інвестиції:			
які обліковуються за методом участі а капіталі інших підприємств	040	100	160
інші фінансові інвестиції	045	2	35
Довгострокова дебіторська заборгованість	050	235	204
Відстрочені податкові активи	060	23	26
Інші необоротні активи	070	30	3
Усього за розділом I	080	2645	2418
II. Оборотні активи			
Запаси:			
виробничі запаси	100	720	536
незавершене виробництво	120	365	200
готова продукція	130	137	125
товари	140	103	96
Векселі одержані	150	325	360
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:			
чиста реалізаційна вартість	160	69	61
первісна вартість	161	90	76
резерв сумнівних боргів	162	21	15
Дебіторська заборгованість за розрахунками:			
з бюджетом	170	33	26
за виданими авансами	180	50	43
з нарахованих доходів	190		
із внутрішніх розрахунків	200	2	62
Інша поточна дебіторська заборгованість	210	67	35
Поточні фінансові інвестиції	220	160	100
Грошові кошти та їх еквіваленти:			
в національній валюті	230	162	135
з іноземній валюті	240	22	3
Інші оборотні активи	250	4	63
Усього за розділом II	260	2219	1845
III. Витрати майбутніх періодів	270	467	335
Баланс	280	5331	4598

Баланс підприємства

Пасив	Код рядка	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
1	2	3	4
I. Власний капітал			
Статутний капітал	300	1066,2	919,6
Пайовий капітал	310		
Додатковий вкладений капітал	320	319,86	0
Інший додатковий капітал	330		
Резервний капітал	340	159,93	91,96
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	350	319,86	137,94
Неоплачений капітал	360		
Вилучений капітал	370		
Усього за розділом I	380	1865,85	1149,5
II. Забезпечення наступних витрат і платежів			
Забезпечення виплат персоналу	400	159,93	275,88
Інші забезпечення	410		
Цільове фінансування	420		
Усього за розділом II	430	159,93	275,88
III. Довгострокові зобов'язання			
Довгострокові кредити банків	440	2132,4	2138,07
Довгострокові фінансові зобов'язання	450	159,93	0
Відстрочені податкові зобов'язання	460		
інші довгострокові зобов'язання	470	0	137,94
Усього за розділом III	480	2292,33	2276,01
IV. Поточні зобов'язання			
Короткострокові кредити банків	500	159,93	183,92
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	510		
Векселі видані	520	159,93	229,9
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	530	319,86	206,91
Поточні зобов'язання за розрахунками:			
з одержаних авансів	540		
з бюджетом	550		
з позабюджетних платежів	560	319,86	183,92
зі страхування	570		
з оплати праці	580		
з учасниками	590		
із внутрішніх розрахунків	600	53,31	91,96
Інші поточні зобов'язання	610		
Усього за розділом IV	620	1012,89	896,61
V. Доходи майбутніх періодів			
	630		
Баланс	640	5331	4598

Звіт про фінансові результати

Стаття	Код рядка	За звітний період	За попередній період
Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	010	1403	1360
Податок на додану вартість	015	280,6	272
Акцизний збір	020	46	33
Інші вирахування з доходу	030		
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	035	1076,4	1055
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	040	202	332
Валовий:			
прибуток	050	874,4	723
збиток	055		
Інші операційні доходи	060	73	60
Адміністративні витрати	070	86	93
Витрати на збут	080	20	32
Інші операційні витрати	090	46	33
Фінансові результати від операційної діяльності:			
прибуток	100	795,4	625
збиток	105		
Дохід від участі в капіталі	110	67	39
Інші фінансові доходи	120	9	2
Фінансові витрати	140	56	40
Втрати від участі в капіталі	150		
Інші витрати	160		
Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування:			
прибуток	170	815,4	626
збиток	175		
Податок на прибуток від звичайної діяльності	180	163,08	125,2
Фінансові результати від звичайної діяльності:			
прибуток	190	652,32	500,8
збиток	195		
Надзвичайні:			
доходи	200	-	-
витрати	205	-	-
Податки з надзвичайного прибутку	210	-	-
Чистий:			
прибуток	220	652,32	500,8
збиток	225		